

VIRGIL CÂNDEA

STOLNICUL
ÎNTRE
CONTEMPORANI

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ

Portretul Stolnicului Constantin Cantacuzino poartă pentru prima oară la noi, foarte limpezi, trăsăturile *umanistului*. El este un admirator al antichității greco-romane, format la vechea școală a tradiției bizantine și la cea contemporană a neoaristotelismului italian. Bun cunoscător al limbilor clasice — greaca și latina — înzestrat cu spirit critic, el este la fel de curios pentru vechea cultură, ca și pentru operele contemporanilor săi, pentru discipline speculative, ca și pentru realitățile politice ale vremii sale. Cu mijloacele unei culturi europene temeinice, el lucrează pentru propășirea culturală a țării sale, vrînd să-i deslușească istoria, și scrie în limba poporului.

BUCHAREST

Constantinus Cantacuzenus

Supracoperta și coperta
VAL MUNTEANU

VIRGIL CÂNDEA

STOLNICUL
ÎNTRE
CONTEMPORANI

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ
BUCUREȘTI 1971

Stolnicul Constantin Cantacuzino. Frescă contemporană de la Mănăstirea Hurez.

<https://biblioteca-digitala.ro> / <https://www.acadsudest.ro>

A doua jumătate a secolului al XVII-lea a adus în cultura românească prefaceri comparabile Renașterii din culturile apusene. În numai câteva decenii răsar strălucite figuri de cărturari : Grigore Ureche, Miron Costin, Dosoftei Mitropolitul, Nicolae Milescu, Constantin Cantacuzino, Antim Ivireanu, Dimitrie Cantemir. În gândirea și scrisul lor, acești cărturari au alte preocupări și orizonturi decât predecesorii lor. Ei sînt multilaterali, îmbinînd istoriografia, poezia și esul filozofic, ca Miron Costin ; istoria, filozofia, logica, etica, geografia și cartografia ca Dimitrie Cantemir ; traducerile, memorialistica, teologia ca Nicolae Milescu. Mari poligloți, ei iubesc totuși limba vie a poporului și alcătuiesc împreună româna literară. Însetați de cunoaștere, ei descoperă cultura universală, clasică sau contemporană, lărgind orizontul limitat pînă atunci la tradiția literelor și ougetării bizantine. Ei sînt mari călători, dornici să vadă meleaguri străine, pretutindenii buni observatori, pretutindenii prețuiți pentru cultura lor vastă și gândirea lor înaintată. Scrisul lor poartă toate caracterele umanismului : predilecția pentru antichitatea clasică, ale cărei mari nume le evocă mereu mai frecvent ; tratarea într-un sens nou a

temei *Fortuna labilis*, care, exprimînd mereu sentimentul vieții nestatornice, nu mai duce la disprețul față de lume, ci la regretul părăsirii ei; ideea evoluției universale, care va genera o nouă viziune a istoriei; preocuparea pentru originile poporului și mîndria de a demonstra noblețea acestei origini imperiale, romane; afirmarea posibilității înobilării prin cultură, a superiorității cărturarilor față de aristocrații ignari. Operele lor sînt clădite deopotrivă pe entuziasmul cald al dragostei de patrie, dar și pe spiritul critic care însoțește pretutindeni zorile raționalismului modern¹.

Oricare dintre marile figuri amintite mai sus ne-ar îngădui să reconstituim, prin formația intelectuală, prin viața și opera lor, revirimentul trăit atunci de cultura noastră.

---

¹ Tabloul general al gîndirii românești în secolul al XVII-lea, apariția umanismului și începuturile culturii noastre moderne formează obiectul unei lucrări pe care o avem în pregătire. Din studiile fragmentare ce s-ar putea deocamdată cita trimitem la *Istoria gîndirii sociale și filozofice în România*, Buc., Edit. Acad., 1964, pp. 42—83; N. IORGA, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, vol. I, Buc., 1901, pp. 1—60; R. ORTIZ, *Per la storia della cultura italiana in Romania*, Buc., 1961; MARIO RUFFINI, *L'influenza italiana in epoca di Constantin Vodă Brîncoveanu (1688—1714)*, Milano, 1933, 69 p.; IDEM, *L'opera culturale di Venezia nell'Oriente europeo nei secoli XVI°, XVII°, et XVIIIⁱ*, în „Studia Universitatis «Babes-Bolyai»”. Series Philol., fasc. II, 1963, p. 15 și urm.; TUDOR VIANU, *Die Rezeption der Antike in der rumänischen Literatur*, în *Renaissance und Humanismus in Mittel- und Osteuropa*, Bd. I, Berlin, 1962, pp. 328—334; vezi și studiile noastre despre *Nicolae Milescu și începuturile traducerilor umaniste în limba română*, în „Limbă și literatură”. 7 (1963), pp. 29—76, *Dialogul Orient-Occident, tradiție-inovație în Divanul lui Dimitrie Cantemir*, în „Buletinul Comisiei naționale a R. P. Române pentru UNESCO”, 6 (1964), nr. 1—2, pp. 41—50 și *L'Humanisme d'Udriște Năsturel et l'agonie des lettres slavonnes en Valachie*, în „Revue des études sud-est européennes”, 6 (1968), pp. 239—287.

Apropiati prin epocă și învățătură, aspirații și soneri, stil de viață și vicisitudini, apropiați prin destinul comun care le rezervă pieiri năpraznice, de secure sau ștreang, sau în îndepărtate pribegii, acești mari cărturari ne dezvăluie deopotrivă treptele dramatice ale afirmării idealurilor românești în ajunul vârstei moderne a istoriei noastre, condițiile aspre în care s-au pus temeliele scrisului în limba poporului, convingerea și tenacitatea cu care au ostenit pentru această uriașă operă marii citori de odinioară.

Din galeria acestor nobili înaintași chipul Stolnicului se desprinde, parcă, mai descifrabil decât ale contemporanilor săi. Poate, pentru că știm mai mult despre el, îl putem evoca în mai multe ipostaze, de la studenție la viața publică, de la călătorii la lucrul literar. Poate, pentru că opera lui scrisă, de mai mică întindere, ne este mai apropiată prin idei limpezi și erudiție umanistă. Dar, poate, și pentru că latura foarte umană a Stolnicului, cu luminile și umbrele ei, cu înălțimi de cugetare, entuziasm pentru cultură, chibzuită politică, dar și cu scăderi tipice unui om al vremilor și clasei sale trăind între dorul de liniște și „chiverniseală”, și grija continuă de schimbările soartei — îl coboară printre noi, supunându-l mai ușor judecății contemporane, dezvăluindu-ne raportul paradoxal, adesea, dintre avatarul bietului om și idealul crezului său umanist...

ÎNAINTAȘII : UN CREZ DE LIBERTATE ȘI UMANISM

La începutul secolului al XVII-lea s-au așezat în țările române câțiva frați Cantacuzino, în căutarea păcii și a mediului favorabil unei acțiuni în folosul neamului lor, pentru care Constantinopolul nu se mai dovedea potrivit. Părintele lor, Andronic Cantacuzino, era fiul lui Mihail, „negustorul de frunte al Împăratului turcesc”², „cel dintîiu și cel mai stimat dintre toți grecii din Constantinopol și chiar dintre toți frîncii”³, principal concesionar al importurilor de blănuri și metale, al vămilor și al salinelor din Imperiul otoman, „speranță a neamului grecesc”⁴ prin marea influență ce avea în viața religioasă, culturală și politică a poporului său. Mihail Cantacuzino plătise ou capul pentru ambițiile unei puteri și unei averi incompatibile cu starea de supunere a grecilor din Turcografie ; la 3 martie 1578 el pierdea spînzurat de poarta palatului său din Anchial, iar averea îi era vîndută la mezat pe seama tezaurului împărătesc. Dar urmașii săi îi moștenesc aspirațiile grecești și creștine

---

² ȘT. GHERLACH, *Türkisches Tagebuch*, Franckfurt, 1674, p. 60, apud N. IORGA, *Despre Cantacuzini*, Buc., 1902, p. XXV, n. 3.

³ HURMUZAKI, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. IV₂, Buc., 1884, p. 103, nr. XVIII.

⁴ N. IORGA, *Despre Cantacuzini*, p. XXXII.

și fiul său Andronic⁵ își leagă numele de acela al eroului care fusese o speranță și pentru greci și pentru toate popoarele balcanice: Mihai Viteazul. El ajutase cu o importantă sumă de bani la numirea lui Mihai ca domn, încercase să-l readucă în scaun pe Petru Șchiopul din exilul său din Tirol⁶ și se pare că relațiile cu învingătorul de la Călugăreni îl siliseră să fugă din Constantinopol⁷.

Pe la începutul secolului al XVII-lea, trei dintre feciorii săi — Constantin, Toma și Iordache — întovărășind poate pe Radu Mihnea, se împământeniră în Moldova și Țara Românească. Iordache ajunse vistiernic mare în Moldova, Toma mare vornic al Țării de Jos și caimacam după moartea lui Ștefăniță Vodă Lupu⁸; Constantin apare ca postel-

---

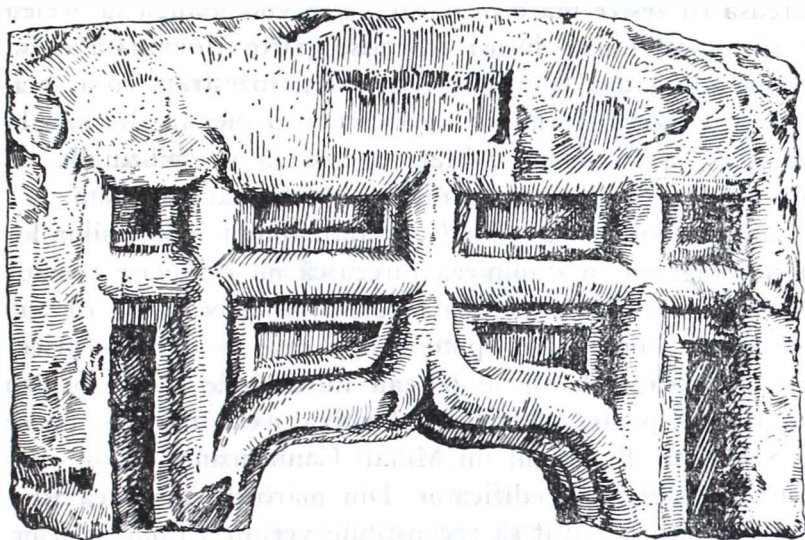
⁵ Pentru informații privitoare la Andronic Cantacuzino, vezi N. IORGA, *Despre Cantacuzini*, pp. XXXIX—XLIV; IDEM, *Istoria lui Mihai Viteazul*, Buc., pp. 29—30 și cap. III, *passim*; MIHAI CANTACUZINO, *Genealogia Cantacuzinilor...*, publicată de N. Iorga, Buc., pp. 35—36; P. P. PANAITESCU, *Mihai Viteazul*, Buc., 1936, p. 50; I. IONAȘCU, *Viața și activitatea stolnicului Constantin Cantacuzino*, în „Studii”, 19 (1966), p. 633 și urm.

⁶ HURMUZAKI-IOGA, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XI, Buc., 1900, pp. 373—374, nr. DIX: „am făcut pe banul Mihai domn al Țării Românești... Moldova o țin și pe dînsa pe numele domniei tale” (scrisoare către Petru Șchiopul din 14 noiembrie 1593).

⁷ P. P. PANAITESCU, *Mihai Viteazul*, p. 50. Identitatea dintre Andronic Cantacuzino și Andronie vistiernicul din divanul lui Mihai, contestată de unii autori (v. argumentele prof. I. Ionașcu, *op. cit.*, pp. 635—638), este susținută recent de Dimitrie Gh. Ionescu, *Precizări privind viața și activitatea stolnicului Constantin Cantacuzino* în „Studii” 22 (1969) pp. 289—295.

⁸ I. TANOVICIANU, *Inceputul Cantacuzineștilor în țările române și înrudirea lor cu Uasile Lupu*, în „Arhiva Societății științifice și literare din Iași”, 3 (1892), nr. 1, pp. 14—43; N. IORGA, *Despre Cantacuzini*, p. XLVI și urm.; IOAN C. MIHALCEA, *Neamul Cantacuzinescilor de la așezarea lui în țerile române pînă la domnia lui Șerban Cantacuzen*, Buc., 1889, pp. 49—50, datează venirea postelnicu-

nic mare în Muntenia din 1625⁹. Mare paharnic în 1629, primește din nou marea postelnicie sub Matei Basarab din 1633 pînă la moartea acestuia, refuzînd apoi alte dregătorii, „nepohtind nici o boerie ci rămăind mazil“, cum va declara singur în 1644¹⁰. Ca și frații săi, el se căsătorește — probabil în 1628¹¹ — cu o jupîniță din țară, Elina, fiica cea mai mică a lui Radu Șerban, urmașul lui Mihai Viteazul.

---

lui în Tara Românească în anii 1610—1616; cf. și I. C. FILITTI, *Notice sur les Cantacuzènes du XIe au XVIIe siècle*, Bucarest, 1936, 16. p.

⁹ Menționat în acte la 20 aprilie, v. *Doc. priv. ist. României*, XVII. B, T. Rom., vol. IV, pp. 497—498.

¹⁰ N. IORGA, *Studii și documente*, vol. IV, Buc., 1902, pp. 32—33, nr. XLI; I. IONAȘCU, *op. cit.*, pp. 638—639; pentru Elena Cantacuzino, vezi N. IORGA, *Despre Cantacuzini*, pp. LIV—LXI; despre postelnic, ibidem, pp. XLIV—XLV, XLVIII, XLIX, LXI—LXXX; MIHAI CANTACUZINO, *Genealogia Cantacuzinilor...*, p. 53 și urm. și pp. 79—90.

¹¹ I. IONAȘCU, *op. cit.*, p. 640.

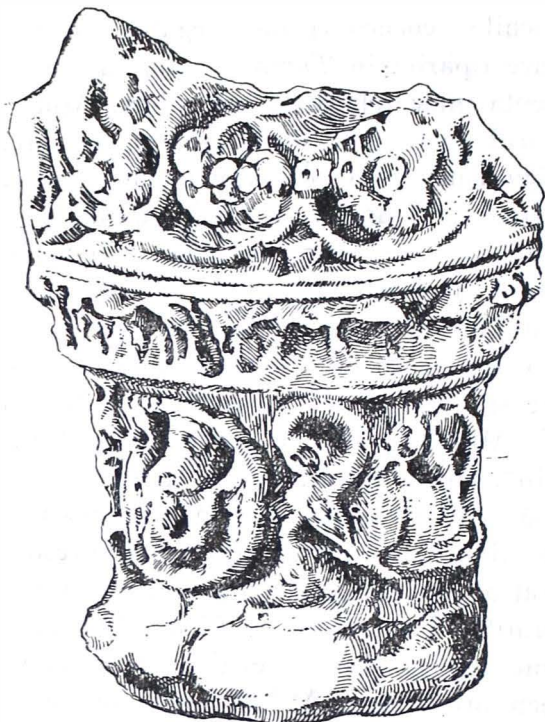
Mireasă cu zestre mare în moșii, ce se vor adăuga la acelea în care postelnicul însuși investise parte însemnată din averea adusă din Constantinopol. Era înzestrată însă, mai ales, cu educația formată în timpul pribegiei tatălui său la Viena și cu frumoase calități de voință și chibzuială, de care va da dovadă în tulburata și îndelungata sa viață.

Cantacuzinii veneau din Constantinopolul înaintașilor lor cu convingerea că stăpînirea turcească nu încheiase vremea inițiativelor determinante ale familiilor grecești și că sub oblăduirea Porții, prin puterea pe care o dădeau priceperea, cartea și banii se puteau întreprinde multe pentru ușurarea și, poate, izbăvirea definitivă a creștinătății supuse de Semilună. Exemplul lui Mihail Cantacuzino, cu tot sfîrșitul lui tragic, era edificator. Din mănturii de epocă istoricul modern a reușit să reconstituie veridic chipul interior, ambițiile, idealurile acestui prinț al națiunii grecești din Turcocrăție.

„Şaitanoglu, ca un «fiu al Satanei», trebuia să fie și doritor de stăpînire : pe cînd Chalkokondylas strînsese banii pentru a-i strînge și a-i avea supt ochi, Mihail Cantacuzino înțelegea să-i întrebuițeze pentru a îndeplini prin ei un fel de regalitate ascunsă a lui asupra celor de un neam, sau măcar de o lege cu dînsul : așa [dar] o împărăție umilă, supt caftanul ocrotitor al lui Mohamed-Pașa Socoli. Să numească și să schimbe domnii și patriarhii, să dispuie prin cîrja și buzduganul lor de toată populația creștină supusă turcilor, să întrebuițeze banul scos de la dînșii, prin acești păstori ai trupurilor și sufletelor, pentru a-și păstra situația lui dominatoare. Un plan pe care l-a prefăcut în faptă, statornicindu-și o autoritate care a durat mai bine de douăzeci de ani.

Era îndemnat către cucerirea puterii politice prin tradițiile casei sale. Strămoșii împărătești nu fusese uitați de acești Cantacuzini negustori, și ei lucrau, cînd se înfățișa

putința, în sensul vechilor cuceritori de dregătorii și coroane. Dintr-o sorisoare tipărită în *Turco graecia* lui Crusius se constată existența unor relații de sînge între Mihail Șaitanoglu, cumpărătorul de blănuși și culegătorul de sare, și Cantacuzinii din Pelopones, ce se coborau de bună seamă din cei veniți în secolul al XV-lea. Gerlach înseamnă și el cu siguranță că Mihail era „din vechiul neam grecesc al Împăraților Cantacuzini” și, vorbind astfel, el reproduce, firește, părerea curentă în cercurile cărturarilor și clericilor greci, cu cari avea a face. În același timp, ambasadorul german, pe lîngă care se găsea Gerlach, califică pe Mihail Celebi, pe „archontul” Mihail adecă, de „coborîtor al Cantacuzinilor celor nobili”. În respectul ce i se arată de toți fruntașii poporului său, nu e numai închinarea înaintea puterii sau jertfa de mîndrie pe care o smulge interesul : în acest sfetnic ascultat al Marelui Vizir ei vedeau un vrednic urmaș al „Împăraților încununati de biruință” ce și dormiau somnul veșnic supt pietrele bisericilor profanate... Uitînd mai puțin decît ori și cine, Mihail nu primește ca nimeni să-i iea la întîlniri și ospete locul dintăiu, ce i se cuvine lui pentru ce este, dar mai ales pentru ce au fost ai săi, în timpurile creștinilor. Fiilor săi li dă nume prin care se înseamnă capitole împărătești din istoria bizantină, din timpuri îndepărtate ale căreia răsare familia sa : fiul cel mare e Andronic, cel mai mic Ioan. Patriachul, altfel căpetenia lumii grecești, acel oare o reprezintă în ochii cuceritorilor, pînă și acest cîrmuitor al „Marii Biserici a lui Hristos” trebuie să se umilească înaintea celui care-i are grija Scaunului, și grecii din preajma Patriarhiei văd în fiecare săptămîină, cînd stăpînul ascuns e de față, pe cel mai mare cleric al lor călărind spre casa lui Șaitanoglu. Cînd el însuși apărea pe strădele Constantinopolei, strălucirea lui rivalisa cu a înaltaților dregători ai Porții : călare pe cai scumpi, acoperiți de bogate valtrapuri, cu slujitori

în jurul lui, purta haine de preț și juvaiere, din care unele erau moștenite de la strămoșii săi. Ienicerii i se vedeau păzind la Poartă, ca la seraiurile pașilor sau la palatele elciilor creștini.

Împotriva voinții sau intereselor unora dintre viziri, ca asprul Sinan sau răzbunătorul, crudul Mustafa, el ținea în scaunul Moldovei și Țerii Românești oamenii lui... Oricine se ridica împotriva lor, cu armele cazacilor sau cu plîngerile fugarilor, se lovia de hotărîrea lui Șaitanoglu, care-i spulbera silințele și-i zădărnicia cheltuielile. Pe toate marile familii ce se ridicaseră din nou după cucerirea turcească, el le înlănțuise de interesele sale. Ralii, acum mari negustori la Adrianopol, erau, cum văzurăm, de mult în legătură de

afaceri cu Cantacuzinii... Un nepot de soră îi era și Constantin Paleologul, care nădăjduise un timp să aibă el rostul unchiului său și-și clădise pentru aceasta neapărata casă în vecinătatea Patriarchiei. Dar Mihail nu suferia lângă puterea lui un alt puternic, fie și o rudă de aproape, și el aduse prin pîrile sale temute fuga lui Constantin, care se duse în Crimeia, unde ajunse ce voise a fi la Constantinopol: arendaș al salinelor celor mari din Caffa, secretariu al stăpînului, negustor al Curții¹².

La amintirea acestor dovezi de putere — și Andronic însuși dovedise că poate juca un rol în numirea domnilor

---

¹² N. IORGA, *Despre Cantacuzini*, pp. XXX—XXXIV.

din Țara Românească și Moldova — se adăuga la Cantacuzini cinstirea cărții. Erau sau nu înrudiți cu Anton Cantacuzino care vindea prin 1554 manuscrise grecești călătorilor europeni¹³, ei dovedesc, de la așezarea în țară, preocuparea asiduă a studiului și mai cu seamă a educării copiilor prin învățatură aleasă. Cărțile postelnicului Cantacuzino rămase în biblioteca de la Mărgineni, relațiile sale cu cărturarii străini, grija ca fiii Drăghici și Șerban să urmeze cursurile noii Școli greco-latine de la Tîrgoviște, în anii 1646—1651, vădesc atmosfera în care a crescut Stolnicul și respectul pentru oarte ce i-a fost format de mic.

Cantacuzinii s-au acreditat de la început în societatea românească a timpului lor prin virtuți de destoinicie, hărnicie, experiență, învățatură și o conduită etică deosebită de aceea a boierimii locale. Poligloți și buni gospodari, ei dețin, în cea mai mare parte, dregătoriile de postelnic și vistier. Aceste activități dau împămîntenirii Cantacuzinilor și o explicație obiectivă: nevoia de oameni pricepuți în domeniul relațiilor externe (în primul rînd relațiile cu Poarta) și în acela al finanțelor. Dar amîndouă aceste nevoi corespundeau unor împrejurări caracteristice primei jumătăți a secolului al XVII-lea românesc. Relațiile cu Poarta luaseră forme noi, teama de hainire introdusese obiceiul chemării domnilor la Stambul și prezența discontinuă, dar frecventă a supraveghetorilor turci sau „greci țarigrădeni“. Dependenta de Poartă face pe domni să simtă nevoia unor cunosători ai cercurilor influente din capitala imperiului: otomane, grecești sau ale diplomaților străini. Pe de altă parte, Moldova și Țara Românească cunosc, după oprirea exploatării din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, o perioadă de relativă refacere economică, în care se înregistrează unele progrese ale forțelor de producție, în dezvolta-

---

¹³ *Ibidem*, p. XXI.

1. Constantin Cantacuzino s-a născut în anii lui „Matei Vodă, domnul muntenească, om fericit preste toate domniile accii țări, nemindru, blind, drept om de țară, harnic la războaie, așca neînfrint și nespăimat, cât poți să-l asameni cu mari oșteni ai iumii“.

2. Tatăl său era „Constantin Cantacuzino (postelnicul), mai marele Curții și consilierul intim al lui Matei Basarab, principele Valahiei Transalpine”.

3. Înțiile prigoane le-au cunoscut Cantacuzinii din partea lui *Mihnea Radu al III-lea* (1658—1659), care „fiind obidit pre o seamă de boiari... gonitu-i-au pre toți munții Praovei, două zile și două nopți, pin le-au dășchis Dumnezeu calea...”

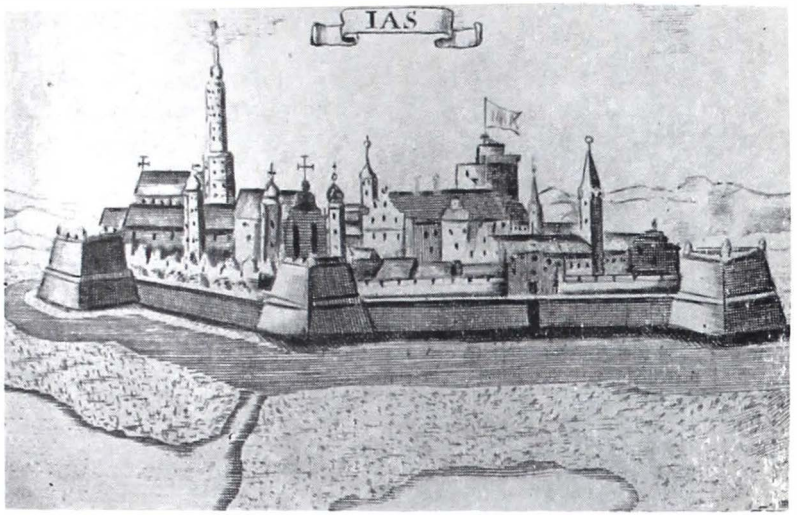

4

4. „...și au scăpat în cetatea Brașovului, cu toți. Și nici pre unul n-au prins“.

5. Aceași prigoană îl duce pe viitorul stolnic, împreună cu postelnicasca Elina și frații săi mai mici, în pribegie la Iași.

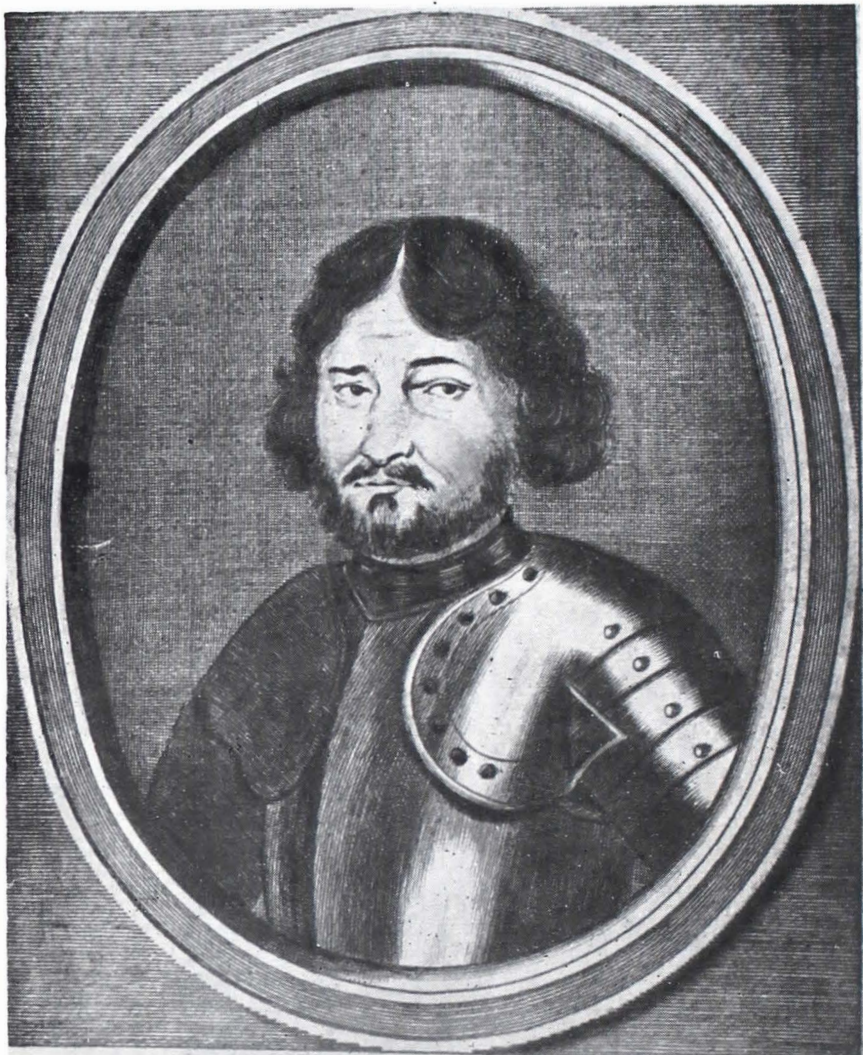
6. În domnia lui *Gheorghe Ghica-vodă* (1639—1660) care „n-au putut să strângă haraciul ca să-l trimiță la vreme, la Bairam“, postelnicul Cantacuzino, chemat la Adrianopol, a potolit mînia marelui vizir, a salvat viața domnitorului condamnat și a obținut înălțarea în scaun a fiului acestuia Grigore (Gligorașcu) Ghica.

5

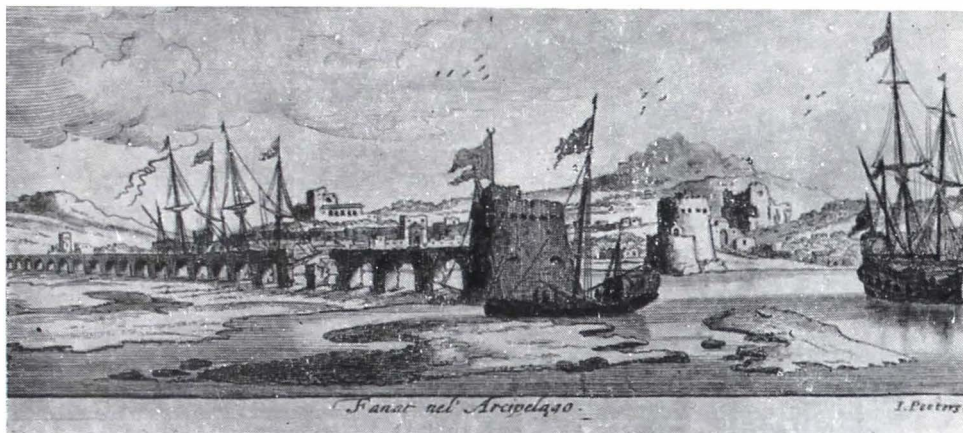
6

GIOVANNI GREGORIO GIKÁ PRINCIPE DI VALACCHIA
2: ANNO 1663

7. „Iar *Gligorașcu vodă*... binele ce-i făcu Costandin îl uită și jură-
mintul călcă..., trimise dorobanții la casa lui Costandin postelnicul și
fără veste, din așternut l-au luat de l-au dus la sfînta mănăstire ot
Snagov... și l-au omorît în trapezăria mănăstirii... dechemvric 20 deni,
leatul 7172 (= 1663)“.

8. În 1665 tinărul Constantin se duse la Constantinopol...

~~: Α αρχη: Επισκοπικ: Κε Ζητον:
 : α πλιν² εν αφροισι² εν ουσια² αρβινα² ηγυγια²
 τεραι² ιερουσα²λημ² ιερομονα²χ²: εν α²ρ²α²ν²η²~~

9. ...unde, cum arată în însemnările sale : „Leat 1666, octombrie 25 dni, zi joi, am început cu ajutoriul lui Dumnezeu a învăța la dascălul Gherasim Criteanul ieromonahul, și am sfârșit la ghen[aric] 10 [1667]“.

10. La începutul anului 1667, îmbarcat pe *Madonna del Rosario*, Constantin Cantacuzino pleacă spre Italia...

11. ...la *Veneția*. „podoabă și spaimă” a mărilor dintre Roma și Bizanț.

rea agriculturii și a meșteșugurilor, a pieței interne și a posibilităților de export. Exploatarea crește la rîndul ei, din partea feudalilor români, ca și a Imperiului otoman. Excedentul exportului față de import explică aglomerări de numerar în țară, cu care se acoperă apoi obligațiile bănești față de Poantă. Problemele financiare ale țării, devenind în general mai complexe, cer să fie dirijate de oameni experimentați¹⁴.

Acești oameni se dovedesc însă și adepții unei conduite etice superioare celei pe care, în același secol, o va înflora Cantemir la boierimea din țară. Cronicarii au lăsat portrete elogioase și obiective. Frații Toma și Iordache Cantacuzino în Moldova sînt astfel caracterizați de Miron Costin : „Ce oameni au fost acești doi aicea în țara aceasta, ales Iordachie vistiernicul, fără scrisoarea mea crez că va trăi numele lor în veci într-această țară de pomenirea oamenilor, de om în om“. „Capite ca acelea abia de au avut țara cîndva sau de va mai avea“, adaugă cronicarul¹⁵. Despuiți de averi de către Gheorghe Ștefan, ei primesc în compensație moșiile confiscate Cîmăreștilor ; fapt nemaiîntîlnit, ei le restituie proprietarilor, „de voia lor“, se miră Neculce, care adaugă că Racoviștii, în aceeași situație, nu-i imită¹⁶. Ei se identifică intereselor țării. Se opun încuscriii dintre Vasile Lupu și cneazul lituan Radziwill, atrăgînd domnului atenția că ar fi „un lucru nu fără de grijă despre împărăția turcului“. Îl înfruntă pe Ștefăniță, care-i amenință cu hangerul, cînd voia să mărească fumăritul și, scrie Neculce, „măcar

---

¹⁴ Pentru împrejurările politice ale epocii, vezi *Istoria României*, vol. III, Buc., 1964, pp. 26—27, 62.

¹⁵ MIRON COSTIN, *Letopisețul Țării Moldovei de la Aron Vodă încoace*, în *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, Buc., 1958, p. 169.

¹⁶ IOAN NECULCE, *O samă de cuvinte*, în ed. a 2-a, Iorgu Iordan, Buc., 1959, pp. 23—24.

că erau greci, dar se puneau tare pentru țeară și pentru obiceiul nou să nu să facă, că obiceiurile cele noao fac risipă țărilor și peirea domnilor”¹⁷. La moartea lui Iordache „cu multă pohfală și cu multă jele despre toți pămîntenii, în mănăstirea Barnovschi l-au îngropat ; că măcar că era grec, om străin, dar era om bun ; se puneau tare pentru pămînteni la domnie”¹⁸.

Aceleași însușiri le-a vădit, în Țara Românească, postelnicul Constantin. Autoritatea ce dobîndise slujind bătrînului Matei Basarab, puterea politică și avuția ce-i îngăduiau să facă și să doboare domni — „să popească și să răspopească”, va nota, nu fără antipatie, Radu Popescu¹⁹ — fac din el un om temut, dar și invidiat. Încă din domnia lui Mihnea al III-lea, omînd capătă totuși logofeția cea mare, începe prigoana voievodului care se vedea un succesor al lui Mihai Viteazul împotriva mării boierimi și după răzgul din scurta domnie a lui Gheorghe Ghica, prigoana continuă sub noua guvernare a lui Grigore Ghica, creația postelnicului, ca o dovadă că ascensiunea Cantacuzinilor devenise o grijă pentru aristocrația munteană. Dar și peste hotare erau știute calitățile „bătrînului domn, foarte isteț, din neamul Cantacuzinilor ce făcuse Constantinopolul”, cum îl caracterizează Kraus din cercurile saxone ale Transilvaniei²⁰, unde Martin Albric îi dedică și o *Disputatio theologica de invocatione sanctorum*, apărută la Brașov în 1655²¹.

---

¹⁷ *Ibidem*, p. 26.

¹⁸ *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. cit., pp. 32—33.

¹⁹ *Istoriile domnilor Țărilor Românești*, ed. C. Grecescu, Buc., 1963, p. 130.

²⁰ GEORG KRAUS, *Cronica Transilvaniei, 1608—1665*, Trad. de G. Duzinchevici și E. Rens-Mîrza, Buc., 1965, p. 571.

²¹ Descrierea operei la A. VERESS, *Bibliografia româno-ungară*, vol. I, Buc., 1931, pp. 90—91, nr. 178.

Soția sa, Elina, se va arăta iertătoare față de ucigașul Stroe Leurdeanu în 1672, tenace în salvarea casei după pieirea postelnicului, prudentă în împărțirea averii, iubitoare față de fiii săi împiedicați de la învrăjpire, cultivată prin cuprinsul literar al diatei sale din 1681, bărbătoasă prin călătoria la Ierusalim din anul următor ²².

Aceasta era familia în care avea să se nască, către 1640, viitorul stolnic Constantin Cantacuzino ²³.

---

²² Vezi *Documente privitoare la familia Cantacuzino...*, publicate de N. IORGA, Buc., 1902, p. 81 (actul din 1669 pentru condamnarea lui Stroe Leurdeanu) și pp. 104—110 (viața Elinei Cantacuzino). Acest ultim document, alcătuit de „Stoica Liudescul log[ofăt], însă cu învățătura bunii stăpînii mele jupîneasa Elina stara postelniceasa“, nu a fost încă analizat și sub raportul literar. Între alte erori de transcriere în *ed. cit.*, una la p. 105 : fraza „Iată acum...“ (citată din *Psalms* 132. 1) trebuie alăturată paragrafului precedent.

²³ Data exactă a nașterii Stolnicului nu este cunoscută. Aproximările sînt îngăduite de cîteva date : un *terminus post quem*, data nașterii fratelui mai mare Șerban, care avea 54 de ani la moartea sa, în 1688, deci se născuse în 1634 (*Istoria Țării Românești*, 1290—1690. ed. C. Grecescu și D. Simonescu, Buc., 1960, p. 192) ; un *terminus ante quem*, c. 1643, pentru că în 1663, cînd participă ca vtori-postelnic la campania din Ungaria, trebuie să fi avut douăzeci de ani (*ibidem*, p. 148). Pentru această dată (1639—1640), susținută mai de mult de P. V. Năsturel (*Neamul boierilor Pîrșcoveni și încuscrirea lor cu Cantacuzinii din ramura marelui spătar Drăghici Cantacuzino*, Buc., 1906, anexă : *Schița genealogică a Cantacuzinilor*), înclină în studii recente prof. I. IONAȘCU, *Despre logofătul Stoica Ludescu și paternitatea cronicii „Istoria Țării Românești“*, în „Analele Universității «C. I. Parhon»“, Seria Șt. Sociale, Istorie, 5 (1956), p. 271, n. 71 ; același, *Activitatea de început a Academiei domnești de la Sfîntul Sava (1694—1716)*, în *loc. cit.*, 13 (1964), p. 122 și *Viața și activitatea stolnicului Constantin Cantacuzino*, *loc. cit.*, pp. 640—642 ; RADU ALBALA, *Antim Ivircanul și vremea lui*, Buc., 1962, pp. 24 și 192, n. 12.

„AM ÎNCEPUT A ÎNVĂȚA CU TOATĂ A MEA PUTERE OMENEASCĂ“

Copilăria, desfășurată în ultimii ani de pace ai domniei lui Matei Basarab, va însemna pentru Constantin începearea, acasă, cu un dascăl grec²⁴, a învățaturii ce nu se va încheia, pentru el, niciodată. Cu scrisul și cititul putea încerca examenul, nedisciplinat încă, al bibliotecii de la Mărgineni. Postelnicul Constantin adunase aici o frumoasă colecție de cărți, pe care o va lăuda Del Chiaro²⁵, cuprin-

²⁴ Cf. N. IORGA, *Istoria literaturii române în sec. al XVIII-lea*, vol. I, p. 157, nr. 3; dar referința la HURMUZAKI, *Documente prietoare la istoria românilor*, vol. IX₁, Buc., 1897, p. 318, nr. 446, datînd din 1684, nu este în acest caz concludentă. V. Papacostea [*Originile învățămîntului superior în Țara Românească*, în „Studii“, 14 (1961), nr. 5, p. 1—152] presupune că chemarea de la Constantinopol a lui Panteleimon Ligaridis și a lui Ignatie Petrițis în 1646 de către postelnicul Cantacuzino avea ca scop și instruirea fiilor acestuia: Drăghici și Șerban (cf. de același *Les origines de l'enseignement supérieur en Valachie*, în „Revue des études sud-est européennes“, 1 (1963), nr. 1—2, p. 24). Prezența în biblioteca Stolnicului a unui volum fost al lui Petrițis (*Operele Sf. Vasile cel Mare* într-o ediție pariziană din 1538, semnalată de N. IORGA, *O carte a lui Constantin stolnicul Cantacuzino*, în „Revista istorică“, 19 (1933), nr. 1—3, p. 16), avînd în marginalii exerciții latine autografe ale Stolnicului, ar indica printre dascălii acestuia pe Petrițis.

²⁵ ANTON-MARIA DEL CHIARO, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, Veneția, 1718, p. 124; *Revoluțiile Valahiei*,

zînd opere latinești sau manuscrise grecești, unele dăruite de Panaiot Nicoussios, marele dragoman al Porții, biblioteca în care frații Cantacuzino vor lua, așa cum s-a remarcat, „primul lor contact cu valorile culturii universale“²⁶. În primii săi pași pe calea grea a literelor, tînărul spudeu avea deci norocul de a se găsi pe o cale de mult bătută de înaintașii săi.

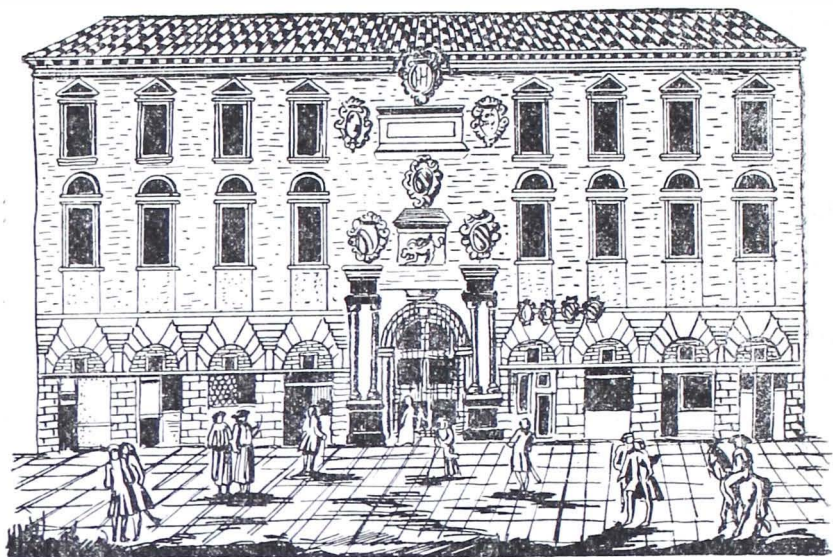
Tradiția cînturărească era veche în familia Cantacuzinilor, iar originea acestei tradiții și climatul cunoscut de copil, acasă, vor marca puternic formația viitorului stolnic. La contemporanul său mai tînăr, Dimitrie Cantemir, două împrejurări au determinat o educație neobișnuită pe atunci chiar pentru un fiu de prinț sud-est european: voința tatălui și înzestrarea firească a fiului, remarcabilele sale aptitudini pentru învățatură. Dar Cantemir a simțit de mic singurătatea erudiției lui, în care nu putea dialoga cu bătrînul oștean, tatăl său, ori cu Antioh, fratele, „elefantul gros din fire“ din *Istoria ieroglifică*. Această singurătate îi va da conștiința unei superiorități intelectuale ce străbate de timpuriu în opera lui și dorința afirmării acestei calități, care va face din el un autor publicat la numai 25 de ani.

Stolnicul nu a avut această ispită și una din nedumeririle ce ne rămîn, examinîndu-i opera, privește tocmai discreția acestui mare cînturar, care, prezent în toate realizările literare românești din vremea lui, scrie prefețe semnate de alții, revede traduceri dificile fără a-și trece numele, alcă-

---

trad. rom., Iași, 1929, p. 82. Manuscrisul de la Panaiot Nicoussios semnalat de N. Iorga, *Manuscrise din biblioteci străine relative la istoria românilor*, în „Analele Acad. Rom.“, S. II, Mem. ist. 20 (1897—1898), p. 239.

²⁶ VICTOR PAPACOSTEA, *art. cit.*, în „Studii“, 1961, nr. 5, p. 1—152.

tuieste o operă istorică ce va circula anonimă, împăntăsește neconținut, tuturor, din tezaurul cunoștințelor sale, fără ambiția de a-și constitui o reputație publicistică ce nu i-ar fi cerut, lui, eforturi deosebite. Este o atitudine nouă față de cultură, pe care la Stolnic o întâlnim mai întâi : modestia omului care-și cunoaște posibilitățile, dar le raportează la modelele de erudiție cunoscute aiurea, se îmbină la el cu o înțelegere gravă a datoriei cănturărești. Cum vom vedea și din analiza operei sale, Stolnicul a fost negreșit un mare exigent cu sine însuși, ceea ce vădește o concepție despre cultură rară în Țara Românească a vremii lui. Este o primă trăsătură care confirmă caracterizările lui Nicolae Iorga despre „anacronismul” stolnicului²⁷.

Nenorocirile familiei adaugă de timpuriu la învățătura cărții, învățătura din experiențe crude și pe aceea prin

²⁷ N. IORGA, *Constantin Cantacuzino stolnicul*, în „Revista fundațiilor”, 2 (1935), nr. 7, pp. 3—22.

călătorii²⁸. În 1655, pentru a scăpa răscoalei seimenilor, familia Postelnicului se refugiază la Braşov; e probabil ca viitorul cărturar să fi profitat de posibilităţile oferite aci de şcoala deja seculară a lui Johan Honterus (1544) pentru studii de latină şi greacă²⁹. În 1658, prigoana lui Mihnea cel Rău, îl duce, cu postelniceasa Elîna şi fraţii mai mici, în pribegie la Iaşi. Peste oinci ani, ca al doilea postelnic al lui Grigore Ghica, trece în Transilvania, împreună cu oastea munteană angajată în campania otomană contra imperialilor, dar tot în 1663, după uciderea năpraznică a tatălui său la Snagov, el fuge în Moldova, la neamurile unchilor săi. Revenit sub domnia lui Radu Leon, el porni în 1665 (12 martie) spre Adrianopol şi Constantinopol³⁰, iar de acolo în 1667 la Venetia, Padova şi nu se întoarce în ţară decît după ce obţinu de la pribeagul Grigore Ghica dovezile scrise ale calomniilor care-l pierduseră pe Postelnic şi numele pînşilor, ce-şi vor găsi apoi pedeapsa la judecata lui Antonie Vodă din Popeşti (1669—1672).

---

²⁸ Despre biografia Stolnicului, vezi MIHAI CANTACUZINO, *Genealogia Cantacuzinilor*, pp. 292—312; N. IORGA, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, vol. I, pp. 157—164; IDEM, *Despre Cantacuzini*, pp. LXXX—CXLV, *passim*; R. ORTIZ şi N. CARTOJAN, *Un grande erudito rumeno a Padova: Lo „stolnic“ Constantin Cantacuzino*, Bucarest, 1943, 87[—93], p. + X pl.; N. CARTOJAN, *Istoria literaturii române vechi*, vol. III, Buc., 1945, pp. 263—272 (şi bibliografia); *Istoria literaturii române*, vol. I, Buc., 1964, pp. 559—568 (P. P. Panaitescu); I. IONAŞCU, *Viaţa şi activitatea stolnicului Constantin Cantacuzino*, în „Studii“, 19 (1966), pp. 633—650, vezi şi M. RUFFINI, *L'opera culturale di Venezia nell'Oriente europeo*, loc. cit. (dar la p. 22 „il cugino“ Brîncoveanu este o eroare pentru „il nipote“).

²⁹ I. IONAŞCU, *op. cit.*, p. 643.

³⁰ Învaţă între 3 august 1665—12 mai 1667 cu dascălul Dionisie de la metocul patriarhiei din Ierusalim, apoi la Constantinopol, pînă la 10 ianuarie 1668 cu ieromonahul Gherasim Cretanul; vezi N. IORGA, *Operele lui Constantin Cantacuzino*, Buc., 1901, pp. 11—12.

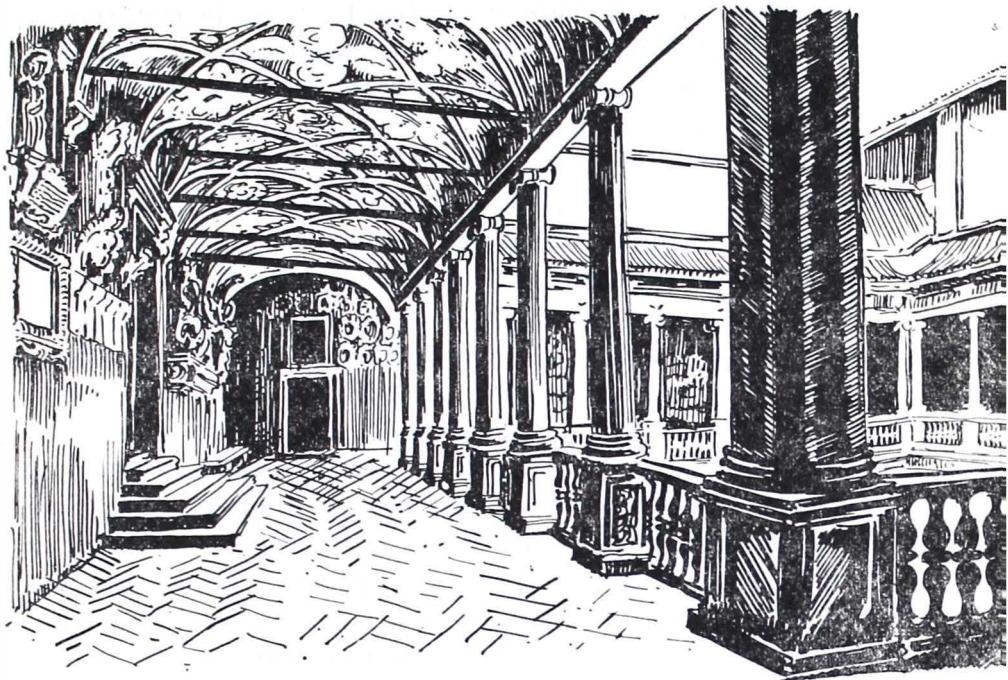
LA PADOVA, „SCAUNUL ȘI CUIBUL A TOATĂ DĂSCĂLIA“

Întreaga viață a Stolnicului, cu rare interludii mai îndelungate de liniște, s-a desfășurat sub semnul nestatorniciei vremurilor : refugii, campanii militare și persecuții în tinerețe, activitate politică agitată la maturitate, intrigi, unele cu sîngeros deznodămînt și o pierire tragică la bătrînețe.

Crescuse în exemplul de chibzuință, cultură și putere al tatălui său, Postelnicul, personalitate dominantă a politicii românești a epocii³¹. Dar fusese fără îndoială marcat psihologic pentru tot restul vieții de executarea nedreaptă a postelnicului, capabilă să-i dea un exemplu amar despre „nestatornicia norocului“ (*Fortuna labilis*), dar și măsura nesiguranței vieții și situației sociale chiar pentru un re-

---

³¹ EUGEN STANESCU, *Valoarea istorică și literară a cronicilor muntene*, studiu introductiv la *Cronicari munteni*, ed. M. Gregorian, vol. I, Buc., 1961, p. XLII : „Cîteodată, un mare boier ca postelnicul Constantin Cantacuzino reprezenta o forță mai puternică ca domnul. El încheie, personal, convenții cu principii străini, ca cea din ianuarie 1655 cu Gheorghe Racoți al II-lea, asigurîndu-l pe acesta de sprijinul întregii familii Cantacuzino, atît cea din Țara Românească cît și cea din Moldova. Grigore Ghica, domn al Țării Românești, în 1660, nu poate ocupa scaun domnesc pînă nu primește condițiile postelnicului și făgăduiește acestuia garanția păstrării tuturor privilegiilor sale“.

prezentant puternic al aristocrației muntene din al XVII-lea secol. Vor fi accente și din această experiență personală în convingerea exprimată mai târziu, în *Istoria Țării Românești*: „...iață, nici un lucru câte sînt supt lună stătătoriu și neschimbat nu poate fi, nici în nenumărații ani pot tot într-același chip sta, ci toate sînt în mutări și stricăciuni zidite“³².

Ne explicăm ușor cum tînărul român de 27 de ani, ajuns cu o asemenea experiență în Padova frumoasă, împodobită, calmă a timpului, cu avantajul de a trăi într-un mediu intelectual european dintre cele mai favorizate, a păstrat pentru totdeauna imaginea strălucitoare a *civilizației*, a *culturii* și le-a făcut un loc atît de însemnat în întreaga sa activi-

³² *Op. cit.*, în *Cronicari munteni*, vol. I, p. 56.

tate. Admirația românilor pentru Italia și pentru centrul de învățatură înaltă care era pe atunci Padova se citește în aceste rînduri ale unui cânturar contemporan, Miron Costin³³ : „Ieste țara Italiei plină, cum să zice, ca o rodie, plină de cetăți și orașă iscusite, mulțime și desime de oameni, tîrguri vestite, pline de toate bivșuguri și pentru mare iscusenii și frumusețuri a pămîntului aceuia, i-au zis raiul pămîntului, a căruia pămîntu, orașile, grădinile, tocmelile la casele lor cu mare desfătăciune traiului omenescu, nu are toată lumea, supt ceriu blîndu, voios și sănătos, nici cu căldură mare, nici ierni grele. De grîu, vinuri dulci și usoare, untulelemnă, mare bivșug și de poame de tot felul : chitre, năramze, lămîi și zahar și oameni iscusiti, la cuvîntu stătători, peste toate neamurile, neamăgei, blînzi, cu oamenii streini dintr-alte țări nemăreți, îndată tovaroși, cum ar fi cu ai săi, cu mare omenie, suptiri, pentru aceia le zicu gentiloni, cum zicu grecii : celebii, și la războaie neînfrînți într-o vreme, cum vei afla la Istoriile Rîmului, de vei ceti de dînșii. Aceia țară ieste acum scaunul și cuibul a toată dăscăliia și învățătura, cum era într-o vreme la greci Athina, acum Padova la Italia, și de alte iscusite și trufașă meterșuguri“.

În acest climat de frumusețe și asiduu comerț intelectual petrece Stolnicul doi ani (1667—1669), urmează cursurile Universității, învață logica, fizica și *De anima* (după Aristotel) cu Albanio Albanese, *Geometria* lui Euclid cu V. Bonvicinus, dreptul cu Antonio dall'Acqua prin lecții particulare, cumpără cărți și participă negreșit la viața de veselie a studențimii cosmopolite a marelui centru universitar. Mai mult decît pînă atunci putea mărturisii el în această perioadă de studii italiene : „Am început a învăța cu toată a mea

---

³³ MIRON COSTIN, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, Buc., 1958, p. 246.

putere omenească...”³⁴. Dintr-o matricolă padovană recent descoperită din anul școlar 1667—1668, aflăm că „*D. Constantinus Cantacuzenus Constantinopolitanus pupillus, die dicta*” (adică la 17 septembrie 1667) s-a înscris la *Universitas artistarum*. Sosit la Padova împreună cu cretanul Nicolaus Bubuli, student mai vechi, Cantacuzino a fost găzduit mai întâi la canonicul Alvisio Florio, pentru 15 ducați pe lună. În martie 1668 ocupă la Virginia Romana o cameră împreună cu Martin Herman, „*eques transylvanus*”, deci un sas. O lungă călătorie prin țările europene din care va fi vizitat Germania, Franța, Belgia, poate și Anglia, sigur Austria, Ungaria și Transilvania, a sporit cunoștințele acestui excelent observator, înzestrat acum cu criteriile noi ale unei instrucțiuni apusene³⁵.

În noua domnie a lui Grigore Ghica, tânărul Constantin Cantacuzino, acum postelnic, avu din nou să sufere temniță și bătăi și numai protecția caimacamului Kara-Mustafa

---

³⁴ N. IORGA, *Operele lui Constantin Cantacuzino*, p. 8; matricola menționând data înscrierii lui Cantacuzino la „Universitatea studenților în arte” a descoperit-o Lucia Rosetti, *Constantin Cantacuzino studente romeno à Padova*, în *Quaderni per la storia dell'Università di Padova*, 1 (1968), pp. 147—154 (referința ne-au comunicat-o colegii Dan A. Lăzărescu și Paul Cernovodeanu). Pentru studiile padovane ale lui Cantacuzino, vezi și R. ORTIZ și N. CARTOJAN, *Un grande erudito rumeno à Padova: Lo „Stolnic” Constantin Cantacuzino*, București, 1943, pp. 62 și urm.

³⁵ Lunga călătorie a fost reconstituită de Corneliu Dima-Drăgan și Livia Bacîru, *Stolnicul Constantin Cantacuzino, călător prin Europa veacului XVII*, în „Ateneu”, Bacău, 5 (1968), nr. 6 (47), p. 12, după două izvoare contemporane: relația lui Corneliu Magni, *Quando di più curioso e vago ha potuto racorre in viaggi... per la Turchia*, Parma, 1679, unde se afirmă că, „dicesi”, stolnicul a călătorit în „l'Italia, la Francia e l'Inghilterra” și lucrarea lui Antonio Lupis, *L'eroina veneta, ovvero la vita di Elena Lucretia Cornara Piscopia*, Venezia, 1689, p. 48, menționând „Constantin Cantezeno (sic) addottorato nello Studio di Lovanio... si transferì in Venetia...”.

il scoase din întunericul turnului palatului domnesc. Dar Ghica plăti pentru îndepărtarea dușmanilor săi și astfel Constantin, împreună cu Rădu Crețulescu, luă drumul exilului în Creta abia cucerită, unde avea să regăsească urmele încă vii ale civilizației venețiene. Domnia lui Duca i-a curmat acest surghiun din miazăzi, dar aceeași domnie aduse noua prigoană din 1675, potolită anul următor. Ca stolnic, Constantin Cantacuzino însoți în 1678 pe domn la asediul Cehrinului și, în același an, domnia lui Șerban veni la timp ca să asigure aproape patru decenii de pace Cantacuzinilor.

CHESTIUNEA ORIENTALĂ ȘI NOUA POLITICĂ ROMÂNEASCĂ

Se părea că vremurile sînt mai mult ca oricînd prielnice împlinirii vechiului ideal sud-est european pentru care muriseră silnic cîteva generații de Cantacuzini. Șerban primise domnia într-un moment de nouă acuitate a Chestiunii Orientale. Prin tratatul de la Juravno (1676) luase sfîrșit războiul turco-polonez început în 1672. Poarta restituia Poloniei două treimi din Ucraina de răsărit, dar continua să ocupe Podolia. Pacea de la Bahoi-Sarai (1681) dă Rusiei cele două Ucraine, dar îngăduie Turciei asigurarea liniștei pe frontul răsăritean, necesară pregătirilor campaniei sale în Austria. Insurecția anti-austriacă a lui Emeric Tököly favoriza planurile otomane. În plin proces de decadență, Imperiul sultanilor înviorat de energia vizirilor Köprülü și profitînd de slăbiciunea momentană a Austriei reia campania spre Europa centrală întreruptă, de mai bine de un secol, de către Soliman Magnificul. Ungaria este invadată, orașele Košice, Eperjes și Fülek sînt ocucite (1682) și armatele otomane ajung sub zidurile Vienei. Asediul, care a durat două luni, părea la început favorabil Semilunii. Intervenția trupelor poloneze sub conducerea lui Ioan Sobieski schimbă soarta luptei. La 12 septembrie 1683 turcii sînt înfrinți în bătălia de la Kahlenberg, Viena e despre-

surată și campania, începută sub auspicii atât de bune pentru Poartă, marchează începutul unei serii de înfrîngeri, care se vor încheia peste mai mulți ani, prin pacea de la Carlowitz (1699).

Înfrîngerea turcilor în 1683 nu a însemnat începutul decadentei otomane. Karl Marx a arătat că „nu există nici un temel pentru a afirma că decăderea Turciei a început din momentul în care Sobieski a venit să dea ajutor capitalei Austriei. Cercetările întreprinse de Hammer dovedesc, fără putință de tăgadă, că organizarea Imperiului turcesc intrase încă de pe atunci în stare de descompunere și că de cîtva timp se observa că epoca de forță și măreție a otomanilor se apropie repede de sfîrșitul ei”³⁶. Dar nereușita campaniei din Austria vădește și mai puternic Europei, și în primul rînd popoarelor din Peninsula Balcanică, slăbiciunea Porții și le îndeamnă să caute noi atitudini și soluții politice pentru evenimentele ce aveau să urmeze.

Sistemul feudal militar pe care era clădit Imperiul otoman intrase într-o criză ireversibilă. Încetarea cuceririlor curmînd vechiul izvor de venituri — prada de război —, clasa feudală otomană înăsprește asupra țărănimii de pe timare. În fața pătrunderii capitalului străin, economia imperiului, organizată pe sistemul anacronic al isnafurilor refractare progresului, nu este capabilă să se apere. Dezorganizarea trupelor de elită ale ienicerilor și spahiilor, care-și căutau acum o condiție mai profitabilă în comerț sau agricultură, adaugă la slăbirea economică a Porții decăderea militară. Încercarea de a relua politica de cuceriri, declanșată de marii viziri din familia Köprülü prin campaniile din Creta, Ucraina și Transilvania, nu mai putea redresa imperiul. Silîtă după războiul de treizeci de ani să-și oprească expansiunea spre Europa de centru și apus, Aus-

---

³⁶ K. MARX și F. ENGELS, *Opere*, vol. 10, Buc., p. 282.

tria își căuta o compensație către Balcani, unde poziția șubredă a Porții nu mai aștepta decât o lovitură decisivă. Ridicarea Rusiei, care dorea ieșire la Marea Neagră și, prin ea, la Marea Mediterană, deschide, încă de la sfârșitul secolului al XVII-lea, lungă serie a războaielor ruso-turcești. Pentru puterile Europei occidentale, legate prin vechi interese politice și economice de Turcia, expansiunea marilor puteri din centrul și răsăritul continentului spre Balcani și Strâmători era însă inacceptabilă. „Anglia — arăta Engels — nu poate să consimtă ca Rusia să intre în posesia Dardanelor și a Bosforului. Atît din punct de vedere comercial cît și din punct de vedere politic, un asemenea eveniment ar fi o lovitură gravă, dacă nu mortală, dată puterii britanice“³⁷. În fața unei descompuneri iminente, integritatea Imperiului otoman era menținută numai de politica echilibrului european, promovată de Anglia și Franța, care dau un nou sens Chestiunii Orientale, apărînd în mod artificial, timp de două secole, un sistem politic condamnat la pieire³⁸.

Dar oamenii politici de la sfîrșitul secolului al XVII-lea și mai ales Cantacuzinii, care văzuseră înfrîngerea armatei otomane sub zidurile Vienei în 1683, nu puteau orde atunci că imperiul va supraviețui încă multă vreme, așa încît speranța, combinațiile, negocierile, măsurile de prudență păreau nu numai posibile, dar chiar urgent necesare la acea dată. Cît de lungă va fi agonia Imperiului otoman nimeni n-ar fi putut bănui. Această împrejurare, pe de o parte,

---

³⁷ K. MARX și F. ENGELS, *Opere*, vol. 9, Buc., 1959, p. 13.

³⁸ *Istoria României*, vol. III, p. 5 și urm. (P. P. Panaitescu), 455 și urm. (A. Oțetea); cf. și BERNARD LEWIS, *Some reflections on the decline of the Ottoman Empire*, în „*Studia islamica*“, 9 (1958), pp. 119—127, și J. SAUNDERS, *The problem of Islamic Decadence*, în „*Cahiers d'histoire mondiale*“, 1963, pp. 701—720.

presiunea imperialilor, care doreau atragerea grabnică a Moldovei și Țării Românești în „Liga sfântă“, pe de altă parte, justifică îndeajuns politica de negocieri cu puterile creștine începută de Șerban Cantacuzino, continuată de Constantin Brîncoveanu și Ștefan Cantacuzino, politică ce a trezit bănuiele turcilor și a determinat introducerea regimului fanariot în principate.

Consecvența acestei politici, unitatea de obiective și de metode folosite pentru aplicarea ei sub trei domnii, aproape patru decenii (1678—1716), prezența lui Constantin Cantacuzino în negocierile întreprinse ca și în acțiunile diplomatice curente, ne impun să căutăm în politica externă a Țării Românești din acea lungă perioadă activitatea și principiile stolnicului ca om de stat.

S-a afirmat de unii cercetători că activitatea diplomatică a Stolnicului n-a început decât în 1688, odată cu înscăunarea nepotului său Constantin Brîncoveanu³⁹. Firea auto-

---

³⁹ P. P. PANAITESCU, în *Istoria literaturii române*, vol. I, Buc., 1964, p. 560 („Atunci, ținut oarecum la distanță de treburile politice, are răgaz să lucreze la traducerea *Bibliei*“); I. IONAȘCU, *Viața și activitatea stolnicului Constantin Cantacuzino*, pp. 645—646 („n-a co-

ritară a lui Șerban, voința lui de a-și impune propria descendență la tronul țării, dând familiei sale un caracter dinastic, prin excluderea fraților, pe care îi spoliază și de avere, făcea imposibilă o colaborare în politica externă cu fratele său Stolnicul. Acesta ar fi petrecut așadar cei zece ani (1678—1688), îndeletnicindu-se cu lucrul literar, scriind *Istoriia Țării Rumânești*, ajutând la traducerea *Bibliei*. E greu să ni-l închipuim însă pe Constantin Cantacuzino în afara politicii românești a acestei perioade. Mai întâi, el nu putea fi împotriva principiilor ei mari, ca dovadă că în anii lui Brîncoveanu el inspiră și continuă aceeași politică de apropiere de puterile creștine în vederea unei acțiuni de eliberare a țării. Dacă se poate vorbi de o rezervă față

---

laborat la opera de guvernare a lui Șerban“). O scrisoare de după moartea lui Șerban (publicată de A. Veress, *Documente* vol. XI, p. 309) spune, într-adevăr, că „măria sa voevodul mort Șerban Cantacuzino. — N. N.) se vede singur sfetnic; alt sfat nu mai încăpea acolo; cu toate că îi era frate mai mare domniei sale (acela) îi era în același timp domn, nu putea să azvîrle în el; precum a poruncit, așa a trebuit să facă“. Nu reiese din text că Stolnicul nu era folosit de Șerban, ci numai că era supus la ascultare față de domn.

de politica externă a fratelui său, ea privește o chestiune de ordin intern (clauzele pentru care lupta Șerban, de a i se garanta de către imperiali domnia ereditară) și una tactică (momentul trecerii de partea Ligii Sfinte, moment pe care Stolnicul nu-l socotea venit). În al doilea rând, participarea la acțiuni culturale de anvergură, ca definitivarea și publicarea traducerii *Bibliei de la București* din 1688, însemna o colaborare cu fratele său domnul ⁴⁰. În sfârșit, din corespondența diplomatică a vremii ar reieși că în anii lui Șerban, Stolnicul lucra în cancelaria domnească și întocmea memorii către personalități politice sau state străine ⁴¹.

Tratatul lui Șerban Cantacuzino cu austriecii au început îndată după asediul Vienei și înființarea Ligii sfinte și atunci se cristalizează și linia politică adoptată

---

⁴⁰ Vezi, în acest sens, studiul nostru *Semnificația politică a unui act de cultură feudală*, în „Studii”, 16 (1963), p. 651 și urm., în special pp. 658—659 (prefața *Bibliei* din 1688, atât de elogioasă pentru Șerban pare a fi alcătuirea stolnicului); P. P. PANAITESCU, *op. cit.*, p. 562, admite că și *Istoriia Țării Rumânești* a fost scrisă, „poate, cu aprobarea acestuia (Șerban Voevod — n.n.), care era un om politic cu vederi largi și cu mari ambiții de stăpînitor”.

⁴¹ C. ȘERBAN, *Contribuție la repertoriul corespondenței stolnicului Constantin Cantacuzino*, în „Studii”, 19 (1966), atribuie Stolnicului memorii din 1679 și 1688 iulie, vezi p. 696, nr. 142 (către Ioan Sobieski) și nr. 144 (către Mihai Teleki). Scrisoarea din 11 ianuarie 1689 către regele Poloniei (la HURMUZAKI-BOGDAN, *Documente privind istoria românilor*, Supl. II, vol. III, pp. 181—182) indică o mai îndelungată corespondență a Stolnicului cu Ioan Sobieski de care Șerban însuși se apropiase din 1686. Același, *Stolnicul Constantin Cantacuzino*, în *Diplomați iluștri*, vol. II, Buc., 1969, pp. 77—80, amintește și alte activități diplomatice din această perioadă ale Stolnicului. De observat, în sfârșit, că Stolnicul scrie la *Istoriia Țării Rumânești* după 1685. *Chronica* lui Nauclerus (pe care Pylarino o primise în acel an de la mitropolitul Dosoftei dăruind-o apoi lui Cantacuzino) este citată la începutul *Istoriei* (ed. Gregorian, p. 5).

de Țara Românească pînă în 1716 : o înțelegere cu marile puteri antiotomane în vederea obținerii independenței, cu preocuparea de a evita ocuparea țării de către viitorii învingători ai Porții și, totodată, represaliile turcești în cazul unui insucces militar al Ligi sfinte. În acest scop, negocierile erau desfășurate în taină, trecerea de partea puterilor creștine era condiționată de garantarea apărării țării și, ca măsură de prudență, se evita tratarea cu un singur partener, folosindu-se și rivalitatea dintre polonezi și austrieci, austrieci și ruși. În tot acest timp, țara continua să-și îndeplinească obligațiile față de Poartă, înțelegînd să mențină vechiul statut politic pînă ce va avea certitudinea reușitei luptei de eliberare.

Negocierile dintre Șerban Cantacuzino și imperiali din anii 1684—1687 se desfășoară potrivit acestor criterii⁴². Victoriile austriece din vara și toamna anului 1688, cucerirea Caransebeșului, a Șabațului și Belgradului fac să crească presiunile asupra lui Șerban, pentru a-l determina să treacă fățiș de partea imperialilor și aceasta explică incursiunea munteană a trupelor generalului Veterani în lunile august și septembrie 1688. Importanta solie trimisă la Viena la 12 octombrie, formată din 130 de persoane, avînd în frunte pe fratele și pe ginerele domnului — Iordache Cantacuzino și Constantin Bălăceanu — trebuia să încheie ezitățile lui Șerban, căruia în februarie același an Curtea din Viena îi făgăduise recunoașterea dinastiei sale ca ereditară în Țara Românească.

---

⁴² VIRGIL ZABOROVSKI, *Politica externă a celor trei principate, Țara Românească, Transilvania și Moldova, de la asediul Vienei (1683) pînă la moartea lui Șerban Cantacuzino și suirea pe tron a lui Constantin Brîncoveanu (1688)*, Buc., 1925, 151 p. ; I. RADONIĆ, *Situațiunea internațională a Principatului Țerii Românești în vremea lui Șerban Cantacuzino (1678—1688)*, în „Analele Acad. Rom.”, S. II, Mem. ist., 36 (1913—1914), pp. 949—971.

Tratatul ce urmau să se desfășoare la Viena, și care, comparând puterile inegale ale partenerilor, ascundeau și multe iluzii, nu puteau satisface exigențele de prudență politică ale stolnicului, care cunoștea dorința Habsburgilor de a ocupa Țara Românească, de a succeda în toate prerogativele otomane pretutindeni unde erau așteptați ca „eliberatori”. Momentul unei rupeți fățișe ou Poarta și al aducerii austriecilor în țară nu era deci bine ales. Actul ce urma să fie încheiat la Viena trebuia, pe de altă parte, să înlăture de la domnie pe ceilalți frați Cantacuzino în favoarea descendenței lui Șerban. Împrejurările îngăduie stolnicului evitarea ambelor risouri ale soliei. Înainte ca aceasta să ajungă la Viena, Șerban moare la 9 noiembrie 1688 și contemporanii dau acestei morți un sens politic⁴³.

Succesorul lui Șerban, Constantin Brîncoveanu, confirmând instrucțiunile soliei, depunerea jurământului și încheierea tratatului, menținând deci politica antiotomană care nu-l putea despărți de predecesorul și unchiul său, insistă asupra clauzei diotate de prudență, virtute pe care o împărtășea cu mentorul său încercat, Stolnicul. „Încă nu este

---

⁴³ Învinuirea adusă Stolnicului de a-și fi otrăvit fratele cu complicitatea lui Brîncoveanu se întemeiază pe mărturii invocate de adversari politici (cronicarul Radu Popescu, după Ioan Mavrocordat, soția și fiii lui Șerban, de unde ia, probabil, acuzația Dimitrie Cantemir). Zvonurile din 1688 sînt menționate cu îndoială și de Radu Popescu și de Neculce. Confirmarea lor, peste 28 de ani, de către Stolnicul însuși, în momentul dificil al mazăririi fiului său, Ștefan, este suspectă: ea putea avea ca scop numai demonstrarea fidelității față de Poartă. Vezi analiza acestor mărturii în studiul nostru *Semnificația politică a unui act de cultură feudală*, în „Studii”, 16 (1963), pp. 661—662. Problema rămîne deschisă și în stadiul actual al cercetării ei nu se poate aprecia, după părerea noastră, decît că faptul este posibil, în concordanță cu moravurile vremii, dar insuficient atestat de documente.

vremea aceea ce gîndești — scrie Brîncoveanu lui Bălăceanu —, că turoul și tătarul încă este în puterea lor“⁴⁴. Iar reacțiunea Curții din Viena, trimiterea generalului Heissler să ocupe Țara Românească, faptul că turcii reușesc să respingă pe austrieci și să așeze în Transilvania pe Emeric Tököly confirmă această politică prudentă. „Nu avem nici o nădejde în nemți — va scrie Stolnicul agentului său din Moscova —, precum n-am avut niciodată mai înainte, și ne rugăm lui Dumnezeu să nu avem niciodată de-a face cu dînșii“⁴⁵.

Numai privirea atentă a condițiilor politice ale Țării Românești în ultimul deceniu al secolului al XVII-lea poate îngădui înțelegerea politicii chibzuite duse de stolnic și nepotul său, Brîncoveanu.

Intențiile expansioniste ale Austriei se vădiseră după cucerirea Belgradului, în 1688. Cantemir, bine informat asupra evenimentelor timpului, știa atunci că imperialii ceruseră „regatul Ungariei, împreună cu provinciile ce țin de aceasta, adică Slavonia, Croația, Bosnia, Serbia, Bulgaria și Transilvania“⁴⁶, mai bine de jumătate din posesiunile europene ale Turciei, iar Neculce nota că „tot opînteau nemții să fie Dunărea hotar“⁴⁷. Pentru că, deși tratau cu

---

⁴⁴ *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 pînă la martie 1717*, ed. C. Grecescu, Buc., 1959, p. 21.

⁴⁵ A. C. STOURDZA, *Constantin Brancovan, prince de la Valachie (1688—1714). Son règne et son époque*, vol. III, Paris, 1915, p. 78.

⁴⁶ D. CANTEMIR, *Histoire de l'Empire Othoman*, trad. de la Jonquières, vol. II, Paris, 1743, pp. 175—176; cf. și raportul din 1689 al trimisului rus la Viena, Ioanikie Lihudis, în A. KOCIUBINSKII, *Mi i oni*, Odessa, 1878, p. 45.

⁴⁷ I. NECULCE, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. 2-a, Iorgu Iordan, Buc., 1959, p. 142. Încă din timpul tratatelor de la Viena, austriecii doreau ca Țara Românească să fie față de ei „tocmai ca Ardealul“ (*Scrierile Cantacuzinilor, Operele lui Constantin Cantacuzino, Introducere*, publicate de N. Iorga, Buc., 1901, p. VII).

Țara Românească, ceea ce însemna recunoașterea unei suveranități fără care nu se puteau concepe legături diplomatice, și făgăduiau lui Șerban conducerea armatelor balcanice în lupta finală de eliberare a peninsulei, în anul următor morții acestuia Habsburgii cer turcilor Țara Românească, iar în noiembrie 1689 trec munții și ocupă Bucureștii. În asemenea împrejurări, Brîncoveanu putea spune, ca și oronicarul ungar, că imperialii nu vor decît să schimbe „jugul de lemn otoman cu un altul de fier“⁴⁸. Dar nu o asemenea soluție căutau românii într-o epocă ce începea să le lumineze orizontul unei eliberări depline. Respingerea ofentelor austriece era, dimpotrivă, singura politică înțeleaptă, mai cu seamă după campania din 1689, cînd locuitorii Țării Românești au înțeles cît îi costa prezența cătanelor nemțești, iar sultanul Mustafa al II-lea părea dispus să trateze mai blînd un stat pe care evoluția politică internațională îl adusese în prima linie de apărare a Imperiului otoman, mergînd pînă la scutirea birului pe 1691⁴⁹.

A scoate pe austrieci din țară printr-o intervenție tătarască de numai 22 de zile a fost unul din marile examene date cu succes de Brîncoveanu în eforturile sale de a limita la minimum pagubele unui stat prins între două focuri. Dar și după retragerea cătanelor, puterea habsburgică rămînea amenințătoare și avidă pe oulmiile Carpaților, în Transilvania subjugață curînd printr-o nouă armă, aceea a prozelitismului catolic, care va impune unirea românilor ortodocși cu Roma în 1699. La tributul imens plătit Porții, se adăugase cel pretins de austrieci, astfel încît în 1689 De-

---

⁴⁸ Mihai Csercy, citat de G. S. ARDELEANU, *Știri privitoare la istoria țărilor române, în corespondența împăratului Rusiei Petru I. în „Studii și cercetări de istorie medie“*, 1 (1950), p. 186.

⁴⁹ N. IORGA, *Histoire des Roumains et de la Romanité Orientale*, vol. VI, Buc., 1940, pp. 509—510.

mentie Fomin îl putea informa pe țar că Țara Românească plătește tribut și turcilor, și tătarilor, și austriecilor ⁵⁰.

În același timp însă, adjudecarea principatelor dunărene unei puteri sau alteia devenise jocul de cartografie politică favorit al diplomaților europeni. La pretențiile lui Sobieski, care cerea să i se plătească cu Moldova sacrificiile făcute pentru creștinătate, sau ale împăratului Leopold I, care-și revendica privilegiile prăfuite de suveran al Ungariei, se adăugau proiectele inspirate ale Regelui Soare, Ludovic al XIV-lea. La Versailles se plănuia cununarea lui Sobieski cu o prințesă franceză, acordându-i ca zestre țările române, „pe care — citim într-un raport diplomatic al vremii — maiestatea sa i le-ar ceda după alungarea turcilor din Europa“ ⁵¹. Urmau ambițiile lui Emeric Tököly, dornic să creeze un avanpost francez la Dunăre, la dominația căreia reflecta însă și ducele de Lorena, ce se visa suveranul Țării Românești, considerată de cutare diplomat francez drept o „moșie“ bună de atribuit oricui, după nevoile echilibrului politic european ⁵².

Cancelaria diplomatică brâncovenească nu ignora aceste combinații naive, primejdioase numai când autorii lor aveau și puterea de a le transforma în fapt. Dar după pacea de la Karlowitz punctele nevralgice ale continentului se mută în apus (Spania) și în nord (Suedia). În această acalmie relativă de care se bucura vremelnice Europa de sud-est, noua putere militară așteptată să se arate mai curînd sau

---

⁵⁰ *Ibidem*, 482 și 508 ; L. E. SEMIONOVA, *Stabilirea legăturilor diplomatice permanente între Țara Românească și Rusia la sfîrșitul secolului al XVIII-lea*, în „Romano-slavica“, 5 (1962), p. 36.

⁵¹ Ms. fr. 7176 al Bibliotecii Naționale din Paris, după N. IORGA, *op. cit.*, p. 496.

⁵² *Ibidem*, pp. 503 și 508—509.

mai târziu la Dunăre și cu care raporturile trebuiau pregătite din timp rămânea acum Rusia.

În această conjunctură, informația politică, reflecția asupra evenimentelor contemporane, conjugată cu aceea asupra istoriei însăși, răbdarea, curajul, tactul, adică însușirile diplomatului, puteau fi de un ajutor hotărâtor pentru o țară inconjurată și rîvnită. O lungă perioadă, Brîncoveanu va avea alături, în Stolnic, pe omul ce întrunea aceste rare calități.

DIPLOMATUL

Cîteva încăperi ale Curții Vechi, în inima Bucureștilor, au concentrat în anii de trecere dintre al XVII-lea și al XVIII-lea veac cea mai intensă activitate diplomatică din Europa de sud-est. Fire tainice, care atingeau în nord-vest Viena, în nord-est Moscova prin Iași, Baturin și Kiev, în sud Constantinopolul și Ierusalimul, în sud-vest Venetia, se înnodau pe masa de lucru a stolnicului Cantacuzino. El, ne spune Del Chiaro, „dirija corespondența domnului cu suveranii creștini și avea în grijă pe secretarii pentru limbile italiană, latină, germană, polonă, greacă și turcă”⁵³. El judeca situația internațională, documentat de presa occidentală ce-i sosea cu regularitate prin Viena sau de o rețea de informatori avizați, demnitari străini ca Alexandru Mavrocoordat Exaporitul la Constantinopol, contele Ferdinand de Marsigli, contele Mikes și alte personalități politice din Austria, cancelarii F. A. Golovin și G. I. Golovkin din Moscova, înalți prelați, ca Dositei al Ierusalimului și Hrisant Notara, negustori, ca cei ai Companiei grecești din Brașov și Viena, ambasadori sau simpli agenți în plata

---

⁵³ A. M. DEL CHIARO, *op. cit.*, trad. rom., p. 104.

cancelariei muntene⁵⁴. El analiza, desigur cu scepticism, dar cu preocuparea de a nu-i scăpa nimic, pronosticurile politice din calendarele astrologice ca *Foletul novel*, *Tartana degli influssi* sau alcătuirile ermetice ale lui Chiara-valle și Fourniol⁵⁵. El dădea instrucțiuni verbale sau în scris numeroșilor agenți diplomați, plenipotențari, curieri care soseau și plecau neconțenit din capitală. El era consilierul de politică externă al domnului în ceasurile de seară, expertul la tratativele oficiale de dimineață cu ambasadorii străini în trecere sau solii puterilor vecine, convivul fin de la banchete, amfitrionul oaspeților de marcă, și tot el încheia programul noaptea târziu, la lumina tremurată a făcliilor de ceară, descifrînd mesajele secrete ale trimișilor munteni la curțile străine.

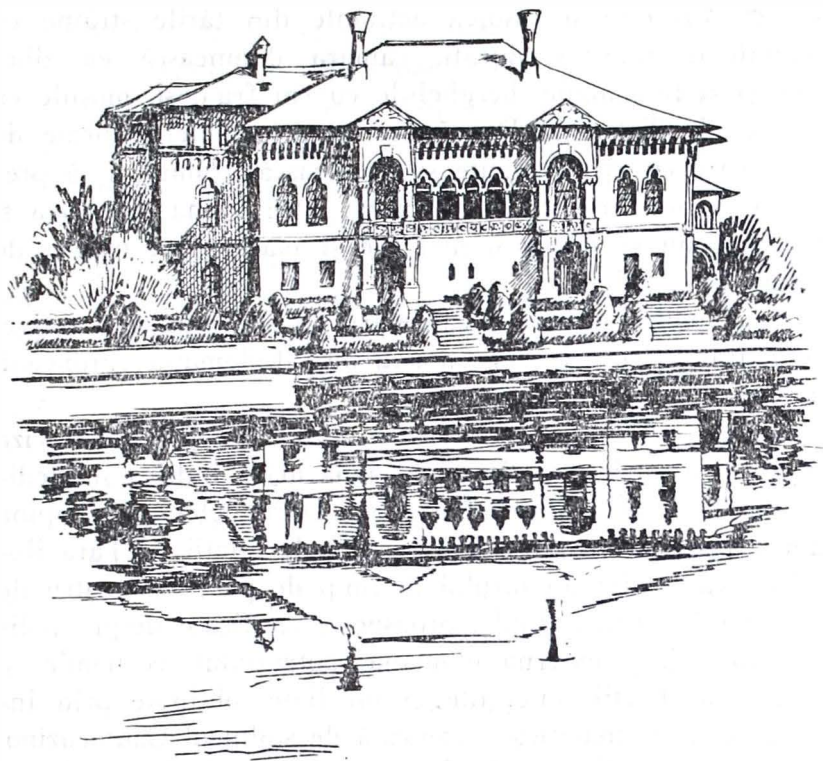
---

⁵⁴ Despre activitatea diplomatică a stolnicului Constantin Cantacuzino și a lui C. Brîncoveanu, vezi N. IORGA, *Introducerea la Operele lui Constantin Cantacuzino*, p. VIII, și urm.; C. ȘERBAN, *Legăturile lui Constantin Cantacuzino cu Rusia*, în „Studii și articole de istorie“, 2 (1957), pp. 237—254; IDEM, *Contribuții la repertoriul corespondenței stolnicului Constantin Cantacuzino*, în „Studii“, 19 (1966), pp. 683—705 (și referințele de la p. 685, nr. 23); L. E. SEMIONOVA, *art. cit.*; G. S. ARDELEANU, *art. cit.*; GH. GEORGESCU-BUZAU, *Un diplomat român la Moscova la începutul secolului al XVIII-lea: David Corbea Ceaușul*, în „Relații româno-ruse în trecut“, Buc., 1957, pp. 42—62; P. CERNOVODEANU, *Bucarest — important centre politique de sud-est, européen à la fin du XVII et au commencement du XVIIIe siècle* în RESEE, 4 (1966), pp. 147—167.

Pentru strînsele legături cu ambasadorii englezi la Poartă, William Paget și Robert Sutton (pe Heneage Winchelsea și pe trezorierul companiei engleze a Levantului, William Hedges îi cunoscuse în călătoria de studii din 1667, cf. E. D. TAPPE, *An English Contribution to the biography of Nicolae Milescu*, în „Revue des études roumaines“, 1 (1953), p. 158 și appendix A), vezi P. CERNOVODEANU, *Relațiile economice ale Angliei cu țările române în perioada 1660—1714*, în „Studii“, 21 (1968), nr. 2.

⁵⁵ EMIL VIRTOSU, *Foletul novel, calendarul lui Constantin Brîncoveanu 1693—1704*, Buc., 1942, pp. XXI—XXIII.

O cancelarie numeroasă redacta, tĂlmăcea, scria neîntre-rupt după directivele sale : Anton Maria del Chiaro, secretarul domnesc, pentru italiană, medicul Bartolomeo Ferrati pentru germană, Nicolae Folos de Wolf pentru latină, Afenduli Clucerul și cîtiva dieci turci pentru mesajele în limba lor, frații David și Teodor Corbea pentru latină, slavonă, rusă și greacă, Constantin Strîmbeanu pentru misi-vele românești, alți secretari pentru polonă și maghiară, la care se adăugau Andrea Wolf, Petru Grinner, Niccolo de Porta, Ioan Franco, popa Nicolae și slujbașii mai mărunți consemnați de bogata corespondență a acestui activ om de

stat⁵⁶. Vistieria îi însoțea acțiunile din țările străine cu pungile de taleri și ducați, cămara domnească cu zibeline și stofe scumpe, hergheliile cu cai frumoși, moșiile cu butelci de Tokay și Drăgășani, stupi cu miere, turme de oi și care cu grâne menite să netezească drumul și să pregătească primirea solilor. Nicăieri între Viena, Moscova și Stambul nu se ducea o mai vie și mai atentă muncă de relații internaționale.

Rolul politic al acestei cancelarii bine informate și active, comparabilă cu tot ce avea mai bun diplomația europeană a vremii, a fost foarte mare.

Dornic „să-și taie o fereastră spre Europa“, Petru viza în politica lui ieșirea Rusiei la două mări, Baltica și Mediterana (aici, prin Marea Neagră și Dardanele) și întâmpina doi adversari. Suedia și Turcia. Bunele relații cu Țara Românească îi ofereau țarului în timp de pace un centru de informații politice ample, proaspete, verificate despre politica internă și externă otomană, potențialul economic și militar al Porții, intențiile ei imediate, obținute prin întinsa rețea diplomatică organizată de stolnicul Cantacuzino. Prin aceeași rețea, țarul aflase o cale sigură și comodă de trecere a curierului său de la și spre Petru Andreevici Tolstoi, ambasadorul rus la Constantinopol. Nici un alt stat din sud nu-i putea face Rusiei asemenea servicii, Moldova fiind în acei ani supusă schimbărilor frecvente de domni, din care nu toți erau amicii țarului și în nici un caz la fel de avizați diplomați ca Brîncoveanu. În caz de război, Petru știa că va putea conta pe sprijinul economic și militar al românilor și, prin intermediul lor, al celorlalte popoare balcanice, care-și făceau pregătirile militare cu sprijin de la București sau pe teritoriul Țării Românești.

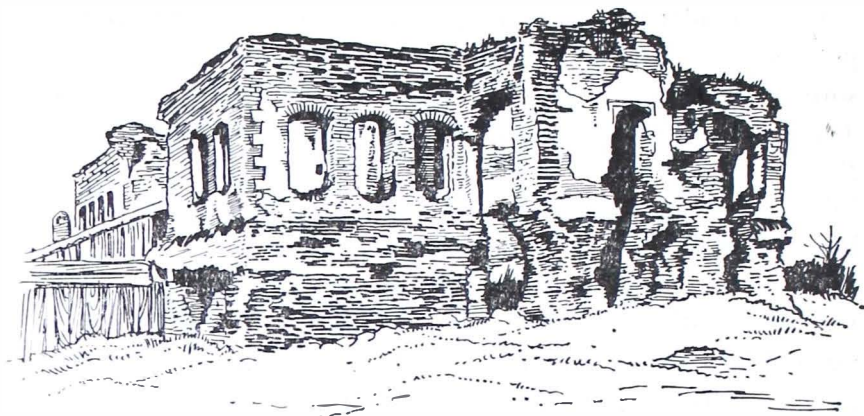
⁵⁶ C. ȘERBAN, *Legăturile lui Constantin Cantacuzino cu Rusia*, p. 239. n. 10.

Correspondența diplomatică a anilor 1701—1714 confirmă pe deplin aceste așteptări rusești. Mesajele transmise prin solii munteni ai timpului — Gh. Castriotul, David Corbea, Teodor Corbea, căpitanul Sava Constantin, Panait Radu, Petru Damian etc. — cuprind informații care puteau scăpa lui P. Tolstoi, mai puțin introdus, prin poziția sa de ambasador al Rusiei, în intimitatea cercurilor politice otomane. Întâlnim în aceste scrisori informații militare, ca intențiile vizirului Tatlaban Mustafa de a declara război (1702) sau de a bloca gurile Donului (1704), numărul salahorilor trimiși în Crimeea pentru construirea fortificațiilor de la Kerci sau efectivele flotei turcești din acel port, înășurirea raporturilor turco-tătare sau incendiul de la șantierele din Constantinopol și pagubele flotei turcești⁵⁷. Întâlnim portrete ale înalților demnitari otomani, ca Tatlaban Mustafa, „care nu știa să scrie și nici să citească“, descrieri fine ale stării de spirit din Constantinopol, unde în toamna lui 1707, datorită teroarei vizirului, „poporul geme, *se vorbeste mult și apar profeti*“ (subl. ns.). Dar aria informațiilor este mai largă, ele privesc raporturile austrieșilor cu răscolății lui Francisc Rákoczy, poziția Franței, Angliei sau Olandei în privința Transilvaniei, campaniile suedeze în Saxonia și Ucraina, foametea din Franța și chiar detalii, a căror importanță nu putea scăpa unor oameni politici avizați, ca scandalul produs la Paris de căsătoria morganatică a lui Ludovic al XIV-lea cu doamna de Maintenon.

Satisfacția primirii acestor știri era mare la Moscova și ea explică frecvențele scrisori de mulțumire ale țarului și ale cancelarului său F. A. Golovin, adresate stolnicului sau lui Brîncoveanu, „binefăcătorul preamilostiv și prea scump“, pentru „rîvna sa creștină“, îndemnul să scrie cât mai des, „căci marea prietenie a luminății-voastre e pentru noi o

---

⁵⁷ G. S. ARDELEANU, *art. cit.*, p. 204, nr. XLII.

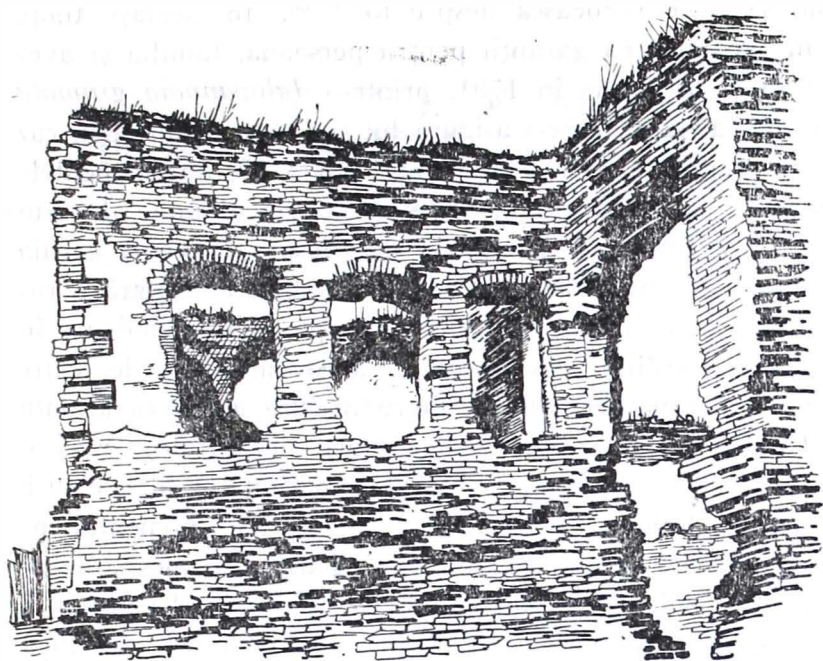

mare mîngîiere”⁵⁸. Țarul nu ignora nici riscurile lui Brîncoveanu, care prin relațiile sale cu Rusia își primejduia domnia și viața, de aceea îl încuraja, făgăduindu-i ca răsplată „toată îndurarea noastră” și își exprima nădejdea „că și în viitor aceeași va fi înclinarea voastră față de noi, din datorie creștinească”⁵⁹.

Evident că *Brîncoveanu își asuma toate aceste riscuri într-un scop politic precis*. Intențiile Rusiei de a relua ostilitățile cu Poarta după încheierea războiului nordic erau limpezi și în trăinicia păcii ruso-turce din 1700 nu credea nimeni la București. Problemele care se puneau în această situație erau mai întii de a ști *cînd înțelege țarul să declanșeze războiul cu Poarta*, deoarece eventualitatea că acest război va avea ca teatru al ostilităților Țara Românească era probabilă, cu tot ce decurgea de aici ca efort economic și militar. Acest război *putea aduce eliberarea țării de sub turci* și, în acest caz, se punea problema *viitorului său statut, a relațiilor cu țarul* sau se putea sfîrși cu o *înfrîn-*

⁵⁸ *Ibidem*, p. 208, nr. LXIV.

⁵⁹ A. C. STOURDZA, *Constantin Brancovan, Prince de la Valachie*, vol. III, p. 31, nr. 20.

gere (cum va fi cazul la Stănilești în 1711). Domnul trebuia să prevină ambele situații ; în cea de-a doua se ivea *primejdia compromiterii lui, deci necesitatea asigurării securității viitoare a familiei și averii sale.*

Iată de ce, din partea românească, pe lângă informațiile și serviciile amintite, cercetarea intențiilor țarului este neconținută. În scrisoarea din 6 decembrie 1703, prezentată de omul Cantacuzinilor, David Corbea, contelui G. I. Golovkin, dorința de a cunoaște aceste intenții este limpede exprimată. Popoarele din Peninsula Balcanică, scrie Corbea, crunt apăsate de otomani „l-au rugat într-un glas pe domnul meu și l-au întrebat ce trebuie să facă și cum să înceapă“ lupta de eliberare. De aceea Corbea întreabă „ce speranțe să se dea acestor popoare, cum să fie asigurate și

cum să li se vorbească despre tot?“⁶⁰. În același timp, Brîncoveanu vrea garanții pentru persoana, familia și averea sa și le obține în 1701, printr-o *Jalovannaia gramota* (act de favoare), care-i asigură lui și Cantacuzinilor, în caz de primejdie, azil în Malorusia⁶¹. În 1709, angajamentele reciproce iau forma unui tratat secret de alianță, al cărui text nu a fost încă descoperit, dar despre existența căruia știa Ioan Neculce. Tratatul prevedea alianța militară a românilor, care urmau să asocieze și pe sârbi și bulgari în viitoarele ostilități ruso-turce, și aprovizionarea de către români a armatelor rusești. Petru asigură apărarea armată a Țării Românești, independența țării sub garanția rusă și recunoașterea ca domn a lui Brîncoveanu. O altă clauză prevedea, desigur, că tratatul se va aplica în momentul intrării trupelor rusești pe teritoriul Țării Românești, deoarece peste doi ani îl vedem pe Brîncoveanu stînd în rezervă în timpul luptei de la Stănilești, fără ca țarul să-i facă vreo imputare⁶².

Începînd legăturile diplomatice cu Petru I, stolnicul Cantacuzino și Brîncoveanu au avut însă și un plan politic mai înalt, acela al *atragerii* țarului către războiul cu Poarta, al *grăbirii* acestui conflict de la care țările române sperau atât de mult. Misiunea la Moscova a lui Gheorghe Castriotul din aprilie 1698, cu care se reluau contactele diplomatice româno-ruse după solia arhimandritului Isaiia din 1688—1691, a avut ca obiect expunerea unui plan de luptă antiotoman conceput la București, pentru acceptarea căruia s-a apelat și la influența spătarului Nicolae Milescu, înalt funcționar tocmai la Ministerul de Externe rus (*Posolskii*

⁶⁰ L. E. SEMIONOVA, *art. cit.*, p. 40.

⁶¹ *Ibidem*, p. 48.

⁶² *Ibidem*.

LYCEVM PATAVINVM,

Sive

ICONES ET VITÆ
PROFESSORVM,
PATAVII, MDCLXXXII. PVBLICE DOCENTIVM.

PARS PRIOR,

Theologos, Philosophos & Medicos complectens.

PER

CAROLVM PATIVM, EQ. D. M.

DOCTOREM MEDICVM PARISIENSEM,

Primarium Chirurgiæ Professore.

PATAVII, MDCLXXXII.

Typis Petri Mariæ Frambotti. Superiorum permissu.

Ex libris Costarini, Casacuzeni.

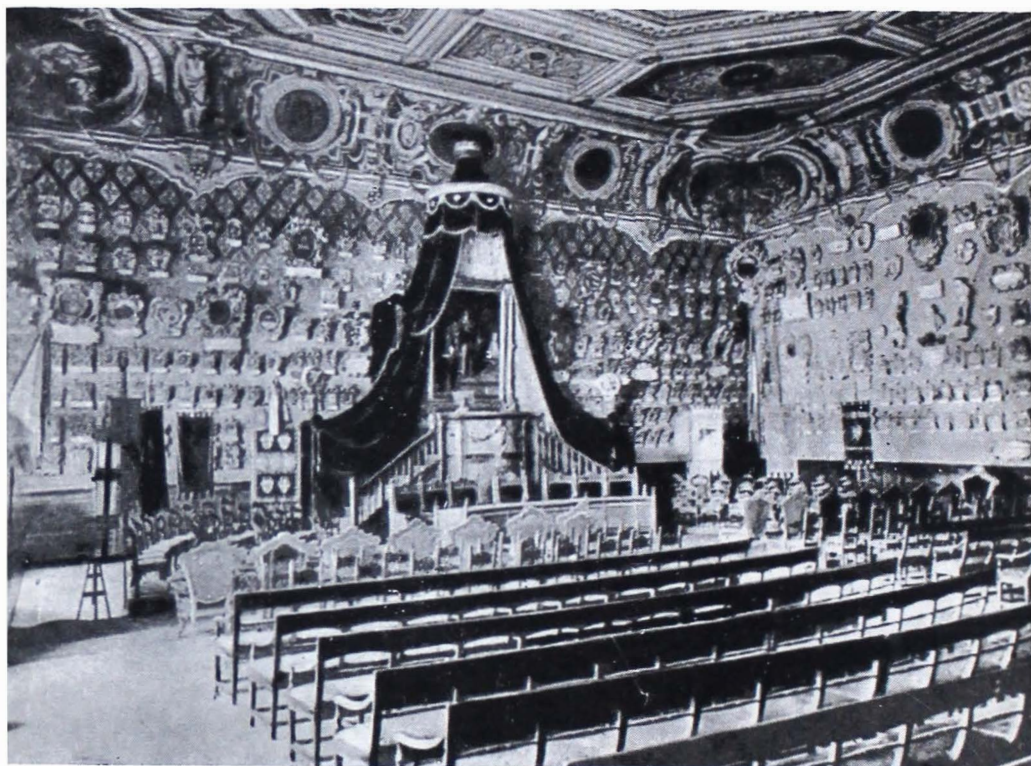
12. „Cum era într-o vreme la greci Athina, acum Padova la Italia...”.
Acolo își desăvîrșește Constantin Cantacuzino educația...

13. ...la *Universitatea* unde memoria studentului român este pînă azi cinstită.

14. În Italia. „scaunul și cuibul a toată dăscăliia și învățătura”, tinărul Cantacuzino cercetează celebre monumente luîndu-și însemnări ca acestea din „Palatul Venetii... în casa ce șade Prințipul cu alaltî mari...”.

15. ...învată cu dascăli reputați, ca *Albanio Albanese...*

13

Pr Talanti² βεβαιον² κατ'α².
 επι των γραμμων και των σημειων, ως αναν² και.
 παρρησια και. φωνη εκ της ομιλ² και ταυ².
 P^r P^r (αριστα προβλημα) Robur imperii. P^r
 μη εστι ουδ' εστι. Nunquam derelicta. μη εστι ουδ'
 ουδ' και. Republica fundamentum. P^r P^r:
 P^r και αιμα. Gubernatores Libertatis:

14

15

1667 în a. Catalogul
 Catalogul cărților din
 Biblioteca de la Iași
 din anul 1667

„ cartea de rugăciuni la Sfânta Treime: 1667. 5	2	5
„ cartea de rugăciuni la Sfânta Treime: 1667. 5	2	65
„ cartea de rugăciuni la Sfânta Treime: 1667. 5	2	100 +
„ cartea de rugăciuni la Sfânta Treime: 1667. 5	2	12
„ cartea de rugăciuni la Sfânta Treime: 1667. 5	2	1
„ cartea de rugăciuni la Sfânta Treime: 1667. 5	2	35
„ cartea de rugăciuni la Sfânta Treime: 1667. 5	2	12
„ cartea de rugăciuni la Sfânta Treime: 1667. 5	2	4
„ cartea de rugăciuni la Sfânta Treime: 1667. 5	2	7
„ cartea de rugăciuni la Sfânta Treime: 1667. 5	2	2
„ cartea de rugăciuni la Sfânta Treime: 1667. 5	2	2
„ cartea de rugăciuni la Sfânta Treime: 1667. 5	2	7
„ cartea de rugăciuni la Sfânta Treime: 1667. 5	2	11
„ cartea de rugăciuni la Sfânta Treime: 1667. 5	2	25
„ cartea de rugăciuni la Sfânta Treime: 1667. 5	2	15
„ cartea de rugăciuni la Sfânta Treime: 1667. 5	2	4
„ cartea de rugăciuni la Sfânta Treime: 1667. 5	2	25
„ cartea de rugăciuni la Sfânta Treime: 1667. 5	2	25
„ cartea de rugăciuni la Sfânta Treime: 1667. 5	2	72
„ cartea de rugăciuni la Sfânta Treime: 1667. 5	2	10
„ cartea de rugăciuni la Sfânta Treime: 1667. 5	2	10

16. ...cumpără cărți înscrise în Catalogul început la 1 iulie 1667...

inim. Soli iniquos:

Grave est enim hominis prudenti petere aliquid ma-
gnum ab eo de quo se bene meritum puel;

Est q^o animi ingenui, cui multum debeas citat
plurimum velle debere;

Rustica progenies nescit habere malum.

Pauca minimisq^{ue} natura contenta est² quid quid
Jura in recessis, aut noxum aut inuicem²:

17. ...dar le și studiază, extragînd din ele străvechi învățături, ca
acelea ale lui Cicero.

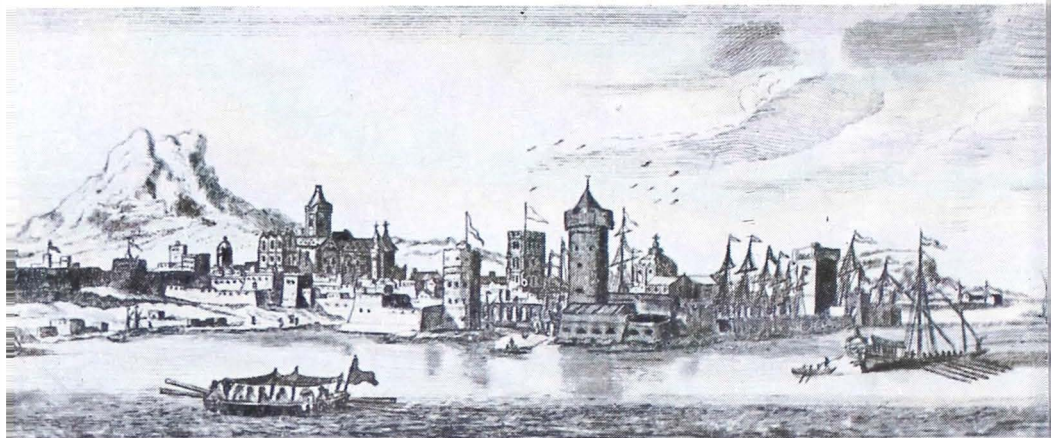

Belegeringe in Onset Der
Stadt WIENEN.

18. Întors acasă, prin *Vienna*...

19. ...Stolnicul provoacă pedeapsirea celor ce au uneltit uciderea fa- →
tăului său, obținând dreptate de la *Antonie-vodă din Popești*.

La Citta di Candia

20. În a doua sa domnie Grigore Ghica a început iar prigonirea Cantacuzinilor. „Au trimis la vizirul pin-in 200 de pungi ca să omoare pe acei boiari... Vizirul numai au luat banii, iar pre ei i-au trimis la *Crit* surgun. Inșă numai pre Radul logofătul și pre Șarban spătarul și pre Costandin Stolnicul...”.

21. „...iar maica lor și coconii cei mici, Mihai, i Matei, i Iordache au rămas la *Tarigrad*”.

prikaz)⁶³. Memoriul muntean cuprindea un plan complet de acțiune militară. Turcii trebuiau surprinși pe două fronturi : unul rusesc pe litoralul de nord al Mării Negre, prin ocuparea Oeakovului și a pontului Kerçi, ceea ce ar fi dus la izolarea tătarilor din Crimeea de cei din Kuban, iar al doilea românesc (moldavo-muntean), împotriva Bugeacului. Se conta, în propunerea munteană, pe trupele moldovene conduse de Constantin Turoulet și pe colaborarea trupelor popoarelor balcanice.

Câteva detalii ale memoriului sînt semnificative. Autorii lui țin să echilibreze raporturile inegale dintre statul mic care era Țara Românească atunci și Imperiul rusesc. De aceea, ca și cu zece ani înainte Șerban Cantacuzino în tratativele cu austriecii, se vorbește în numele *tuturor popoarelor* creștine ale Balcanilor, amintindu-se că propunerea vine și „din partea sîrbilor, bulgarilor, macedonenilor, arnăuților și tuturor celorlalte neamuri elene”⁶⁴. Pe de altă parte, ajutorul cerut țarului este *numai de colaborare armată*. Se subliniază că Țara Românească și grupul de popoare balcanice au un potențial militar apreciabil, în orice caz suficient ca să asigure apoi apărarea regiunilor eliberate, așa încît nu se pune problema prelungirii intervenției armatelor ruse în sud-est. Argumentul este prezentat ca o preocupare de a nu provoca țarului mari cheltuieli de război, de aceea „noi numai acum vă rugăm să ne elibe-

---

⁶³ Scrisoarea Stolnicului către N. Milescu, în ms. rom. 5148 al Bibliotecii Academiei, p. 205, și P. P. PANAITESCU, *Influența polonă și rusă în cultura românească*, Curs universitar, Buc., 1935—1936, pp. 600—601. Planul este rezumat de L. E. SEMIONOVA, *art. cit.*, p. 37, după originalul din arhivele din Moscova ; cf. și P. CERNOVODEANU, *art. cit.*, RESEE, 4 (1966), p. 161.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 37.

rați, dându-ne o singură dată ajutor“, linia Dunării urmînd a fi apărată ulterior de armatele române ⁶⁵.

Deschiderea unui front antiotoman într-un moment cînd ostilitățile austro-turce erau pe sfîrșite (în cunînd vor începe tratativele la Carlowitz) nu convenea însă politicii lui Petru, care se pregătea pentru războiul nordic, așa încît propunerea munteană este amînată. Brîncoveanu se plînge într-o scrisoare adresată lui Castriotul de „îndelungata întîrziere și marea tăcere“ și stănuie asupra oportunității unui război ruso-turc într-un moment cînd „puterea păgînă a slăbit foarte mult“. Solul muntean va rămîne la Moscova pînă în toamna anului 1700 fără a primi răspunsul așteptat.

Stolnicul și Brîncoveanu nu renunță însă la planul lor de grăbire a acțiunii rusești și, trimițînd pe David Corbea ceaușul ca rezident muntean la Moscova în toamna anului 1700, ei repetă propunerea declanșării războiului ruso-turc. Memoriul cuprindea acum rezultatele unei consfătuiri secrete care avusese loc la București în 1700 între domn, frații Constantin și Mihail Cantacuzino și patriarhul Dositei al Ierusalimului. Analizînd situația politică internațională, starea internă a Imperiului otoman, relațiile ruso-turcești și ale bisericilor catolică și ortodoxă, concluzia celor patru oameni de stat era că Rusia trebuie să-și modifice politica externă, încheind pacea cu suedezi și declarînd război Porții ⁶⁶.

---

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ G. GEORGESCU-BUZĂU, *art. cit.*, p. 56; L. E. SEMIONOVA, *art. cit.*, p. 43. Și în 1702 (scrisoarea către David Corbea din 4 decembrie, publicată de C. Șerban, *Contribuție la repertoriul corespondenței stolnicului Constantin Cantacuzino*, pp. 702—704) Stolnicul, amintind despre zvonurile de pace ruso-polono-suedeză, observa: „iară cei ce au minte zic că de să va face aceia pace, multe va începe păgăntatea a gîndi“.

O asemenea propunere putea părea îndrăzneată, dar memoriul muntean o argumenta în perspectiva întregii situații politice internaționale. La București se știa că Ungaria va intra curînd în alianța franco-suedeză contra Rusiei. Dorința generală a popoarelor creștine era ca Rusia să încheie o pace, fie și provizorie, cu suedezi și să-și întoarcă armele contra Turciei, care se afla într-o stare economică, militară și politică susceptibilă să asigure victoria țarului. O întârziere însă i-ar putea dăuna, pentru că turcii înșiși, la presiunile marilor puteri europene, se pregăteau să atace Rusia.

Planul de operațiuni militare era în linii mari cel din 1698. Se dădeau însă informații precise asupra pregătirilor militare ale sîmbilor și ajutorului ce se va putea primi din partea oastei moldovene a lui Constantin Turculeț. Se cerea, în încheierea memoriului, un răspuns limpede din partea țarului.

Dar Rusia tocmai încheiase un tratat de pace cu Poanta, care-i ceda Azovul, admitea prezența unei flote de război ruse în Marea Neagră și trecerea navelor comerciale rusești prin Dardanele, iar prin „dreptul de pelerinaj al rușilor la Ierusalim“ posibilitatea extinderii relațiilor ruse în posesiunile orientale ale Turciei, care se va transforma cu timpul în politica de protecție a creștinilor ortodocși de sub stăpînire otomană. Tratatul îi asigura liniștea în sud și posibilitatea de a se concentra pe frontul Balticeii. Propunerea munteană nu putea modifica politica rusă.

Se cunosc rezultatele schimbului intens de scrisori dintre București și Moscova în anii domniei lui Brîncoveanu. În 1703 prima oară și din nou după 1711 turcii au înțeles să cunne aceste manifestări de „hainire“ ale domnului muntean. Dar concepția politică ce a călăuzit această acțiune diplomatică fără succes pentru Țara Românească își păs-

trează o înaltă valoare nu numai pentru sentimentul patriotic care a inspirat-o, ci și pentru iscusința și tenacitatea cu care a fost condusă. Cum David Corbea, diplomatul mult folosit în aceste relații, a fost omul de casă al Cantacuzinilor și Stolnicul a militat mai mult decât Brîncoveanu pentru întreținerea legăturilor cu Moscova, rolul lui Constantin Cantacuzino în politica externă a Țării Românești se reliefează în mod deosebit. Atenuat o vreme de răcirea relațiilor cu Brîncoveanu, acest rol va continua în domnia lui Ștefan Cantacuzino.

Politica externă promovată de stolnic era aceea menită să elibereze Țara Românească și Moldova din dependența otomană și să asigure acestor țări vechiul statut internațional pe care i-l atesta documentarea sa istorică. Stolnicul știa că Moldova și Țara Românească au fost, în urmă cu câteva secole, țări care știau „hotarările lor mai tare a le ținea”, respectate de vecini, care le căutau prietenia. „Și într-acesta chip încă multă seamă de ani s-au purtat și s-au ținut, nici grijă lor de alte domnii și crăii măcară era, căce multă și puternică oaste avea”⁶⁷. Idealul politic al lui Constantin Cantacuzino era întemeiat pe convingerile istoricului și pe observațiile lucide ale omului de stat. Cît de bine cunoștea el situația internațională a Țării Românești, înțelegem din această caracterizare, care-i definea deopotrivă autonomia internă, ca și raporturile de semidependență față de Poartă : „Iară ceștea rumâni, orioum și cum pentr-atîtea călcări, zdrobiri și nespuse rele ce i-au trecut și i-au călcat, tot *iată pînă astăzi... că tot încă de nu să află atîta fericiți și slobozi de tot, iar încă și domnie, stăpîniri și limba acéia a romanilor, tot stă și să ține*”⁶⁸. Înainte de

---

⁶⁷ C. CANTACUZINO, *Istoria Țării Românești*, în *Cronicari munteni*, ed. M. Gregorian, vol. I, pp. 67—68.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 69.

Cantemir, el știe că aceste raporturi sînt întemeiate pe tratate și în negocierile cu puterile străine se referă la „vechi privilegiuri“, pentru a căror reactualizare completă militează. Este rodul erudiției și al reflecției pe care Stolniciul le asociază permanent, în activitatea sa politică, observației atente a evenimentelor. Pentru că în omul de stat este prezent mereu umanismul într-o epocă românească dominată de noi orizonturi nu numai politice, dar și culturale.

STOLNICUL ÎNTRE CONTEMPORANI

Dincolo de luciul superficial al bunăstării, înlesnirii sau luxului de care doar păturile avute, aristocrația și domnia puteau beneficia, societatea în care a trăit și creat Stolnicul a fost una de nesiguranță și inamioșii „în care de la început partidele se luptă între ele pentru o linie domnească sau pentru alta, pentru supremația unui ținut sau al altuia, pentru aplecarea către un vecin mai puternic, pentru un suzeran sau pentru altul... Certele locale veniră întâi, apoi certele personale, înfine centele pentru închinarea către creștini sau păgîni. Din aceasta rezultă apoi, cînd elementul grec, privilegiat de turci, luă tot mai mult loc în viața românească, lupta pentru dînșii sau împotriva lor“⁶⁹.

Epoca își creează însă valori de idei și de artă compensatorii pentru incertitudinea politică. O serie strălucită de cărturari, cu o îmbinare de preocupări caracteristică Renașterii, gîndesc, scriu, suferă sau pier tragic pentru convingerile lor, proclamînd nu numai superioritatea de idealuri și etică unei lumi în prefacere, ci vestind și zorile mai bune,

---

⁶⁹ N. IORGA, *Documente privitoare la Constantin-Uodă Brîncoveanu, la domnia și sfîrșitul lui*. Buc., 1901, p. V.

mai luminoase pe care ei, cu învățătura și reflecția lor le întrevedeau, și în care credeau cu putere.

Cu unii din acești cărturari Stolnicul a fost contemporan. le-a cunoscut ideile și scrierile, a colaborat cu ei la opere de cultură în ceasurile de răgaz ce i le lăsaus obligațiile dregătoriei sale. Despre alții, mai în vîrstă, ca Udriște Năsturel sau Grigore Ureche, auzise vorbindu-se cu stimă și a învățat să-i prețuiască din operele lor. Pe Udriște putuse negreșit să-l cunoască, adolescent fiind, cu feciorii lui ucenicise odată la primele noțiuni de gramatică și limbi clasice, poate la aceiași dascăli. Cu Nicolae Milescu corezpondase, iar tălmăcirea *Uechiului Testament* a aceluia o folosise, revizuită, la ediția din 1688 a *Bibliei de la București*⁷⁰. Despre Costin știa ca istoric, despre Dosoftei ca simpatizant, de departe, al mitropolitului pribeag⁷¹, Cantemir era prea cunoscut la cuntea munteană unde, deși avea puțini prieteni, negreșit îi ajunsese opera de început, *Divanul*, tipărit la Iași în 1698 ; pe Antim îl vedea la biserică, în sfatul domnesc, în tiparnițe și poate, adesea, în ceasuri de taifas la mitropolie sau la reședințele din Mărgineni, Filipești, Afumați. Acești cărturari erau stelele de prima mărime ale culturii românești contemporană stolnicului. Li se adăugau dascălii greci ai Academiei domnești, ucenicii mai tineri ca frații Greceanu, tipografi harnici ca Mitrofan, copiii brîncovenesti sau cantacuzinesti cu bună școală

---

⁷⁰ VIRGIL CÂNDEA, *Nicolae Milescu și începuturile traducerilor umaniste în limba română*, în „Limbă și literatură”, 7 (1963), p. 55 și urm.

⁷¹ Constantin Brîncoveanu însuși proteja, în 1693, pe Dosoftei, vezi HURMUZAKI-IORGA, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XIV₁, Buc., 1915, p. 289, nr. CCCLII ; din biblioteca lui Dosoftei avea Cantacuzino *Chronica* lui Iohannes Nauclerus, primită prin Iacob Pylarino, vezi C. DIMA-DRĂGAN, *Biblioteca unui umanist român, Constantin Cantacuzino Stolnicul*, Buc., 1967, p. 121, nr. 28.

acasă sau chiar în universități străine. Alături de lecturile bogate ce-i oferea biblioteca, Stolniciul avea așadar beneficiul unui climat cultural cu totul nou față de deceniile anterioare. În operele contemporanilor el putea afla comunitate de gândire și convingeri, izvoare de informație și exemple pentru lucrul literar, încă nou pe atunci, în „limba cea de moșie“.

Din Moldova avea opera lui Grigore Ureche pe care o folosește la scrierea *Istoriei Țării Rumânești*. Era acel „Grigorie Ureche, ce au fost vornic mare [care] cu multă nevoită cetind cărțile și izvoadele, și ale moastre și a celor străine, au aflat cap și începătură moșilor, de unde au izvorât în țară și s-au înmulțit și s-au lătit, ca să nu se înnece a toate țările anii cei trecuți și să nu să știe ce s-au lucrat, să să asemene fierălor și dobitoacelor celor mute și fără minte“⁷². Vom regăsi în opera Stolniciului acest imbold al scrisului, pricină și a începăturii *Letopisețului Țării Moldovei* de către Grigore Ureche, mare spătar și apoi mare vornic al Țării de Jos în vremea lui Vasile Lupu, izvorât din dragostea de dreptate și adevăr ce însuflețesc pe adevăratul istoric. Este dar meritul lui Ureche de a fi făcut începutul istoriografiei moldovenești în limba română și așa l-a pomenit Miron Costin în predoslovie la *De neamul moldovenilor*: „Laud osîrdia răposatului Uréchie vornicul carile au făcut de dragostea țării letopisețul său..., că numai lui de această țară i-au fost milă să nu rămîie întru întunérecul neștiinței...“⁷³.

Bătrînul cronicar moldovean avea și el bune studii umaniste (studiase la Liov, la colegiu, artele liberale) iar cunoașterea limbii polone i-a permis folosirea în original a

---

⁷² GRIGORE URECHE, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, Buc., 1967, p. 33.

⁷³ MIRON COSTIN. *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, Buc., 1958, p. 242.

Cronicii lui Ioachim Bielski, după cum cunoașterea latinei i-a deschis informația unor lucrări poloneze scrise în această limbă.

Era un autor citit, cum dovedește numărul mare de copii manuscrise ale *Letopisețului* său (cel puțin 40, din care se păstrează 22, care au circulat pînă în 1852 cînd Mihail Kogălniceanu publică *Letopisețul* pentru prima oară).

Dar, pe lîngă valoarea ideilor sale istorice despre originea romană și unitatea tuturor românilor, *Letopisețul* său are o mare valoare literară. „Graiul colorat și vioi, comparațiile plastice, dialogurile destul de frecvente, intervenția directă, metafora, descrierile evocatoare, proverbele și admirabilele, unicele portrete, trădează literatul. Paginile consacrate lui Ștefan cel Mare și apoi cele despre Petru Rareș le iese mereu de la început. Scriitorul se înalță deasupra istoricului. Inima lui s-a aprins la marile gesturi ale dragostei de țară și la pîlpîirile unui crez de viitor, matur și luminat. Faptele de curaj și de înțelepciune sînt subliniate la tot pasul, date ca exemplu cititorului”⁷⁴. Ne închipuim ce încîntare putea produce contemporanilor săi un autor citit cu plăcere încă peste trei secole.

Ideea originii romane a românilor căreia Cantacuzino i-a făcut un loc atît de însemnat în opera sa apare cu stăruință în toate scrierile istorice ale lui Miron Costin: „Fost-au gîndul meu, iubite cititoriule, să fac *Letopisețul* țării noastre Moldovei din descălecatul ei cel dintîi, carele au fostu de Traian împăratul...”⁷⁵. „Începutul țărilor acestora și neamului moldovenesou și muntenescu și oîți sînt și în țările ungurești cu acest nume, români, și pînă astăzi, pe unde sîntu și de ce seminție, de cînd și cum au descălecat

---

⁷⁴ AUREL RAU, *Elogii*, Buc., 1968, p. 22.

⁷⁵ MIRON COSTIN, *Letopisețul Țării Moldovei de la Aron Uodă*, în *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, p. 42.

aceste părți de pământu, a scrie, multă vreme la cumpănă au stătu sufletul meu“⁷⁶. *Cronica polonă și Poema polonă* insistă vizibil asupra acestei idei care îi stătea autorului la suflet. Istoricii au căutat însă o explicație mai complexă decît cea pur afectivă, găsind că „stăruința cu care el vrea să dovedească polonilor originea romană a românilor, legată de speranțele pe care și le punea în salvarea țării sale de către poloni de sub jugul turcesc, indică intenția cu care a scris aceste cărți: pentru a dovedi polonilor — și apusenilor în general — că se cuvine ca poporul român să fie ajutat să iasă de sub robia turcească; că nu se cuvine ca urmașul civilizației romane, al Imperiului Roman să rămînă sub barbaria turcească; că cei ce se închină amintirii clasicismului sînt datori să sprijine pe urmașii romanilor“⁷⁷.

În opera lui Miron Costin Stolnicul putea însă afla și ambiția folosirii limbii române ca instrument capabil pentru orice gen de creație literară. Marele logofăt moldovean a îmbinat istoriografia cu poezia și cu eseul filozofic. În predoslovia la poemul *Viața lumii* el introduce o viziune melancolică asupra existenței umane. Mai importantă apare însă, în același text, în perspectiva istoriei noastre, afirmarea posibilităților limbii române pentru poezie și pentru exprimarea frumoasă în toate domeniile: „...Scrisu-ț-am și eu această mică carte, a căreia numele îi este *Viața lumii*, arătîndu-ți pe scurt cum ieste de leneșă și puțină viața noastră și supusă pururea primejdiilor și primeneliilor. Nu să poftescă vreo laudă dintr-această puține osteneală, ci mai mult să văză că poate și în limba noastră a fi acest feliu de scrisoare ce să chiamă stihuri. Și nu numai aceasta, ce și alte dăscălii și învățături ar putea fi pre limba românească, de n-ar fi covîrșit vacul nostru acesta

⁷⁶ *De neamul Moldovenilor*, p. 241.

⁷⁷ P. P. PANAITESCU, *op. cit.*, p. 17.

de acum cu mare greutate și să fie și spre învățătura scrip-
turii mai plecate a lăcuitorilor țării noastre voie“⁷⁸.

Miron Costin își făcuse studiile în colegiul iezuiților de la Bar, în Polonia, și primise o învățătură care explică ele-
mentele umaniste din operă, influența topiceii latine asupra
stilului, încrederea în valoarea științei. „Dzice Aristotel filo-
zoful că tot omul a ști din firea sa poftêște. Credz că tot
omul poftêște a ști, iar nu tot omul a ști nevoiiaste. Și altă
nu osebește pe om de dobitoace și de hiare așa ca cunoș-
tința“⁷⁹.

Locuri comune operei Stolnicului și a lui Costin sînt des-
tute pentru a se fi afirmat posibilitatea unei influențe⁸⁰.
Neîndoielnic stolnicul este însă mai erudit (sau vrea să
pară prin digresiunile cu care își încarcă expunerea) și mai
greoi în cursul frazei, viaie ca într-un basm sub condeiul
cărturarului moldovean.

Dincolo de Milcov literele românești se aflau negreșit
mai sporite pe la mijlocul celei de-a doua jumătăți a seco-
lului al XVII-lea. Între artiștii cuvîntului în graiul po-
porului era Dosoftei mitropolitul, despre care Ion Neculce
scrie cu atîta admirație : „Era neam de mazil prea învățat ;
multe limbi știa : elinește, lătinește, slovinește și altele. Adînc
din cărți știa și deplin călugăr și cucernic și blînd ca un
miel. În țara noastră, pe aceste vremuri, nu se afla om
ca el“. Episcop de Huși (1658), de Roman (1660), mitropo-
lit al Moldovei (1671), Dosoftei a ostentat în multe dome-
nii : traduceri, versuri, tipăriri. Prin intermediul lui Ni-
colae Milescu, Dosoftei obține de la patriarhul Moscovei o
tipografie pe care o instalează la Iași. Aci publică el cele

⁷⁸ MIRON COSTIN, *op. cit.*, p. 318.

⁷⁹ *Istorie de Crăia ungurească*, p. 277.

⁸⁰ Cf. G. PASCU, *Influența cronicarilor moldoveni asupra celor
munteni din secolul XVII*, în „Arhiva“, Iași, 29 (1922), pp. 195—206.

dintii cărți de cult în întregime în românește (*Liturghierul*, 1679, *Molitvenicul*, 1681), cele patru volume ale *Vieților Sfinților* (1682), cele mai multe traduse din grecește. El s-a impus însă contemporanilor și întregii culturii românești ca nemuritor poet al *Psalmilor* tălmăciți și stihuiți cu o măiestrie uimitoare la acel început al poeziei noastre culte.

Constantin Cantacuzino avea în bibliotecă o carte ce aparținuse mitropolitului Dosoftei⁸¹. Era *Istoria universală de la începutul lumii până la 1500 scrisă de Ioan Neukler din Tiibingen și continuată până la 1514 de Nicolae Baselius și de alții până la 1544*, tipărită la Colonia în 1544⁸². A fost una din lecturile predilecte ale Stolnicului și în *Istoriia Țării Rumânești* el citează aprobator opinia cărturarului german despre atitudinea adevăratului cronicar⁸³. Răsfoind cartea, Cantacuzino va fi dat negreșit peste adnotările mitropolitului pribeag privind trecutul îndepărtat al poporului nostru. La p. 492 a *Chronicei* unde se vorbește despre geți, Dosoftei înseamnă marginal: „Rumânii sînt ghetii. Iaste nume rumânesc *Gheățu*: un *biet*, o *biati*, în loc de *ghet* și *ghiati*“. Mai departe, la p. 843, unde e vorba de „*Fertilitas Sveviae* [Șvabia], îl întâmpina altă notă: „Ce frămșiște de țarî, mai se potrivește cu Moldova“. Iubitor al țării, călător la rîndul său și cunoscător al „dorului“, Stolnicul va fi reflectat la pribegia silită în care ajunsese mitropolitul și, desigur, la celălalt cărturar pribeag, prieten și tovarăș de idealuri politice: Nicolae Spătarul. Și acesta, aflat în misiune în China va nota, nu

---

⁸¹ Vezi I. BIANU, *Insemnări autografe scrise într-o carte veche de Dosoftei mitropolitul Moldovei (1662—1686)*, Buc., 1915, pp. 1—2 (extras din „Analele Academiei Române“, S. II, Mem. lit., 36 (1915), nr. 3).

⁸² I. BIANU, *op. cit.*, pp. 4—5, 6 și 10.

⁸³ Cf. *Cronicari munteni*, vol. I, p. 5.

peste mulți ani, admirînd un plai însorit pe malurile fluviului Ienisei : „E atît de frumos, înoît îți vine să crezi că ești în Moldova“.

Nicolae Milescu se impunea și el contemporanilor prin preocupări multiple, de traduceri, memorialistică, teologie. Era „unul dintre acele alese exemplare din istoria trecutului nostru, înzestrat cu ascuțimea și curiozitatea intelectului, neastîmpărat, setos de dominație, oscilînd între ambițiile lumești și vocația scrisului“⁸⁴. Mare călător, el petrecuse, mai întîi, cîtiva ani la Constantinopol (1661—1664), unde tălmăcise din grecește *Vechiul Testament*. Plecat, după aventuri și ne cazuri politice în țară, în pribegie în Apus, Nicolae Milescu a călătorit la Stettin, Brandenburg, la Berlin, la Stockholm și pînă la Paris. Cunoscător al multor limbi străine, Nicolae Milescu fusese recomandat ca interpret țarului de patriarhul Dositei al Ierusalimului și, ajuns în Rusia, lucrează ani îndelungați la Departamentul solilor, avînd în repetate rînduri prilejul să susțină interesele țărilor române.

O misiune diplomatică din partea țarului îi prilejuiește o lungă călătorie în China, între 1675—1678. *Jurnalul de călătorie în China și Descrierea Chinei*, cu numeroasele lor observații geografice și etnografice asupra Siberiei, i-au stabilit un loc de seamă în geografia și sociologia românească : „Primul gînditor român care marchează începutul observațiilor concrete ale realității sociale, prezentînd în luorările sale interesante elemente, recunoscute mai tîrziu ca aparținînd sociologiei, este Nicolae Milescu“⁸⁵.

Descrierea Chinei a circulat însă printre contemporani, tradusă în grecește, și Stolnicul a vrut să aibă un exemplar.

---

⁸⁴ ȘERBAN CIOCULESCU, *Varietăți critice*, Buc., 1966, p. 20.

⁸⁵ O. BĂDINA, *Cercetarea sociologică concretă. Tradiții românești*, Buc., 1966, p. 9.

Este manuscrisul grec nr. 549 al Bibliotecii Academiei, pe care copistul a însemnat la sfârșit: „S-a scris cea de față cu mâna lui Mihail din Bizanț, după porunca prea înțeleptului și vestitului, slăvitului stolnic domnul domn Constantin faimosul Cantacuzin, în domneasca mănăstire a Sfintei Treimi, a lui Radu Vodă, în București, 1696, mart”⁸⁶.

Dorința de a cunoaște descrierea îndepărtatei lumi a Extremului Orient prin condeiul prietenului ținea de prețuirea pentru Milescu dar, firește, și de curiozitatea intelectuală proprie Stolnicului. Nu tot el amintește de America citind „cele Indii ale Răsăritului și ale Apusului și alte locuri ce-s într-acolo?”⁸⁷. Orizontul geografic al cărturarilor vremii se lărgea, și oricât de curios ne-ar părea, aflăm în *Didahiile* unui cleric de rigorism tradițional și severă cultură ortodoxă evocată pilda lui „Tumcuin împăratul Chitaiului, că puindu-și întâiu el mâna pe carnele plugului, s-au îndemnat toți supușii lui de s-au apucat de lucrul pământului”⁸⁸.

Este Antim Ivireanul, un apropiat al Stolnicului nu numai prin lucrul literar, dar și prin vicisitudini personale: și el fusese în relații încordate cu Brâncoveanu, acuzat în anii când domnul nu mai suferea critici sau povețe; și el nădăjduiește în noua domnie a lui Ștefan Cantacuzino, căruia îi închină în 1715 *Sfaturi creștino-politice*, în grecește⁸⁹; și el dorește izbăvirea grabnică a țării de sub

---

⁸⁶ C. LITZICA, *Catalogul manuscriptelor grecești din Biblioteca Academiei*, vol. I, Buc., 1909, p. 4, nr. 2, și HURMUZAKI-IORGA, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XIV₁, Buc., 1915, p. 304, nr. CCCLXVII.

⁸⁷ *Istoria Țării Românești*, în *Cronicari munteni*, ed. cit., vol. I, p. 11.

⁸⁸ ANTIM IVIREANUL, *Didahii*, în *Cuvînt de învățătură la sfinții și întocmai cu apostolii împărați Costandin și Elena*.

⁸⁹ Cf. trad. lui C. Erbiceanu, Buc., 1890.

apăsarea străină și, în același an cu Stolnicul, pierde pentru crezul său politic.

A fost un mare tipograf și datorită lui domnia lui Constantin Brîncoveanu „e cea mai frumoasă epocă din arta tipografică românească... Este meritul de neuitat al acestui iberic, Antim”⁹⁰. A fost un iscusit gravor de litere și viniete, caligraf și miniaturist, și pe bună dreptate îl laudă del Chiaro: „Era dotat cu rare talente, cunoscînd sculptura, pictura și broderia”⁹¹.

În seria lucrărilor tipărite de mitropolitul Antim Ivioreanul se numără multe scrieri cu caracter religios, dar și o culegere de maxime, *Floarea darurilor* (Snagov, 1700), romanul popular de largă răspîndire *Alixandria*, o *Gramatică slavonă* (Snagov, 1697). Ceea ce l-a făcut cel mai cunoscut au fost *Didahiile* sau predicile sale, în care critică moravurile din vremea sa. Energice în musturarea lor, predicile lui se adresează tuturor cu asprime, dar și cu o mîndră conștiință a demnității și a chemării sale de povățuitor: „De n-ați știut pînă acum și de n-au fost nimeni să vă învețe, iată că acum veți ști că am treabă cu toți oamenii oîți sînt în Țara Românească, de la mic pînă la mare”⁹².

Cunoștea limbile georgiană, turcă, arabă, greacă și slavonă. Dar vrednic de laudă este felul în care și-a însușit limba țării sale adoptive, faptul că în puțini ani „a ajuns să vorbească și să scrie o limbă, poate cea mai frumoasă dintre a tuturor cînturarilor epocii”⁹³.

⁹⁰ N. IORGA, *Tipografia la români*, în *N. Iorga, Scrieri despre artă*, Buc., 1968, pp. 210—211.

⁹¹ A.-M. DEL CHIARO, *Revoluțiile Valahiei*, în rom. de S. Cristian, Iași, 1929, p. 142.

⁹² *Predica la Dumineca vameșului și a fariseului*.

⁹³ M. SADOVEANU, *Limba povestirilor istorice*. Comunicare făcută la Academia Română, în „Contemporanul”, 1955, nr. 6/436, din 11 februarie, p. 3.

La toate însușirile sale, mitropolitul Antim a adăugat un mare simț al demnității. Este impresionantă apărarea sa în fața acuzațiilor neîntemeiate care i s-au adus și datorită căreia, în 1712, Constantin Brîncoveanu i-a cerut demisia⁹⁴. Domnul însuși a trebuit să revină asupra hotărîrii sale, plecîndu-se în fața prestigiului cărturarului a cărui moarte, în 1716, spune martorul evenimentului, „a aruncat Valahia într-o mare spaimă“⁹⁵.

Dintre contemporanii Stolnicului acela cu care cercetătorul modern este îndemnat să-l compare îndată ar fi mai tînărul Dimitrie Cantemir, rudă prin alianță ca soț al nepoatei Casandra, fiica lui Șerban Cantacuzino, dar mai ales rudenie spirituală prin formația și preocupările sale prin excelență umaniste. Cînd îl caracteriza pe Stolnic drept „personalitatea cea mai cuprinzătoare în mai multe domenii dintre acelea pe care le îmbrățișează a doua jumătate a acestui secol și cei bieți șaisprezece ani din cel următor“⁹⁶, marele istoric N. Iorga îl situează mai presus de Cantemir, fără a găsi aprobarea istoricilor literari mai noi. Șerban Cioculescu se pronunță în favoarea polihistorului moldovean. „Printre cronicarii noștri, Dimitrie Cantemir se situează deosebit în conștiința istoricilor noștri, care-l consideră ca pe unul de-ai lor, ca pe întîiul istoric român. Aceeași stimă i-o acordă N. Iorga și stolnicului Constantin Cantacuzino, pentru înzestrarea rară a spiritului critic, în accepția întregă a ouvîntului. Cronologia, pe de altă parte, vine în favoarea istoricului muntean, dar acesta a lăsat o singură operă, și aceea neterminată, în timp ce Dimitrie Cantemir, enciclopedist, poligraf și poliglot, într-o viață

---

⁹⁴ DAMIAN P. BOGDAN, *Viața lui Antim Ivireanu*, în „Biserica ortodoxă română“, 74 (1956), nr. 8—9, pp. 684—685.

⁹⁵ A. M. DEL CHIARO, *op. cit.*, p. 143.

⁹⁶ N. IORGA, *Constantin Stolnicul Cantacuzino*, în „Revista fundațiilor“, 2 (1935), nr. 7, p. 3.

mult mai scurtă, încheiată la cincizeci de ani neîmpliniți, uimește și dezorientează prin vastitatea operei și prin complexitatea proteică a personalității sale”⁹⁷.

Variatele domenii ale operei lui Cantemir (istoria, filozofia, logica, etica, geografia, cartografia, muzica, teologia, orientalistica) îi dau, firește, umanistului moldovean titluri de seamă în mai multe capitole ale istoriei culturii românești. Știm astăzi că *Hronicul romano-moldo-vlahilor* a inspirat opera istorică a întregii Școli ardelene. *Descrierea Moldovei* este cea dintâi monografie amplă întocmită de un român asupra uneia din provinciile țării noastre. Valoarea lui ca orientalist i-a atras admirația lumii științifice contemporane și *Istoria creșterii și descreșterii Imperiului otoman* a fost pe bună dreptate prețuită nu numai pentru informația abundentă, dar și pentru concepția istorică a autorului și convingerea sa științific stabilită că Semiluna este la apusul ei. „Mai presus de erudiție, și ea este enormă, și mai presus de concepții, și ele sînt pentru timpul său revoluționare, lucrările lui viețuiesc și vor dura de-a pururi prin contribuția lor memorialistică, prin ceea ce martorul atîtor medii sociale și politice și actorul atîtor evenimente considerabile consemnează și atestă”⁹⁸.

Dar în prețuirea Stolnicului avem de ținut seamă în mare măsură nu numai de partea însemnată pe care a acordat-o activității publice și care, firește, i-a redus din timpul consacrat studiului și scrisului, ci și de valoarea orientării sale științifice judecată, firește, în raport cu stadiul de atunci al culturii românești.

---

⁹⁷ Ș. CIOCULESCU, *Despre stilul lui Dimitrie Cantemir*, în volumul Ș. Cioculescu, *Varietăți critice*, Buc., 1966, p. 53.

⁹⁸ PERPESSICIUS, P. P. Panaitescu. *Dimitrie Cantemir, viața și opera sa*, în volumul PERPESSICIUS, *Alte mențiuni de istoriografie literară și folclor 1957—1960*, Buc., 1961, p. 277.

CĂRTURARUL

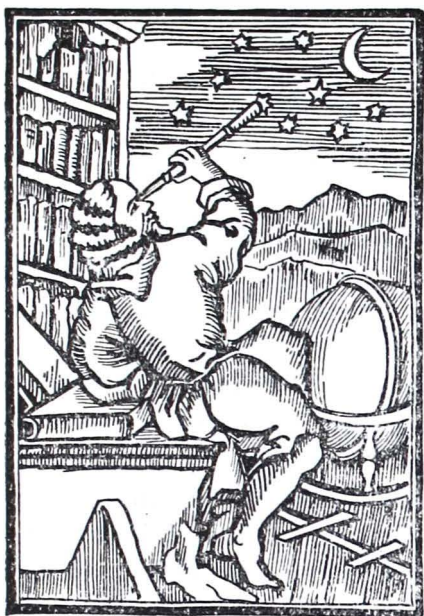
Dintre cărturarii români de la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului următor Stolnicul a fost fără îndoială cel cu informarea cea mai amplă și mai disciplinată. La Constantinopol, Cantemir a depins adesea de hazardul care-i punea sub ochi o carte sau alta, ceea ce explică rolul unui gânditor de mîna a doua, Van Helmont, în opera sa filozofică, sau menținerea în cercul strîmt al cronicilor turcești pentru opera sa istorică.

Obligat de împrejurări să întrerupă studiile la Padova, Stolnicul revine în țară cu o bogată provizie de cărți, pe care o va spori mereu după criteriile sigure și cu mijloace de achiziție de care Cantemir n-a dispus niciodată⁹⁹. Erau în această recoltă, care trebuia să-i asigure în continuare

---

⁹⁹ Despre biblioteca Stolnicului vezi bibliografia din articolul nostru *Un mare iubitor al cărții: Stolnicul Constantin Cantacuzino, 1640—1716*, în „Revista bibliotecilor“, XIX (1966), nr. 7, pp. 359—363. Reconstituirea bibliotecii din exemplarele și informațiile cunoscute a făcut-o recent C. DIMA-DRĂGAN, *Biblioteca unui umanist român, Constantin Cantacuzino Stolnicul*, Buc., 1967. Studiile la Padova, biblioteca latină și italiană, relațiile cu Ferdinand de Marsigli au făcut din stolnic un promotor al relațiilor culturale româno-italiene. Cf. MARIO RUFFINI, *L'influenza italiana in Valacchia nell'epoca di Constantin-Uodă Brincoveanu (1688—1714)*, Milano, p. 11 și urm.

însușirea unei vaste culturi, opere eminente ale filozofiei, istoriei și literaturii clasice, medievale sau contemporane. În catalogul cărților cumpărate în Italia, pe care-l scrie la 1 iulie 1667¹⁰⁰, în *titlul Iliada și Odiseea*, versurile lui

¹⁰⁰ Catalogul Bibliotecii de la Mărgineni împreună cu carnetul de însemnări ale stolnicului în anii de studii a fost publicat de NICOLAE IORGA în *Scrierile Cantacuzinilor. Operele stolnicului Constantin Cantacuzino*, București, 1901, pp. 1—12; recent, C. Dima-Drăgan a descoperit încă un catalog, mai târziu și mai complet al bibliotecii de la Mărgineni, semnalat în articolul său *Biblioteca stolnicului C. Cantacuzino*, în „Studii și cercetări de documentare și bibliologie”, VI (1964), nr. 2, p. 203, și descris în studiul aceluiași, *Un catalog necunoscut al bibliotecii stolnicului Constantin Cantacuzino*, în „Revista arhivelor”, VII (1964), pp. 286—303. Cărțile Stolnicului și corespondența sa îi demonstrează poliglosia, dar împing și spre primejdia de a-i atribui mai mult decât a știut. La fel, documente necunoscute încă ne vor putea releva dovezi în plus despre erudiția, acțiunile, călătoriile sale. Până

Virgiliu, Terențiu. Horațiu și Marțial, scrierile lui Lucian sau Valerius Maximus, istoriile lui Tit Liviu sau Quintus Curtius, operele filozofice, fizice și cosmologice ale lui Aristotel, comentarii la aceste opere de Alexandru din Afrodisia, Temistius, Simplicius sau Ioan Gramaticul. Tot atunci a cumpărat Stolnicul opere etice mai vechi, ca *Manualul* lui Epictet, sau mai noi, ca *Adagiile* lui Erasm. Gândirea mai îndrăzneță a evului mediu era prezentă prin *Substanța lumii* a lui Averroes, iar cea modernă prin *Logicile* lui Cesare Cremonini și Zabarelli. Astronomia prin *Harta cerului* a lui Paolo Loredano, istoria prin Natalis Comes, dreptul prin *Instituțiile* lui Iustinian erau de asemenea reprezentate în achizițiile Stolnicului.

Aceste cărți urmau să se adauge la Mărgineni, în Prahova, bibliotecii mai vechi înființate de tatăl lui Cantacuzino, postelnicul Constantin. An cu an, în rafturile acestei biblioteci — cea mai veche bibliotecă umanistă românească pe care o putem cunoaște în toate detaliile sale și pe care o putem reconstitui după volumele păstrate și după cataloage — s-au adunat alte opere de seamă. Sponirea acestei biblioteci a fost o preocupare constantă a Stolnicului. Corespondenții săi din Padova, Veneția sau Viena, prietenii săi cărturari — ca Ferdinand de Marsigli din Bologna¹⁰¹,

---

la descoperirea lor nu știm însă dacă el „cunoștea perfect limbile... franceză și germană” (Catalogul bibliotecii sale nu dovedește nimic în acest sens), nici maghiara, limbă în care ar fi adnotat opere tot maghiare. E de presupus că știa turca precum atâți demnitari din Turco-crație și în orice caz cunoștea perfect greaca vremii.

¹⁰¹ Lui Ferdinand de Marsigli îi cerea Stolnicul opera lui Segneri (cf. M. RUFFINI. *L'influenza*, pp. 190—192). Prietenul italian i-a împlinit cererea pentru că aflăm în *Catalogul bibliotecii de la Mărgineni*, sub nr. 79, iar acum în Biblioteca Liceului „N. Bălcescu” (cota 11/187, 26/587) trei volume din opera celebrului predicator iezuit contemporan cu stolnicul. *La manna dell'anima*, Bologna, 1682, cu frumosul *ex libris* cantacuzinesc.

istoricul sîrb George Brancovici¹⁰², fratele acestuia Sava, mitropolit la Alba-Iulia, medicul grec Iacob Pylarino¹⁰³ sau învățatul englez Edmond Chishull¹⁰⁴ — erau tot atîtea izvoare de achiziții de cărți cumpărate sau dăruite. Campaniile militare la care participau trupe românești nu puteau întrerupe pasiunea bibliofilă a Stolnicului. Ostașii care fuseseră la asediul Cameniței în 1672, la asediul Vienei în 1683¹⁰⁵, ca și ouruții lui Tököly în 1691, îi aduc cărți scumpe, păstrate apoi cu grijă la Mărgineni.

Biblioteca Stolnicului era un bun de care, prin lectură sau prin daruri, s-au folosit mulți iubitori de cultură români sau străini. Însemnări pe cărți, ca aceea din 1696 a lui Damaschin al Rîmnicului pe un exemplar din *Conciones*

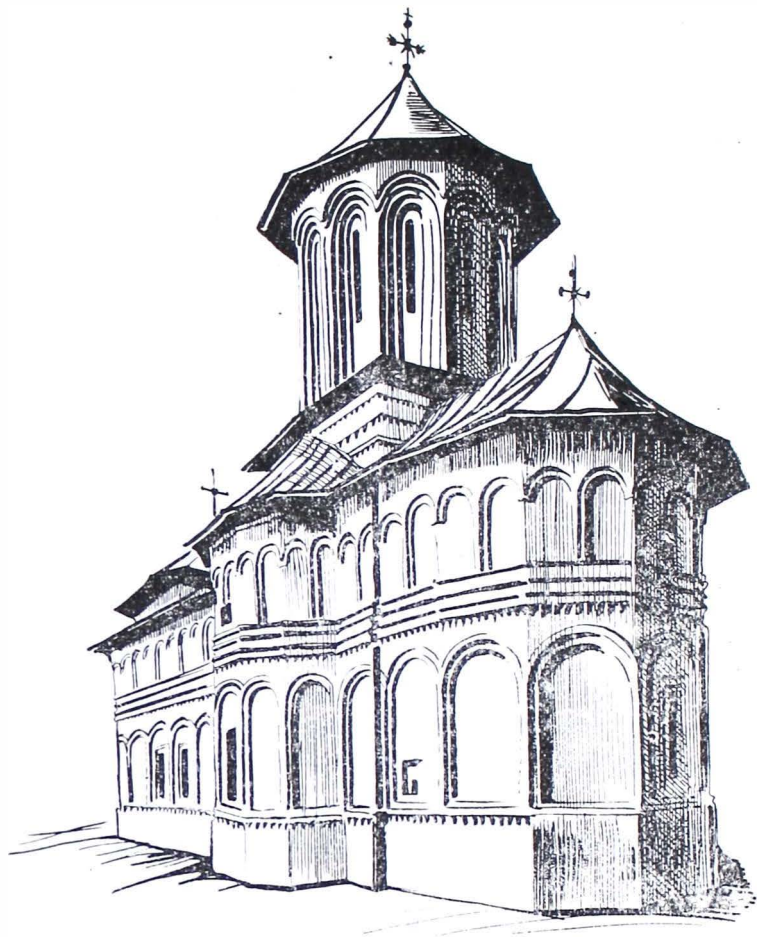
---

¹⁰² Cf. CORNELIU DIMA-DRĂGAN, *Cultural Relations between the Serbian chronicler George Brankovich and the Stolnic Constantin Cantacuzino*, în „Revue des études sud-est européennes”, II (1964), nr. 3—4, pp. 553—560. Prin Francisc Lugasi cerea în 1706 din Transilvania opera istorică a lui Wolfgang Bethlen, după ce avea pe Bonfinius, Istvanfi, I. Bethlen (cf. I. MINEA, *Ceva despre Constantin Cantacuzino stolnicul*, în „Cercetări istorice”, VIII—IX (1932—1933), nr. 2, p. 77).

¹⁰³ Este cunoscuta *Chronica, succintim comprehendentia res memorabiles...*, de Johannes Nauclerus, Colonia, 1544, astăzi la Biblioteca Academiei, volum trecut de la mitropolitul Dosoftei la Iacob Pylarino, care-l dăruiește apoi Stolnicului (I. BIANU, *Insemnări autografe scrise într-o carte veche de Dosofteiu Mitropolitul Moldovei (1663—1686)*, în „Analele Acad. Rom.”, S. II, Mem. lit., 36 (1915), pp. 155—160. Stolnicul va cita din „Nafclir” în a sa *Istoriia Țării Rumânești*.

¹⁰⁴ Este *Il cardinalismo di Santa Chiesa*, partea a III-a, 1668, azi la Biblioteca Academiei, purtînd *ex libris*-ul cunoscutului învățat englez.

¹⁰⁵ Este vorba de un manuscris din 1370 al operei lui Guillaume Durand, *Rationale divinarum officiorum*, descris de Al. Ciorănescu, *Un manuscris latin adus de la asediul Vienei în Biblioteca stolnicului Constantin Cantacuzino*, în „Cercetări literare”, I (1934), p. 120. Manuscrisul e păstrat astăzi la Biblioteca Academiei, secția manuscrise.

a lui Didacus de la Vega (Veneția, 1604) pe care-l citise¹⁰⁶ ; scrisori din 1708, 1712, 1713 prin care Stolnicul își anunță

---

¹⁰⁶ DIDACUS DELLA VEGA TOLETANUS, *Conciones quadragesimales vespertinae super septem poenitentiales psalmos*, Venetiis, 1604, exemplar în Biblioteca Academiei, provenit din biblioteca de la Mărgineni. Pe forțaț, însemnarea episcopului Damaschin al Rîmnicului : „Să să știe cînd au învățat jupînul Ștefăniță la dascălul Ermonah Damashin, mai d/ni/ 8. 7204 (1696)“.

prietenul, Hrisant Notaras, patriarhul Ierusalimului, că îi trimite „un calendar de Tinnovo (Tyrnavia) zis al Astrofilului“¹⁰⁷, apoi alte calendare ; cărți dăruite de el găsite în biblioteci din Țara Românească, Transilvania și Moldova, arată că Stolnicul transmitea cu bucurie lumina cuprinsă în volumele bibliotecii sale. După moartea sa, în 1716, biblioteca a fost obiectul disputelor pasionate ale altor bibliofili, în primul rând Nicolae Mavrocordat, care își sporește biblioteca de la Văcărești cu o bună parte din cărțile Stolnicului¹⁰⁸. Efortul depus în prezent pentru reconstituirea bibliotecii de la Mărgineni scoate la iveală și avaturile neașteptate ale acestor cărți transmise neconținut între oameni care le cunoșteau valoarea.

Din biblioteca sa Stolnicul a făcut însă și un cabinet de lucru științific, literar și politic. Principala operă rămasă din acest laborator a fost *Istoriia Țării Rumânești*¹⁰⁹.

Constantin Cantacuzino reia și amplifică marile teme ale literaturii noastre istorice a secolului al XVII-lea. Scriind o *Istorie a Țării Rumânești*, deci a Munteniei, autorul știe că va trata numai despre o parte a poporului român, în

---

¹⁰⁷ Scrisori ale Stolnicului către Hrisant Notaras din septembrie 1708, noiembrie 1712 și 27 ianuarie 1713 la HURMUZAKI, *Documente*, XIV₃, București, 1936, pp. 58, 102 și 110.

¹⁰⁸ „...Cele mai multe cărți [din biblioteca Stolnicului] s-au rădicat dă Niculae-vodă și le-au dus la vivliothichi al său ce făcuse la Țarigrad“ (*O descripție a Țării Rumânești din secolul al XVIII-lea, anonimă*, în N. IORGA, *Studii și documente*, vol. III, Buc., 1901 ; cf. și I. POPESCU-TEIUȘAN, *Vechea bibliotecă a Colegiului popular „N. Bălcescu“ din Craiova*, în „Studii și cercetări de documentare și bibliologie“, VI (1964), nr. 2, p. 187).

¹⁰⁹ Păstrată în mss. rom. nr. 441 și 3 443 ale Bibliotecii Academiei, opera Stolnicului a fost republicată acum în urmă de M. Gregorian în ed. *Cronicari munteni*, vol. I, Buc., 1961, pp. 1—79. Detalii despre mss., ediții și istoria atribuirii, la N. CARTOJAN, *Istoria literaturii române vechi*, vol. III, București, 1945, pp. 171—172.

realitate mult mai numeros. Dar pentru epoca anterioară separării lui în state deosebite, *poporul român întreg* va fi subiectul cărții, care, de altfel, nu va depăși perioada popoarelor migratoare. Așezarea geografică a românilor, numele lor, originea și unitatea acestui popor sînt elementele ce compun prima parte a unei opere care, începînd printr-o discuție a izvoarelor și a opiniilor anterioare, este prea puțin o expunere istorică.

Prin români, spune autorul, „înțeleg nu numai ceștea de aici, ce și den Ardeal, carii încă și mai neaoși sînt, și moldovenii, și toți cîți și într-altă parte să află și au această limbă, măcară fie și cevași mai osebită în niște cuvinte den amestecarea altor limbi... iară tot unii sînt. Ce dară pe aceștea, cum zic, tot romani îi ținem, că toți aceștia dintr-o fîntînă au izvorît și cură“¹¹⁰. Mai sînt români, arată Stolnicul, în Peninsula Balcanică, „carii să tind în lung de lîngă Ianina Ipirului pînă spre arbănași lîngă Elbasan“¹¹¹. Ei sînt, după autor, urmașii unei populații dislocate din Dacia de Galienus în 271. Sînt puțini la număr, trăiesc sub aceeași apăsare politico-socială ca și grecii și sînt complet ruralizați. Pot fi recunoscuți după nume și limbă. Descriindu-i, desigur din informații directe, Stolnicul face o nouă dovadă de patriotism, apărîndu-i cu căldură de calomniile ce circulau pe seama lor.

Demonstrarea originii romane a românilor are pentru Cantacuzino un înțeles științific, dar și unul politic: urmași ai poporului care a stăpînit cîndva lumea, românii moștenesc noblețea acelei civilizații. Așa cum „dupre Alexandru Macedon voievozii lui cei mai aleși prin țările cele mai mari și mai bune în Asia au rămas și s-au așezat...

---

¹¹⁰ C. CANTACUZINO, *Istoriia Țării Rumânești*, ed. M. Gregorian, p. 52.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 45.

așa și aici dară au rămas de aceea (romani) și pînă în vremile de pre urină s-au tras“ ¹¹². De la Roma în Dacia „mari oameni și de mari neamuri venia“ ¹¹³. Legenda transmisă de Simion Dascălul, cunoscută prin cronica lui Ureche procurată în Moldova, e respinsă cu indignare. Ipoteza că moldovenii înșiși s-ar trage din păstori maramureșeni e tratată cu ironie ¹¹⁴. Cantacuzino vrea să ateste o origine nobilă românilor, de aceea chiar cînd părăsește discuția despre vechea Dacie pentru că „nici puțință-mi iaste a ședeia, pre toți cîți scriu de această Dachie, și astăzi de acești valahi, cum le zic, aici să-i aduc“ ¹¹⁵, pentru demonstrarea adevărului privind romanitatea noastră nu precupește nici un rînd. Ideea pe care o apără este lapidar exprimată în fraza „iară noi, rumânii, sîntem adevărați romani și aleși romani în credință și în bărbăție, den carii Ulpie Traian i-au așezat aici în urma lui Decheval, dupre ce de tot l-au supus și l-au pierdut ; și apoi și alalt tot șireagul împăraților așa i-au ținut și i-au lăsat așezați aici și dintr-aceleora rămășiță să trag pînă astăzi rumânii aceștea“ ¹¹⁶.

Tratînd poporul român din provinciile istorice ca pe o unitate, aceleași considerații științifice și apologetice îl fac pe autor să atace sporadic probleme sociale și naționale. Cu mult realism el menționează asimilarea străină în țările române, mai ales în rîndurile clasei dominante. Cunoaște asupra socială a românilor din Transilvania, reduși la condiția de iobagi, ca și deznaționalizarea aristocrației românești prin trecere la calvinism. Descrie cu simpatie suferințele grecilor și românilor din Imperiul otoman.

---

¹¹² *Ibidem*, p. 29.

¹¹³ *Ibidem*.

¹¹⁴ *Ibidem*, pp. 51—52.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 34.

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 52.

Problemei originilor poporului român îi este asociată aceea a continuității sale în Dacia. Împotriva teoriei retragerii romane în sudul Dunării ridică obiecții științifice. Cum putea o populație înfloritoare „moștenirile lor cele înțelenite de atîția ani să le lase și să meargă de a se așeza pentr-alte locuri mai aspre și mai seci?“¹¹⁷. Iar dacă toți s-ar fi retras, cum se explică prezența românilor la nord de Dunăre și în Transilvania? Cantacuzino acceptă o retragere parțială sub Galienus în 271, care-i explică populația uto- vlahă din Peninsula Balcanică. Dar continuitatea românilor în Dacia o afirmă ca pe o realitate istorică și ca pe un argument în favoarea însușirilor remarcabile ale poporului român. „Însă nu puțină mirare iaste la toți cîți scriu de aceasta, nici la cîți bine vor socoti de acești rumâni, cum s-au ținut și au stătut până astăzi așa, păzindu-și și limba — și oum au putut și pot și pămînturile acéstea lăcuiesc Care acéstea la puține limbi și neamuri să véde. Și mai vîntos atîtea roduri de oameni, streine și varvare, preste dînșii au dat și au stricat, cari peste alții așa dînd, nici numele, nici alt nimic nu să mai știe, nici să mai pome- néște de aceia... Iară ei tot au stătut și s-au ținut cum sînt“¹¹⁸.

Din această evidență a rezistenței poporului român degajă Stolnicul explicația rolului său istoric. După încetarea stăpînirii romane, arată autorul, populația romanizată, „acei rumâni dachi ce era aiori și al lor traiu și starea își cerca, și cît au putut a să ținea au nevoit, moșteni vechi și întemeiați acestor pămînturi socotindu-se că sînt; pentru că prin sute de ani trecuse și să rădăcinase în toată Dachia lăcuind și șezînd“¹¹⁹.

---

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 44.

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 68.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 67.

Reiese că Stolnicul aşează înfiinţarea primelor formaţii politice locale în perioada apariţiei popoarelor migratoare şi cu elementele de administraţie, legislaţie şi organizare militară moştenite din timpul dominaţiei romane. „Aşadar, aceştia, domnii şi voievozii lor avându-i şi legi bune fiind şi păzindu-le, şi încă şi buni ostaşi fiind, şi ţara lor osebi au început a-şi păzi, hotărâle lor mai tare a le ţinea, nimănui nici ei vrînd atîta a să mai suspune”¹²⁰.

În scrierea istoriei sale Stolnicul are ţinuta şi criteriile cercetătorului modern. Iniţiativa sa este datorată *curiozi-*

---

¹²⁰ *Ibidem.*

tății, patriotismului și rațiunii politice: el vrea să deslușească întinericul ce dăinuie asupra trecutului românesc pentru că, după cum constată, „orbi, muți, surzi sîntem de lucrurile și faptele celor mai de demult ce într-acest pămînt s-au întîmplat și s-au făcut“¹²¹; din această pricină, despre Țara Românească „cine cum îi iaste voia poate și zice și scrie. Căci că nu iaste nimeni, nici ou condeiu, nici cu palma, a-i sta împotrivă și a-i răspunde“¹²². Dar istoria are și o funcție politică actuală: evenimentele trecute „de nevoie încă le era și ne iaste a le ști, pentru ca să putem și traiul vieții noastre a tocmii“¹²³.

El premerge scrisul cu o largă documentare și o severă critică a izvoarelor. „Cît am ostenit, cît am cercetat — mărturisește istoricul —, cît am întreat și de știuți și de bătrîni domiriți și înțelepți și în tot chipul m-am trudit și pentr-alte părți și cu cheltuială am nevoit, ca doar aș fi aflat vreun istoric carele și de țara aceasta, de începătura ei, și de lăcuiorii ei și domnitorii ei, carii cît și cum s-au purtat, și de obiceiurile lor și de legile ei, și de altele multe ce într-însa să vor fi aflat, carele să scrie pe amănuntul toate și cu deadinsul, precum de alte țări fac și scriu pe larg toate“¹²⁴. Izvoarele precedente i se par însă insuficiente. El nu ignoră nici un gen de surse: *letopisetele*, redactate însă cu „neștiință“ sau „neîngrijire“; *documentele*, „hrisoavele domnilor ce sînt pre la boierime și pre la mănăstiri date și la sate“; numărul lor mare înspăimîntă, pentru că „cine iaste acela să poată șede a toate ale tuturor hrisoavelor să vază ce scriu și cum scriu, ca să poată dintr-însele aduna să istorească lucrurile ce au fost ale

¹²¹ *Ibidem*, p. 5.

¹²² *Ibidem*, pp. 8—9.

¹²³ *Ibidem*, p. 5.

¹²⁴ *Ibidem*, p. 4. și urm. (citatele despre izvoarele istoriei).

țării?” ; cuprinsul lor informativ este redus, „pentru că rășipit lucru și foarte pe scurt zic și fără cap povestesc și numai de un lucru vorbesou, adecâte au de oela cui să dă, au de cel ce dă” ; *cîntecel populare* nu sînt izvoare sigure, „că și acelea nu numai ce au laudă mai multă, au hulesc... ci și foarte împrăștiat și prea pe scurt pomenesc lucru” ; *cărțile populare* sînt mai mult „o gîndire și o aflare de o mare grămadă de minciuni, precum vedem în cea *Alexandrie* ce-i zic”. Aceste avertismente nu sînt cu totul negative, ci doar restrictive, pentru că Stolnicul însuși anunță că va folosi *Letopisetul țării*, chiar așa „scurt, întunecat și fără orînduială cum iaste”. El adaugă sursele externe : „dupe la istoricii streini, pe la greci, pe la lési, pe la unguri și pe la alții voi umbla a cere și a mă îndatori”, sfătuiind însă folosirea cu prudență și a acestora.

Caracteristică, la Stolnic, este preferința pentru informația recentă fie și onală, din surse sigure : „Însă mie, den om de oredință și de cinste și aceasta și altele ca aceasta auzind și mai proaspete încă fiind, îmi iaste mai mult a crede deoît cele ce să oitesou prea vechi și sînt în păneri”¹²⁵.

În opera sa sînt folosiți nu mai puțin de 26 de autori antici (Tit Liviu, Diodor Siculus, Quintus Curtius, Strabo, Dio Cassius, Iordanes), medievali (Procopiu, Tzetzes, Zonara) sau mai aproape de epoca lui (Naucenus, Filip Cloverius, Ioan Sleidanus, Noel Conti, I. Carion, Marius Honoratus, Filippo Buonacoorsi, Flavio Biondo, Enea Silvio Piccolomini, Ioan și Wilhelm Blauw). Sînt prezenți majoritatea autorilor care, tratînd despre istoria Ungariei sau Poloniei, au contribuit și la aceea a țărilor române : Bonfinius, Martin Cromer, Laurențiu Toppeltin, Nicolae Ola-

---

¹²⁵ *Ibidem*, p. 174 ; informatorul (despre originea ungarilor) era cro-nicarul sîrb Gheorghe Brancovici, fost în solie la Moscova, care re-marcase afinități de limbă maghiaro-tătare.

hul, Avraam Bacșai, Callimaco Esperiente, Ioan Sambucos, Mihail Reti Napolitanul. Umanistul împodobește însă expunerea și cu citate din poeți, iar cronicarul se referă uneori la izvoarele saore. De aici referințele la *Biblie*, la Ovidiu sau Plutarh. Dintre români e folosit Ureche și *Letopisețul țării*, astfel menționat, fără altă precizare.

Efortul Stolnicului de a da un tablou coerent și cât mai complet pentru perioada cea mai întunecată din istoria poporului nostru impune prin rezultatele sale. O documentație răbdătoare, o atență critică a izvoarelor, completarea cu judecăți cumpănite a lacunelor l-au ajutat pe autor să-și atingă scopul pentru întreaga parte pe care a apucat s-o redacteze. Cu mijloacele puține de informare și metodă ale timpului său nimeni n-ar fi putut ajunge la rezultate mai bune. Încheierile sale sînt însă mai aproape de adevăr decît tot ceea ce spuseseră predecesorii săi români sau străini care au scris despre trecutul nostru. Multe din ideile Stolnicului au căpătat prin eforturile istoriografiei române moderne o mai bună bază documentară, dar nu s-au modificat în esența lor.

Istoriia Țării Rumânești nu este însă numai o înfățișare veridică a unei părți din trecutul nostru ; modul alcătuirii și ideile secundare, stilul și vocabularul sînt la fel de noi și valoroase pentru istoria culturii rumânești. Autorul are un plan croit, ca și *De neamul moldovenilor* al lui Miron Costin, după alte tipare decît vechile cronici : numele țării ; dacii ; campaniile lui Traian ; descrierea Daciei ; ocupația romană ; formarea poporului român și numele acestui popor ; sfîrșitul ocupației romane ; venirea hunilor. Expunerea însăși este pemearsă de analiza izvoarelor pe categorii și de prezentarea rațiunilor cărții.

Nici un izvor nu este acceptat necritic și multe sînt înlăturate. Confruntarea surselor este însoțită de comparația situațiilor. Colonizarea Daciei cu romani aduce aminte au-

torului de colonizarea macedoneană ; raportul dintre români și romani e comparat cu acela dintre grecii moderni și cei vechi ; persistența conștiinței și a limbii române este judecată prin situația altor popoare contemporane dacilor, a căror urmă s-a pierdut sub stratul noilor veniți. Lipsa izvoarelor e suplinită de judecățile istorice, ceea ce face adesea din operă nu o expunere, ci o argumentare.

În fața filelor albe, acest cărturar care a citit atât de mult și a scris atât de puțin nu poate rezista ispitei și adesea părăsește firul istorisirii pentru digresiuni nu lipsite de interes. Așa intră în carte detalii despre Imperiul roman și fazele puterii sale, războaiele lui Aelius Hadrianus în Siria și Palestina și insurecția lui Ben Koscheba, starea grecilor sub dominația otomană sau concepții de filozofie istorică ale autorului.

Citind, ca și predecesorii săi, *Biblia* și explicând fenomenele neînțelese prin voința divină, Stolnicul plătește tribut, desigur, concepției idealiste a istoriografiei medievale. Dar *est modus in rebus* : pentru el *Biblia* este de mai multe ori numai izvor de fapte istorice, iar în idealismul său autorul aduce, totuși, o concepție nouă care-l apropie de cugătarea modernă, aceea a evoluției istorice, a trecerii statelor prin trei „stepene“, a creșterii, staționării și decadenței și această idee este formulată de el înainte de Cantemir¹²⁶. El crede într-un temel al legii a cărei nesocotire atrage pieirea marilor imperii : „Din neorînduială, din nedreptate și din răutate se strică și se mută împărățiile“¹²⁷. Opera lui Cantacuzino cuprinde o pledoarie pentru lege și contra for-

---

¹²⁶ „...Toate cite sînt, în naștere și în stricăciune stau“ (*ibidem*, p. 56) sau „înfășurîndu-se și desfășurîndu-se de la zidirea lumii“ (*ibidem*, p. 57), pasaje în care întîlnim concepțiile despre *generatio et corruptio*, imaginea spiralei care se înfășoară și se desfășoară, elemente prețioase pentru definirea gândirii Stolnicului.

¹²⁷ *Ibidem*, p. 51.

tei, ceea ce explică osîndirea tiranilor, „acei cruzi tigri și veninați balauni, stîrpituri și *terata* (monștri) din neamul omenesc“. Este în această pledoarie pentru lege o limită a concepției Stolnicului, care avea iluzia că respectul legii poate salva ordinea feudală de pieire ca și de tulburări sociale. „Bunii și dreptii — scrie el —, au legi puse, și nemîșcate le țin ca să poată sta politica și soțierea omenească ca nici cei tari și mari să nu asuprească și să nu calce pe cei mai slabi și mai mici, nici cei mici să nu năpăstuiască și să ocărască pe cei mai mari, nici unul de la altul să răpească și să ia fără de tocmeală și fără de lăge“¹²⁸. Vorbește aici aristocratul care ține la dominația clasei lui, dar îngrădirea acestei dominații între drept și morală era o teză nouă în climatul de abuz și bun plac al feudalilor balcanici ai timpului.

În 1700 este imprimată la Padova harta Țării Românești, alcătuită de Stolnic, cu titlul (în grecește): *Tabula geografică a prea înălțatei domnii a Ungrovlahiei împărțită în șaptesprezece județe, după descrierea și forma foarte exactă pe care a făcut-o prea nobilul, prea învățatul și prea înțeleptul boier, stolnicul Constantin Cantacuzino, pentru documentarea prea eminentului medic filozof Ioan Comnen*. Tipărită de Hrisant Notaras și dedicată lui Constantin Brîncoveanu, harta este, după avizul cercetătorilor, prin bogăția informațiilor sale, „cea mai bogată din câte se făcuseră pînă atunci asupra Munteniei, întrecînd prin varietatea elementelor ei chiar și pe multe din cele următoare“¹²⁹.

¹²⁸ *Ibidem*, pp. 50—51.

¹²⁹ *Harta stolnicului Constantin Cantacuzino* a fost analizată de prof. univ. Constantin C. Giurescu, în studiul cu acest titlu publicat în „*Revista istorică*“, 13 (1943), pp. 1—28, de unde ne-am luat informațiile. Preocupările de geografie universală, vădite de prezența în biblioteca Stolnicului a lucrărilor lui Gabriel Bucelinus (cf. *Catalogul* citat,

Datele consemnate de autor sînt de ordin fizic, politic, economic și arheologic, ceea ce corespunde intereselor omului politic și ale cărturarului. În afara reliefului și a rețelei hidrografice, harta prezintă hotarele țării și împărțirea administrativă internă, 23 de orașe și ținuri, reședințele politice și ecleziastice, 526 de sate, 73 de mănăstiri, apoi bogățiile minerale, vinicole, silvicole, podurile și, în sfîrșit, monumentele istorice : drumurile romane de la Celei și Islaz spre Rîmnicul-Vîlcea, podul lui Traian de la Turnu-Severin, cel al lui Constantin cel Mare de la Celei, ruinele de la Turnu-Măgurele, Turnu-Roșu și Călugăreni.

Această operă, care dovedește pe lîngă metoda științifică a Stolnicului și cunoașterea desăvîrșită a țării, a folosit apoi erudiților străini, ca epigrafistului englez Edmond Chishull, care o citează în 1702, sau profesorului lui Cantemir, Meletie din Arta, apoi lui Hrisant Notaras, i-a servit negreșit ca model lui Dimitrie Cantemir și este retipărită în traducere italiană de Anton-Maria del Chiaro în luorarea *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia* (Veneția, 1718). În 1771 o citează geograful francez d'Anville, în *Mémoire sur les peuples qui habitent aujourd'hui la Dace de Trajan*.

Stolnicul a fost la fel de preocupat de toate perioadele istoriei noastre și de toate manifestările poporului român. Lipsa de timp, numeroasele activități publice, poate dorința unei informări mai ample l-au împiedicat să termine opera începută. Dar interesul său îl mărturisește împingerea investigațiilor istorice dincolo de perioada humilor, în informațiile pe care le furnizează lui Marsigli. Savantul bolog-

---

pp. 111—112) au fost recent puse în lumină de CORNELIU DIMA-DRĂGAN, *Un cărturar român din sec. al XVII-lea studia istoria și geografia Americii*, în „Argeș”, 2 (1967), nr. 10, p. 7. Este vorba de opera lui JEAN DE LAET, *Novus Orbis seu Descriptionis Indiae Occidentalis*, Leiden 1633, citită și adnotată de Stolnic.

nez, care a fost considerat „primul arheolog al românilor“, a datorat negreșit Stolnicului introducerea sa în anticlitățile Munteniei¹³⁰. Iorga a presupus și existența unei părți pierdute din *Istoria Țării Rumânești*, a cărei prezență o recunoaște în scrieri mai târzii.

La opera istorică și geografică a Stolnicului se adaugă cea filologică. O notă din *Biblia lui Șerban* îl numește printre colaboratorii de seamă ai traducenii și nu este exclus ca tocmai el să fi primit manuscrisul inițial al acestei traduceri datorite, cum știm, spătarului Milescu, cunoscut al lui Cantacuzino¹³¹. Prefața însăși a ediției este neîndoielnic

---

¹³⁰ În Biblioteca Universității din Bologna se păstrează *Intrebările contelui Marsigli și răspunsurile stolnicului Cantacuzino* privind probleme din istoria românilor din 1694 (fondul Marsigli, ms. 57, f. 192 și urm., semnalat de N. IORGA, *Manuscrise din biblioteci străine relative la istoria românilor*, în „Analele Acad. Rom.“, S. II. Mem. ist., XXI (1898—1899), pp. 69—75); un *Catalogo di principi della Valahia (1290—1694)* și un *Catalogo dei principi di Moldavia (1395—1694)*, ambele scrise în 1694 la București (ms. 57); o scrisoare a stolnicului către Marsigli cu știri politice din Imperiul otoman (aceiași an. ms. 57, f. 203 și urm.); cf. și *Operele lui Constantin Cantacuzino*, 1901, pp. 41—59. Materiale arhivale recent descoperite la Secția de manuscrise a Bibliotecii Universitare din Bologna de C. ȘERBAN, *Călătorie de studii în Italia*, în „Studii“, 2 (1968), p. 961, privind relațiile lui Marsigli cu curtea valahă vor putea arunca noi lumini asupra colaborării lui cu stolnicul. Pentru contribuția lui Marsigli la arheologia românească vezi D. TUDOR, *Castrele romane de la Jidava lângă Cîmpulung în Muscel*, București, 1938, 29 p. (extras din „București“, II, 1936), și DINU ADAMEȘTEANU, *Il primo archeologo della Romania — Luigi Ferdinando Marsigli*, Roma, 1942, 9 p. (estratto dalla rivista „Roma“, anno 1942, fasc. XII — dicembre, referință comunicată de acad. C. Daicoviciu).

¹³¹ Pentru contribuția stolnicului la traducerea *Bibliei lui Șerban*, vezi N. IORGA, *La Biblia lui Șerban Vodă*, în „Revista istorică“, XXIV (1938), pp. 193—196 și V. CÂNDEA, *Nicolae Milescu și începuturile traducerilor umaniste în limba română*, în „Limbă și literatură“, 7 (1963), pp. 67—68, n. 4.

alcătuirea lui ¹³². Frații Greceanu îl evocă recunoscători pentru ajutorul primit la tălmăcirea *Mărgăritarelor* lui Hrisostom și *Pravoslavniciei mărturisiri* ¹³³.

De un interes filologic și stilistic este și *Molitva către Dumnezeu Săvaot, foarte de folos, scoasă de pre grece pre limba rumânească de dumnealui Constantin Cantacuzino Stolnicul*, publicată în *Acatistierul* de la Râmnic din

---

¹³² Și epistola dedicatorie a lui Dositei din *Biblia lui Șerban* pare alcătuită de Stolnic (vezi N. IORGA, *Histoire des Roumains*, vol. VI, Buc., 1940, pp. 451—452; V. CÂNDEA, *art. cit.*, pp. 67—68, și de același *Semnificația politică a unui act de cultură feudală*, în „*Studii*“, 16 (1964), nr. 3, pp. 658—659); pentru alte scrieri ale stolnicului, vezi, CARLO TAGLIAVINI, *Un frammento di terminologia italo-rumena e un dizionaretto geografico dello stolnic Constantin Cantacuzino*, în „*Revista filologică*“, 1 (1927), pp. 167—184 și observațiile lui Ovid Densusianu, în „*Grai și suflet*“, IV (1929), p. 190 și urm. N. Iorga îi contestă aceste scrieri (*Istoria literaturii române. Introducere sintetică*, București, p. 92, nota), dar îi atribuie o istorie a Venetiei (*Despre cronica lui Gheorghe Brancovici*, în „*Revista istorică*“, 3 (1917), pp. 23—24), după Aron Densusianu, (de fapt doar un capitol din *Cronica* lui Dorotei al Monembasiei, cum arată D. RUSSO, *Studii istorice greco-române*, vol. I, Buc., 1939, p. 98. Identificarea lui Cantacuzino cu Ioan Romanul-Frîncul, cunoscutul traducător de calendare pentru Brîncoveanu (propusă de D. Mazilu, *Alcătuitorul calendarelor lui Brîncoveanu*, în „*Gazeta cărților*“, 4 (1934), pp. 9—10) a fost argumentat respinsă de I. VIRTOSU, *Foletul novel, calendarul lui Constantin Uodă-Brîncoveanu*, Buc., 1942, pp. XIX—XXI (vezi și dr. N. VĂTĂMANU, *Medici și astrologi la curtea lui Brîncoveanu*, în „*Viața Medicală*“ 13 (1966), nr. 1, pp. 53—54). O *Cronologie tabelară* atribuită Stolnicului de Șt. D. Greceanu, B. P. Hasdeu, N. Iorga și G. Pascu aparține de fapt clucerului Dumitrache (vezi AURORA ILIEȘ, *Autorul Cronologiei tabelare*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, Buc., 1965, p. 351).

¹³³ Mulțumiri pentru traducerea *Mărgăritarelor* lui Ioan Hrisostom îi aduc frații Greceanu în predoslovia ediției operei, Buzău, 1961 (vezi I. BIANU și N. HODOȘ, *Bibliografia românească veche*, I, Buc., 1901, p. 320); pentru *Pravoslavnicia mărturisire*, Buzău, 1961, cf. predoslovia (I. BIANU, și N. HODOȘ, *op. cit.*, p. 323).

1746¹³⁴. Remarcabil prin limba curată și fraza curgătoare, textul este un document al luptei pentru introducerea limbii românești în biserică prin eforturile cărturarilor noștri umaniști.

Dar capitolul cel mai întins din *Operele complete* ale Stolnicului îl va constitui corespondența sa. Mai numeroasă decât am crede, din această importantă contribuție adusă de Stolnic la istoria europeană a vremii sale se descoperă mereu noi fragmente. Ea va fi însă, negreșit, partea cea mai greu de definitivat din moștenirea literară a lui Constantin Cantacuzino, pentru că numai o cercetare atentă a arhivelor otomane va putea scoate la iveală zona încă total necunoscută a relațiilor sale prin rapoarte, memorii, mesaje¹³⁵.

Alături de această operă politică și culturală trebuie așezată cea educativă. Reluarea recentă a cercetărilor privind înființarea Academiei domnești a permis punerea într-o și

---

¹³⁴ Descrierea la I. BIANU și DAN SIMONESCU, *Bibliografia românească*. vol. IV. Buc., 1944. pp. 57—58. nr. 88. Retipărită în *Acatistul de la Rîmnic* [1747?], f. 204—214 și Blaj. 1816. pp. 410—418. Semnalînd-o cel dintîi, după un exemplar defectuos. George B. Popescu (*O rugăciune a lui Constantin stolnicul Cantacuzino*, în „Revista istorică”. 25 (1939). pp. 57—60), crede că volumul în care era imprimată molitva ar fi un *Molitvenic* (cf. și nota lui DAN SIMONESCU, *op. cit.*, p. 58). După cuprins cartea lui Popescu nu poate fi însă decît un *Acatistier*, fără îndoială acela din 1747 (paginația corespunde).

¹³⁵ Risipită în arhive românești, rusești, austriece, engleze, italiene (vezi C. ȘERBAN, *art. cit.*, în „Studii”, 19 (1966), pp. 683—686), corespondența Stolnicului pune în lumină nu numai legăturile sale culturale, dar mai ales ideile politice și metodele diplomatice ale omului de stat. Compararea memoriilor trimise țarului cu rapoartele sale *concomitente* la Poartă pe care ni le-ar putea eventual dezvălui o cercetare a arhivelor din Istanbul, s-ar dovedi astfel cea mai fericită întregire a cunoașterii procedeele diplomatice românești la începutul secolului al XVIII-lea.

mai vie lumină a rolului pe care l-a avut Stolnicul în această operă, care a așezat temeliiile învățămîntului superior în țara noastră¹³⁶.

¹³⁶ „Nu încapе îndoială că întemeierea școlii înalte de limbă greacă este rezultatul influenței pe care stolnicul Constantin Cantacuzino a exercitat-o asupra lui Brîncoveanu, în organizarea ei luîndu-se ca model planul de studii de la Padova” (I. IONAȘCU, *Cu privire la data întemeierii Academiei Domnești de la Sfîntul Sava din București*, în „Studii”, XVII (1964), nr. 6, p. 1. 271); același autor propune data de 1694 pentru înființarea Academiei Domnești (*Învățămîntul Superior din București înainte de înființarea universității (1694—1864)*, în volumul *Universitatea din București, 1864—1964*, București, p. 11 și urm.). Discuția asupra acestei date a redeschis-o în urmă cu cîțiva ani regretatul Victor Papacostea, în studiul său *Doi bursieri ai lui Petru cel Mare la școlile din București*, în „Studii”, 14 (1961), nr. 1, pp. 115—121, propunînd anul 1695. Se știe că cercetătorii mai vechi, între care N. Iorga, C. C. Giurescu, N. Bănescu, acceptau ca dată a înființării începutul domniei lui Șerban Cantacuzino; recent CL. TSOURKAS (*Autor des origines de l'Académie grecque de Bucarest (1675—1821)*, în „Balkan Studies”, VI (1965), pp. 265—280), reia această teză, pornind de la prezența în București, în 1685 și excelența gospodărire a unei mănăstiri din oraș, în acel an, de către învățatul Ghermanos de Nissa, ceea ce „ne face să ne gîndim la o școală pe care Ghermanos ar fi instalat-o în această mănăstire”. Cum Ghermanos ar fi venit în țară în 1675, începuturile Academiei domnești ar putea fi puse în acel an (cf. și lucrările aceluiași, *Les débuts de l'enseignement philosophique et de la libre pensée dans les Balkans. La vie et l'oeuvre de Theophile Corydalée (1570—1646)*, 2e éd., Thessalonique, 1967, pp. 147—152 și *Germanos Locros, archevêque de Nysse et son temps (1645—1700)*, Thessalonique, 1970, pp. 63—77). Problema n-ar putea fi lămurită, după părerea noastră, decît documentar. Prezența în București a unor învățați greci și folosirea limbii grecești în studii și traduceri de către clerici sau boieri nu argumentează îndeajuns *înființarea* și funcționarea unei școli, după cum chemarea de dascăli străini pentru prepararea odraslelor boieresti sau domnești (argument al lui C. Dima-Drăgan, *Biblioteca stolnicului C. Cantacuzino*, p. 202, n. 3) nu probează lipsa unei școli publice.

O VIAȚĂ DE STRĂLUCIRE „CU GHIATĂ ÎN INEMĂ“

Ultimul sfert al veacului al XVII-lea din Țara Românească s-a desfășurat într-o ambianță de cultură și artă, în toate formele sale, determinând un anumit stil de viață fără de care nu putem să înțelegem în întregime personalitățile vremii.

„Domnia lui Constantin Brîncoveanu și a Cantacuzinilor între care se găsește, înseamnă biruința momentană a boierimii de țară: aceasta cîrmuiește, adună bogății, face literatură și o încurajează, supt patronajul voevodului luminat și iubitor de strălucire. Pentru a ni reprezenta viața lor, să ni dăm seama de traiul lui și al familiei numeroase care-l încunjură“¹³⁷. Este o viață de opulență și lux, Brîncovenii ca și Cantacuzinii fiind magnații puternici ai țării, bogați în latifundii și păduri, muni, prisăci și vii, cirezi și turme, sate de țărani clăcași și sălașe de țigani robi, hanuri și prăvălii în bîrguri, case rezidențiale la moșii, în cele două capitale, la Buourești și Tîrgoviște, dar și în depărtatul Constantinopol, pline de mobile scumpe, sițeturi ou hăinărie, giuvaeruri și bani, bani mulți, unii depuși la Veneția, alții

---

¹³⁷ N. IORGA. *Documente privitoare la Constantin Brîncoveanu, la domnia și sfîrșitul lui*, Buc., 1901, pp. VI—VII.

împrumutați cu câștig bun negustorilor din Ardeal sau Stambul. Dar e, firește, viața clasei stăpînitoare și a fruntașilor ei la putere. Țara adevărată e formată din țărani și țirgoveți, din „birnicii“ cei mulți care suportau bogăția celor de sus plătind o lungă listă de „dajdii“ și „rîndueli“. „Satele de plăiași, cele de drum, unde se mai cereau podvoadele, menticele, conacele și caii de olac, soldații, satele „cu ruptoare“, care dădeau o sumă fixă la Sf. Gheorghe și la Sf. Dumitru, breslele, supt care nume se cuprindeau mulți privilegiați : orașe, „slobozii“, boieri, mănăstiri, preoți, „sutași“, „slujitori“, micii dregători ca logofeteii de divan ; negustorii străini ca brașovenii sași, vînzători de pînză proastă, funii, ustensile ; chiproviceni, evreii în haine negre sau vinete, armenii, grecii și turcii cari țineau coloniale și articole de modă, păstorii de peste munți, „aleșii“, dau cu toții deosebi biruni, ce-și luau numele de la dînșii. Dar marea majoritate a sătenilor alcătuiesc satele „birnicilor“ și greul tot apasă asupra lor“¹³⁸.

Pe acest fond de severă fiscalitate viața oferă privilegiaților înlesnirile unor forme de cultură superioare. Epoca se remarcă „prin diversificarea necesităților artistice, îmbogățirea programului și apariția unei serii întregi de aspecte noi. Evoluția pleacă, firește, de la tradiția locală, pe de o parte de la arta cultă promovată de voievozi, de înalta boierime, de ierarhii bisericești și de marile mănăstiri, iar pe de alta de la arta țărănească ; ctitoriile religioase și conacele modeste ale micii boierimi, ca și casele orășenilor, continuă să păstreze numeroase tradiții comune cu arta populară. Între aceste două curente extreme s-au împletit în mod firesc felurite relații, mai ales în domeniul arhitecturii profane. Pe aceste relații se grefează apoi întrepătrunderi reciproce între cele trei țări române, precum și conta-

---

¹³⁸ *Ibidem*, p. XXI—XXII.

minări datorită legăturilor economice și politice tot mai strânse cu țările învecinate, cu Rusia, Polonia, Turcia și Orientul Apropiat”¹³⁹.

Din capitolul de artă românească înnoitoare fac parte casele Cantacuzinilor. Ale Stolnicului, mai întâi, acelea în care a copilărit, a trăit și a primit oaspeții cărturari sau înalți demnitari din țară, diplomați sau clerici străini, în care a gândit și a scris.

Dintele vremii a ros nemilos în zidurile palatelor cantacuzinești mai mult decât în cele ale Brîncovenilor. Din casa părintească de la Mărgineni, aproape de Filipeștii de Tîrg, au rămas doar mărturiile unui remarcabil gust în arhitectură și podoabe. Dar în urmă cu peste jumătate de veac cercetătorul deplîngea „starea de acum a zidurilor. Ruina care le mănîncă de mult a doborât, întîiu, alcătuirea fină a cerdacelor, lucrate în arcuri și bolți, încît oameni bătrîni, cari s-au născut în preajma casei și au fost slujitorii celor din urmă stăpîni, n-au apucat casa avînd încăperi”¹⁴⁰. O însemnată colecție de capiteluri din piatră de Sinaia cu motive florale, ramuri, foi de acant dar, mai ales, cu o întreagă simbolică zoomorfă (lei, vulturi, balauri înaripați)¹⁴¹ ne ajută să stabilim bogăția decorației căreia îi corespundea, firește, aceea a interioarelor, dînd măsura vieții de rafinat confort ce se desfășura între pereții reședinței cantacuzinești.

La Filipeștii de Tîrg, în marginea gîrlei, se înălța casa în care a locuit Stolnicul; „forma, împărțirea, podoabele... trimet la vremea cînd arta românească era strîns legată de bogăția și mîndria Cantacuzinilor și a rudei lor domnești,

---

¹³⁹ V. VATAȘIANU, în *Istoria României*, vol. III, Buc., 1964, pp. 314—316.

¹⁴⁰ AL. ZAGORITZ, *Biserica și casa din Mărgineni*, în „Buletinul Comisiunii monumentelor istorice”, 19 (1926), p. 112.

¹⁴¹ *Ibidem*, pp. 113—119.

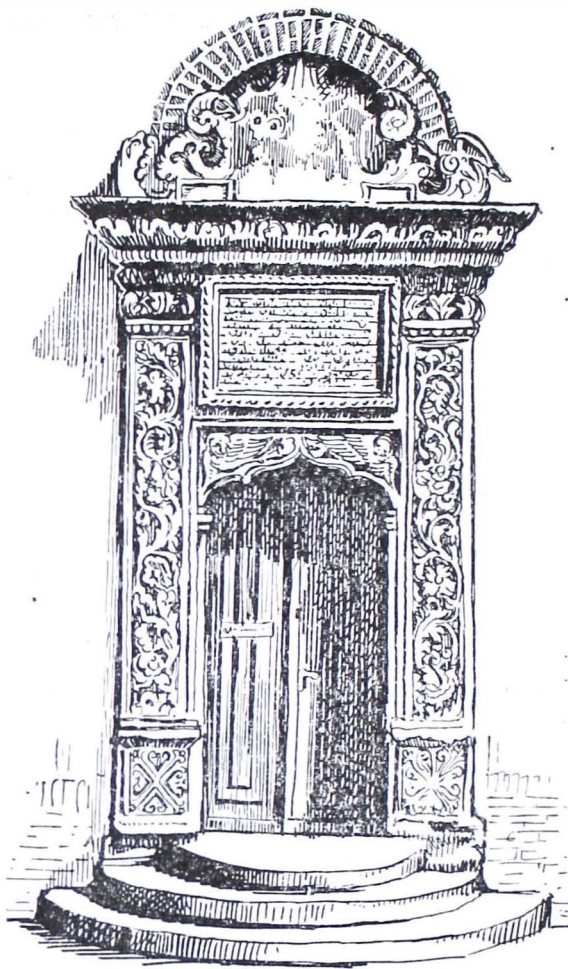
vodă Brîncoveanu“¹⁴². Nicolae Iorga, care a cercetat ruinele ei prin 1915, evocă „splendidă sală ai cărui pereți sînt încă întregi... puternicele ziduri de cărămidă tare, străbătute de ferești care aveau în jurul lor delicate cadre de tencuială stucată, proeminența unui pridvor elegant, de zid închis, fără stîlpi, adîncile beciuri boltite, astăzi năruite. În interior dulapurile ce se înfundă în pereți, încadrarea cu profiluri a tuturor detaliilor arhitectonice sînt de cel mai bun gust și de cea mai fină execuție. Frumoase plafonduri boltite acopăr toate încăperile. Prin ușile acum dărăpănate o priveliște minunată se desfășură, metedul șes, odată plin încă de păduri, în locul semănăturilor de astăzi, care duce pînă la Ploiești. Pe ferestrele acum oarbe a privit cîndva cel mai cuminte boier al Țării Românești în vremea sa, învățatul stolnic Constantin Cantacuzino, care primia larg pe domnul său la *Filipeștii lui Costandin Cantacuzino Stolnicul*“¹⁴³. Dar tot aici, în aceste „ziduri princiare ce te uimesc, mai frumoase decît acelea din capitală“¹⁴⁴, îl primise postelnicul Cantacuzino, tatăl, pe Patriarhul Antiohiei, Macarie, și pe învățatul său secretar Paul din Alep și acesta nu se satură laudînd frumoasele odăi împodobite „după modelul celor din Constantinopol“ sau „delicioasa baie caldă de marmură frumoasă“. Din aceste monumente de civilizație și bun gust „n-a rămas însă nici o urmă și nu păstrăm, firește, nimic din ceea ce făcea ca încăperile să semene cu ale locuințelor bogate din Constantinopolul stăpînilor... În golul încăperilor pustii închipuirea cetitorilor cu simț pentru măririle și tragediile trecutului va putea proiecta visiunile unei vieți de familie

---

¹⁴² N. IORGA, *Palatul de la Filipeștii-de-Tîrg*, în rev. cit., 8 (1915), p. 2.

¹⁴³ *Ibidem*, pp. 3—4.

¹⁴⁴ PAUL DIN ALEP, *Călătoriile patriarhului Macarie de Antiohia în țările române*, trad. de Emilia Cioranu, Buc., 1900, p. 142.

mulțumite (Brîncoveanu vizitează Filipeștii de la Prahova, ca și Filipeștii de Pădure la 1705), unor înțelepte sfaturi privitoare la soarta țerii, unor aprige lupte cu o soartă adeseori foarte aspră (aici a fost prins, de oamenii lui vodă Mihai, Spătarul Cantacuzino)¹⁴⁵. Trecerea domnului pe la conacele cantacuzinești o relatează *Cronica anonimă despre*

¹⁴⁵ N. IORGA, *art. cit.*, p. 4.

Brîncoveanu, ou precizie de reporter : „La 25 dni ale lui august (1705, *n.n.*), viind călărași dă la Țarigrad, scriia boiarii domnului cum că să află Poarta în mare liniște. Deci domnul înțelegînd, fiind și vrême frumoasă dă preumblare și mai vîntos că dă oînd zidise măriia-sa sfînta mănăstire Rîmnecul niciodată nu mersese să o vază și pentru acéia mai mult, iar și ca să să primble, gătitu-se-au și la zi întîi a lui septembrie, dempreună cu toată casa mării-sale și cu toată boierimea, au purces den Țingoviște și, fiind rugat de boiarii ce să afla în Praova ca să meargă pă la satele lor, măriia sa, ca un domn blînd și înțelept, priimind, au mersu întîi la Mărginenii lui Mihai Cantacuzino-vel-spătar, unde făcîndu-i frumos și minunat ospăt, s-au sculat dă au mersu și au făcut masul la Filipeștii lui Costandin Cantacuzino stolnicul. Și iau fost și a doua zi dă prînzu, iar după prînzu în diseară s-au sculat și au mersu la Filipeștii Tomii Cantacuzino vel-postelnic și au făcut și a doua zi prînzul acolo ; și de acolo au mersu la Măgurenii lui Șerban Cantacuzino biv-vel-paharnec, ospătîndu-l și acolo foarte frumos“ ¹⁴⁶.

În marginea Bucureștilor, la Afumați, dănuie biserica și ruinele palatului de lângă capitală al Stolnicului, reședință în anii de activitate, post de observație în anii de disgrăție, de unde putea urmări politica domnului cu care-și răcise legăturile, de unde trimitea cărți și vești patriarhului Hrișant al Ierusalimului. În biserica de alături cu frumoasă pisanie din 1696, în care Stolnicul arată că „din temelie o au ridicat, o au făcut și o au înfrumusețat întru pomenirea dă véci a părinților, moșilor și strămoșilor săi și a lui și a tot rodu lui și a neamului lui“, zăceau „oasele jupînesei Maricăi, a fii-său lui Toderășco, a fie-sa Despei, a ne poate-si Mariei și a strănepoșilor : Iordache i Ilinca, coconi

¹⁴⁶ *Cronicari munteni*, vol. II, pp. 259—260.

și cocoană fiind a celui singur <...ju>pan Costandin Cantacuzino biv vel stol<nic>“, cum arată piatra de mormânt din 1703 ¹⁴⁷. „Palatul lui Costandin Cantacuzino e o mare clădire pe pivniță, la care se ajunge pe o scară laterală. Străbătut de ferești mari pentru acel timp, el are o împărțire în mari camere, luminoase, în jurul unui hall central, alcătuire care amintește locuințele venetiene cu care eruditul boier era deprins din vremea studiilor sale la Venetia și Padova“ ¹⁴⁸.

Mai evocatoare pentru ambianța în care a trăit Stolnicul sînt însă frumoasele palate brîncovenești păstrate. Legătura de rudenie, afacerile politice, momentele festive ale anului, prietenia cît timp va fi rămas întreagă l-au adus negreșit de multe ori pe cărturar pe pragurile, în loggiile, ietacurile sau parcurile Mogoșoaiei, Potlogilor și altor reședințe ale nepotului său, ca și în Măgureni vărului Pîrvu Cantacuzino ¹⁴⁹. Pătrunzînd în incinta palatului de la Mogoșoaia avem, așadar, dreptul să-l închipuim pe Stolnic în mediul lui: acele trepte ale cerdacului dinspre curte le-a urcat și el, în loggia dinspre lac a stat cu Brîncoveanu la taclale, cu ciubuc și cafea, în sălile boltite a sfătuit cu el la ceasuri de noapte. Iar casa e foarte frumoasă și dacă în veacul nostru ne pare că „n-are pereche în tot întinsul Țării Românești“ așa cum „aduce aminte de casele grațioase de pe canalul Grande“ din Venetia, așa cum se profilează pe „șesul Munteniei cu jocurile sale de lumină, cu cerul său înalt și cu fiorul apusurilor de soare“ ¹⁵⁰, ne închipuim ușor

---

¹⁴⁷ *Inscripțiile medievale ale României* de Al. Elian [red.] și colab., vol. I. Orașul București. Buc., 1965, pp. 199—200, nr. 1—2.

¹⁴⁸ N. IORGA, *Biserica și palatul de la Afumați (Ilfov)*, în „*Buletinul Comisiunii monumentelor istorice*“, 24 (1931) p. 35.

¹⁴⁹ GR. IONESCU, *Istoria arhitecturii în România*, vol. II, Buc., 1965, p. 143.

¹⁵⁰ G. M. CANTACUZINO, *Izvoare și popasuri*, Buc., 1934, p. 33.

de ce l-a impresionat atât de tare pe La Motraye câțiva ani după pieirea lui Brîncoveanu. Călătorului apusean palatul i s-a părut „clădit după moda europeană, împodobit pe dinăuntru cu bogate plafoane și bune picturi“, așezat lângă „un lac care se află între o frumoasă grădină, ținînd de această casă, și un pîrîiaș care curge pe lângă casă“.

Curțile din Tîrgoviște, Potlogi, Obilești, Scăeni, Doicești, Sîmbăta de Jos în Făgăraș, cămărilor domnești de la mănăstirile Hurezul, Brîncoveni, Surpatele și celelalte multe ctitorii brîncovenesti îl vor fi adăpostit și ele, vremelnice, pe Stolnic. Dar el avea negreșit măcar o încăpere, un „cabinet de lucru“ la curtea domnească din București, ca și la Tîrgoviște, de altfel, capitala în care, ca și Brîncoveanu, se simțeau mai la adăpost, pentru că era mai departe de Dunărea unde începea cu adevărat puterea Porții.

„Asupra palatului din București — scria N. Iorga într-o colorată evocare a vremii lui Brîncoveanu ¹⁵¹ — avem nu numai însemnările din fugă ale călătorului menționat (La Motraye, *n.n.*), care-l găsi mare, bun de locuit, dar nu prea frumos, ci și stiri multe și sigure în opera dascălului italian (Del Chiaro, *n.n.*). Se ridica pe malul Dîmboviței, unde i-au luat locul apoi alte reședinte : era, firește, de piatră, avînd și o scară de marmură sau, în limba epocii, de „marmure“. Dintr-o frumoasă grădină pătrată, cu un foișor de odihnă răcoroasă în după-amiezele calde, se ridicau zidurile joase și fără podoabe. Înăuntru era o „curte mare“, o „sală a tronului“, răzimată pe oare-cari stîlpi. Apoi era Divanul unde se întindea masa de ospete, la zile mari, spătăriile, vistieria, ietacurile de audiență, odăile particulare ale domnului și doamnei — copiii, fiii însurați și fetele măritate, locuind aiurea, deosebi. În curte, jos, era straja și, la petreceri, ostași și muzice.

¹⁵¹ N. IORGA, *Documente privitoare la Constantin Uodă Brîncoveanu*, pp. VIII—IX.

Viața ce se ducea în aceste ziduri era o viață tragică, dacă se gîndește cineva la greutățile de cîrmuire și de plată, la „amestecăturile“ tînuite cu creștinii nemți sau ruși, la dușmăniile de familie pentru cuca domnească și, mai ales, la nesiguranta zilei de mîine, în care putea să cadă din cer mazilia și moartea“.

Un trăitor al acelei vremi, Grigore Băleanu mărturisea, în pofida bunei lui stări și treptei sociale înalte : „Nu-mi trebuiește alt nimic fără cît o fărîmă de viață fără groază... că unde văz că într-aciasta becisnică de țară — ne vin oamenilor primejdii și petrec neștiind nimica, zău că sînt bucuros mai bine să mă aflu în statul celor mai de jos ca

să fiu odihnit, decât să-mi fie numele acesta să fiu pururea cu ghiață în inemă”¹⁵². Dar conștiința precarității vieții nu se mai convertea la acești oameni înlesniți, citiți, umblați, în smerenie și chemare ascetică precum la înaintașii ce dădeau o soluție creștină meditației asupra norocului nestatornic (*Fortuna labilis*). Noua urmărire a primejdiei și nesiguranței era, dimpotrivă, setea de viață bună — cîtă avea fiecare de trăit —, în rafinament sau cel puțin sațietate intelectuală și trupească, în petreceri cărturărești, cu cărți bune și discuții interesante, sau în petreceri mai groase, cu vin, muzică și bucate bune. „Și zilele se perîndau, aducînd patriarhalele mulțămiri de care nu se sătura o epocă naivă”¹⁵³.

Cu darul de evocare pe care i-l hărăzise capacitatea rară de a depista și asocia cîmpeiele pierdute, pentru a reface vaste tablouri ale trecutului nostru, Nicolae Iorga ne-a lăsat cele mai autentice și mai frumoase pagini despre cotidianul vieții românești din vremea Stolnicului.

„Erau sărbătorile Bisericii Răsăritului, viind cu bucurie pentru toată lumea. Crăciunul, în mijlocul zăpezii albe, acoperind scîndurile podurilor și coperemintele ascuțite, marile căciuli de șindrilă ale caselor ascunse în largile cunți goale. Boierii toți vin să se închine, aducînd poclon pentru „ziua Nașterii”: potirul lucrat cu măiestrie și scumpul covor. Anul Nou, oînd avea cineva bucuria de a face fericiți. Boboteaza cu aruncările în gîrlă. Zilele de carnaval, Cîșlegile, oînd ciroulau pe stradă Irozii, Steaua, Păpușile, primite ori unde, *Cloanța și unchiașul*. Lăsatul secului, oînd, în mijlocul unui public casnic care se bucură lesne, țigani scot bani din făină, prînd ouele’n gură, din

---

¹⁵² C. GIURESCU, *Contribuții la studiul cronicilor muntene*, Buc., 1906, pp. 155—156.

¹⁵³ N. IORGA, *op. cit.*, p. IX.

fugă, apucă în dinți talere ou lumînări aprinse. Paștile, cu peicii lui Vodă cari străbat stradele stropind lumea cu ape parfumate, cu sorinciobul care se învîrte — doi bani pentru șfertul de ceas — sub fureștile cămărilor domnești.

La fiecare din aceste date mari, din aceste praznice, se dădea masă mare la Curte. Boierii de frunte așteptau ceasul stînd de vorbă cu domnul în ietaouri. Ca și stăpînul lor, care e privilegiat numai prin ooloarea roșie ce-i este rezervată, ca odinioară împăratului bizantin, ca și Măria sa, ei poartă calpăce cu blăni scumpe și lungi haine orientale, încinse cu brîu, ca : „sarvanele de canavaț ghiulghiuli, cu blană de samur, ou gulerul cu ciaprazele“, „felegele de canavaț turungii, cu pîntece de rîs, conțeșe de postav ghiulghiul, cu limie de samur, serhatlăc de canavaț cu pacea de samur“, toate după moda Constantinopolei, *făptura de Tarigrad*.

În același timp, în odăile doamnei se adună jupănesele. Peste ii cu lese de mărgăritare, cu sîrmă, cu șireturi de fir, cu „mătășuri“, sînt aruncate „dulame de lastră grea“ sau mai suptire, cu blăni scumpe, nasturi de aur sau mărgăritar, pietre scînteietoare, sau „de sarasir greu“, cu „limii“ de samur ori de sobol, ori de „pîntece de rîs“, sau de „canavaț cu flori de fir“. Altele, sau în alte timpuri, se mîndresc de frumuseță și bogăție în „sucne de sarasir greu“, de *tabin*, de *hatai*, de *belacoasă*, cu sponci de aur și pietre prețioase, cu „guri de mărgăritare tari“, în „rochii de terțanel cu flori de fir“, în „ghiordii“, dulame, „zăbune de sandal de Venetia“, în „zăvase cu șapte foi, de lastră, căptușite cu taftă leșească“. Mijlocul li e încins cu brîne avînd „căpătaiele“ de fir. Degetele sînt acoperite cu inele care costă o avere, în urechi sclipesc cerceii cu „picioare“ și „cășuțele“ în tot chipul ; lanțuri de aur, cu „nasturi cu jilalt“, cu lefti și „leftișori“, în

22. În 1678 „și Șărbăn vodă au venit la scaunul lui...“.
Cantacuzinii aveau acum domn din neamul lor..

БИБЛІА

І ДІКК

АУМНІЗЕМСКА СКРИПТХРЪ

ІАКІМЪ ВІСН ШІАКІМЪ КОЛЪ АЧІ.

ТОВАТЪ

ІАКІМЪ ВІСН ШІАКІМЪ КОЛЪ АЧІ.
ІАКІМЪ ВІСН ШІАКІМЪ КОЛЪ АЧІ.
ІАКІМЪ ВІСН ШІАКІМЪ КОЛЪ АЧІ.

ІАКІМЪ ВІСН ШІАКІМЪ КОЛЪ АЧІ.

ШІАКІМЪ КОЛЪ АЧІ.

ІАКІМЪ ВІСН ШІАКІМЪ КОЛЪ АЧІ.

ІАКІМЪ ВІСН ШІАКІМЪ КОЛЪ АЧІ.
ІАКІМЪ ВІСН ШІАКІМЪ КОЛЪ АЧІ.
ІАКІМЪ ВІСН ШІАКІМЪ КОЛЪ АЧІ.

ІАКІМЪ ВІСН ШІАКІМЪ КОЛЪ АЧІ.

ІАКІМЪ ВІСН ШІАКІМЪ КОЛЪ АЧІ.

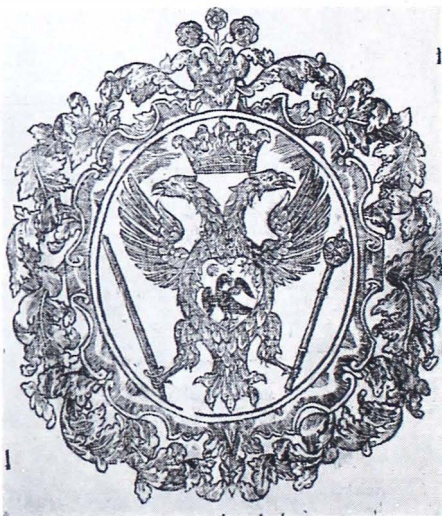
ІАКІМЪ ВІСН ШІАКІМЪ КОЛЪ АЧІ.

ІАКІМЪ ВІСН ШІАКІМЪ КОЛЪ АЧІ.

ІАКІМЪ ВІСН ШІАКІМЪ КОЛЪ АЧІ.

ІАКІМЪ ВІСН ШІАКІМЪ КОЛЪ АЧІ.

24

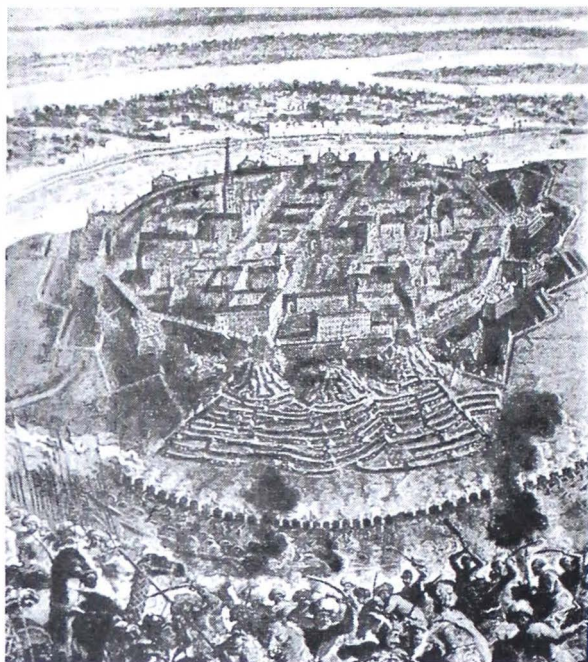
23. ...care „cheltuia mult ca să-și facă nume“ ti-
părind, în 1688, frumoasa ediție a *Biblicii de la*
București...

24. ...și adoptase o *stemă imperială* care vestea că
„despre neamul părintesc pre gripsor stăpînește, iar
despre mumă, pre deplin, pre corb bine domnește“,
îndreptățirea lui de a domni peste Bizanț și Țara
Românească.

25. „Iar cînd au fost la văleatul 7192 (= 1683),
rădicatu-s-au sultan *Mehmet*, împăratul turcesc, cu
toată sila lui și hanul cu toți tătarii de au meis
asupra împăratului nemțesc..“

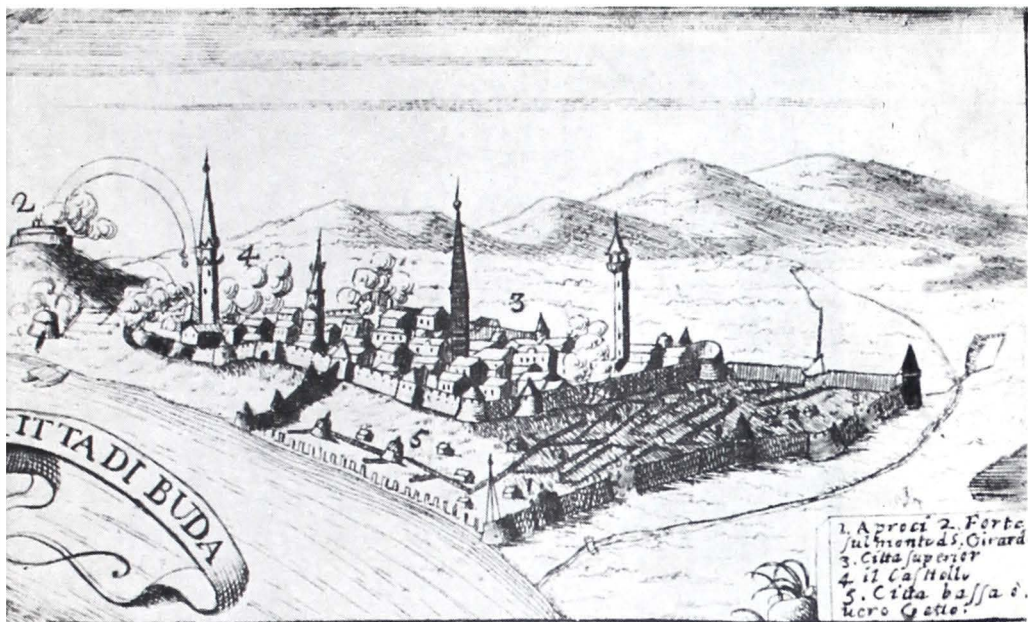
Mahomet de. III. Tegenwoordige Keyzer
der Turckse Ryken en Landen.
J. P. 1688. ex. Anw.

26. „...pîn'ce au sosit la *cetatea Beciului* și, t b rindu-se împrejurul ei, începură a bate cetatea cu multe feliuri de meșteșuguri, ne- ncet nd nici ziua, nici noaptea”.

27. „...Iată că sosit  și oștile ale împăratului nemțesc împreună cu *Sobețchi, craiul leșesc*, și d der  război mare cu turcii și cu tătarii... Și au dat Dumnezeu de au fost izb nda creștinilor”.

28. „Iar cînd au fost 7194 [= 1686], august 2 dni, cu vrerea lui Dumnezeu luat-au n m ții *cetatea Budei*“.

29. Eroul timpului era „*prin ip Evghenie [de Savoia]*”, carle de multe ori au fost ghinărari *sumus* la o tile nem a ti  i au făcut minuni, bătînd p  turci totdeauna“.

VERIDICA
RACCOLTA
DE
GIORNALI
DI
BVDA

Sino alla presa d'effa.

PARTE PRIMA.

DEDICATA

Al Most' Illustris Signor

GIO: BATTISTA
FORESTI.

IN VENETIA, 1686.

Presso Gierolamo Albrizzi dietro la Chiesa
di San Zulian al Nome di Dio.

Con Licenza de' Superiori,

Ex Lib: C. Cătauțeni.

30. Observator atent al evenimentelor, Stolnicul avea informația la zi, cum mărturisește această contemporană *Culegere autentică de știri din Buda pînă la cucerirea ei* aflată în biblioteca de la Mărgineni.

31. La 29 octombrie 1688 tronul Țării Românești îl ocupă *Constantin Brincoveanu*, nepotul Stolnicului, într-o vreme când austriecii și turcii își disputau pământul nostru. Împrejurările politice nu erau însă prielnice eliberării.

32. „Încă nu este vremea aceea ce gîndești — scria Brîncoveanu lui Bălăceanu, ambasadorul român la Viena, că *turcul* și tătara încă este în puterea lor“.

chip de „gnipsor“ sau albfel, „șimuri“ de mărgăritare, sălbi de zloți, „brățări de aur împletite“ și cu paftale adaugă la maiestratea greoaie, de idol, a înfățișării. Pe codițele în-nodate sus fetele așează „bani cu leasă de mărgăritare“, iar jupănesele „vălituri cu acele lor“, ișlicuri cu flori de diamante, rubine, smaragde și cu ținte de o piatră mai mare și mai clară.

Cămarile lui Vodă au o înfățișare simplă. Abia vre-o stucatură de tavan, vre-o oglindă de Veneția cu pervazurile de argint masiv. Nici o altă zugrăveală decât icoanele îmbrăcate cu aur și argint, care-și desfac strălucirea de pe cadrul lor de brocard. O masă într-un colț, acoperită cu o față de țesătură rară. Scaune lipsesc ori unde afară din sufragerie unde este jețul, tronul pentru Vodă ca și pentru orice gospodar crîmuind pe ai săi. În schimb, de jur împrejur, Divanul, unde peste pînzăriile așternuturilor clădite cu îngrijire : plapome de *zarbap* și *hatai*, cearșafuri cu flori de fir și de mătasă, perini potrivite cu dînsese, sau lucrate din „frenghii grele“, pilote cu „fața de atlas“, se așterne covorul de mătasă, marele „covor de pat“ sau „săgedealele care fac tot așternutul“. Stofe de preț se ridică asupra olăditurii pînă la oarecare înălțime. Cu picioarele turcește supt dînșii, răzimați de aceste stofe, oaspeții stau, fiecare după rangul ce are, la dreapta și la stînga stăpînitorului.

În acest timp, în cămara ospățului se gătește de prînz. Fețele de masă, „measele“, se întind, se așează șervetele cusute cu meșteșug, și se pun la îndămină peșchirele și măhramile „de mâini“. Pentru oaspeți e o lavită acoperită cu covoare. Înaintea locului fiecăruia lucesc linguri, cuțite și furculițe de argint. Cît despre pahare, e unul singur, în care se înting pe rînd buzele trandafirii sau veștede ale tuturor invitaților — un obicei pe care străinii îl suferiau numai cu greutate.

Înainte de a intra în sala de prînz, copiii de casă servesc rachiul în ietac. Oașpeții se pun în mișcare, iarăși în ordinea ierarhică. Sînt în haina de pe dedesupt ; cealaltă li atîrnă pe spate, prinsă la gît cu o copcă soumpă.

Își ieau locurile — boierii la Vodă și jupănesele la doamnă. Lîngă domnescul stăpîn de casă, în același rînd, se vede patriarcul, de Constantinopol, de Ierusalim, de Alexandria, de Antiochia, dacă se află în reședința patronului religiei ortodoxe și sprijinitorul de căpetenie al poporului grecesc. Mitropolitul stă de-a dreapta și el, dar cel dintîiu pe latura mesei. Dregătorii ce slujesc stau în picioare : spătarul, cu sabia gospod pe umăr, cu cuca gospod pe basmaua cusută cu fir, postelnicul, păharnicul, stolnicul, medelnicerul, și chiar aga și armașul.

Patriarcul sau Mitropolitul spune în grecește sau slavonește, o rugăciune. După sfîrșitul ei, mesenii se pleacă înaintea domnului și se ocupă apoi de mîncări. Acestea vin în sunet de trîmbițe, pe calea prevăzută de ceremonial, aduse pe „tipsii“ de argint, aramă sau cositor, de Brașov sau de „Danțca“ (Danzig), pe „talere“ de aceleași metale, uneori „în cornuri poleite“, pe „coboace“, tingiri și tave. Masa e luminată de „sfeșnice de argint, cu mucarea“ lor lîngă dînsule.

Odinioară blidele nu se ridicau de pe masă, ci se așezau unele peste altele, ca un monument al bielșugului stăpînului și capacității celor ospătați de dînsul. Acum ele se schimbă de peici și copii de casă, în ipingele, și, după multe preschimbări de acestea, la vreo trei ceasuri de la începerea prînzului, se aduc, pentru spălarea mîinilor și a gunii, lighene și ibrice de argint și aramă, unele poleite, și mai ales de acele de „Bosna“, cu capacul străbătut de împunsături ce alcătuiesc gingașe izvoade.

S-a isprăvit acum cu mîncarea, și rîndul băuturilor vine : vinuri de țară, vechi, de Pitești, vinuri și liqueururi stră-

ine. Cel dintâiu păhar se ridică de domn pentru a mulțami aceluia care dă sănătatea, bogăția și puterea. Din curte răspund bubuiturile zguduitoare ale celor douăsprezece tunuri, pocnitul celor două mii de puști; după împărăștierea asurzitorului zgomot, musica steagurilor cîntă afară, iar în lăuntru odăii de sărbătoare dîntăreți de la biserica palatului fac să se audă „un frumos cîntec eclesiastic“, în urma căruia scripcile țigănești prelungesc doruri și plîngeri de strune. Păharele în cinstea împăratului păgîn, în auzul tuturor, a împăratului creștin „sotto voce“, între dinți, în cinstea voevodului, a patriarhului, mitropolitului, boierilor, urmează.

În sfîrșit, vinul și-a învins închinătorii, și somnul începe a îngreua pleoapele. Se aduc atunci cafelele și ciubucule, care poftesc la plecare. Căii trag la scară, pe cînd dincolo, la scara doamnei, se înșiră carăta cu „stîlpii“ și „măciucile“ poleite, rădvanele, „cămările ferecate“, cociile de Viena, trase de cîte doi până la șese telegari cu valtrapuri verzi și albastre. Jupănesele și jupănițele se așază pe „săgedeale“ sau perine de frînghie acoperite cu catifea, în fața lor roaba ce le întovărășește oriunde; vizitiul se aruncă pe unul din căii de-a stînga.

La acest ceas orașul e adormit întreg. Hanurile, cu bolțile negustorilor, sînt de mult închise. Numai din crîșmele supt pămînt, ținute de femei bătrîne cu trecut și agremenate de viitoare crîșmărese, se aude răsunetul petrecerii fără măsură a celui sărac. În casele boierești, către care se îndreaptă șirul de trăsuri și cavalcadele, țigănimia își așteaptă stăpînii“¹⁵⁴.

---

¹⁵⁴ N. IORGA, *op. cit.*, pp. IX—XV.

CEASUL DE SEARĂ

Cu anul 1711 umbrele de îngrijorare politică ce cuprind țara învăluie deopotrivă marile familii de dregători și cărturari din Moldova și Țara Românească. Înfrînt la Stăni-lești, Dimitrie Cantemir află un azil de nevoie în Rusia lui Petru cel Mare, unde-și va sfîrși timpuriu opera istorică, lăsînd, prin fiul său Antioh, moștenirea sorisului și a activității diplomatice altei literaturi și altei oîrmuiri politice.

La București o vrăjmășie nouă dăinuia de cîtiva ani între Brîncoveni și Cantacuzini. În jurul lui Constantin Vodă crescuse generația fiilor conștienți de puterea ce le-o da domnia tatălui și mai ales averea lui. Între Cantacuzini se ridicaseră, de asemenea, mlădițe noi, cu dregătorii și domenii care le îngăduiau veleități înalte. Stolnicul putea considera, firește, că domnia nepotului Constantin fusese un episod de prea lungă durată în cîrmuirea Țării Românești. Îl îndem-nau spre asemenea gînduri inițiativele politice ale domnului care nu-și mai consulta, ca altădată, unchiul și sfetnicul în trebile țării; dar mai ales teama că o succesiune pe linie brîncovenească va înlătura vocația fiului, Ștefan, care dorea domnia. Fapt este că încă la 18 septembrie 1706 ceaușul David Corbea, cunoscutul diplomat muntean în slujba Rusiei, informa curtea țarului că „atitudinea gos-

podarului (Brîncoveanu, *n.n.*) față de Cantacuzini s-a schimbat“, ceea ce provoacă acest comentariu al contelui Golovkin către Petru cel Mare : „Închipuiește-ți ce invidie domnește între ei!“¹⁵⁵. Condiția însăși a lui Corbea, om al Cantacuzinilor, rechemat stăruitor de Brîncoveanu din misiunea de la Moscova, se înrăutățește. Climatul la București este unul de bănuieli și intrigi, urzeli primejdioase și temeri. Cronicarii vrăjmași familiei Cantacuzino, un Radu Popescu în *Istoriile domnilor Țării Românești*, anonimul autor al *Istoriei Țării Românești de la octombrie 1688 pînă la martie 1717*, dar și Dimitrie Cantemir în *Evenimentele Cantacuzinilor și ale Brîncovenilor* se fac, uneori, cu vădită patimă, ecoul acestor disensiuni care determină în 1707 scoaterea din sfatul domnesc și din dregătoria de mare spătar (comandantul armatei) a lui Mihai Cantacuzino, fratele Stolnicului. E greu, firește, de drămuț după două secole și jumătate partea de vină a fiecărei familii. Izvoarele contemporane ne înfățișează o răfuială în sînul oligarhiei ce conducea atunci Țara Românească și spectacolul n-ar fi decît instructiv, sub raport politic și moral, fără consecințele dramatice pe care le-a avut pentru actori ca și pentru condiția țării însăși.

Fapt este că în retragerea sa de la Filipești, Stolnicul se simțea în 1709 „devenind țăran și dărăban“¹⁵⁶ ; din București, trei ani mai tîrziu, își mărtunisește slăbiciunea adusă de vîrstă ; nu mai scrie prietenilor „una, pentru că n-am avut scriitor cum trebuie, a doua că mă făcusem țăran, petrecînd în rămășițele vechilor mele moșii“¹⁵⁷. Deplînge o

---

¹⁵⁵ G. S. ARDELEANU, *Știri privitoare la istoria țărilor române în corespondența împăratului Rusiei, Petru I*, în „Studii și cercetări de istorie medie“, 1 (1950), p. 207.

¹⁵⁶ HURMUZAKI-IOGA, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XIV₃, Buc., 1936, p. 62, nr. XXXIX.

¹⁵⁷ *Ibidem*, p. 87, nr. LIII.

decădere generală și personală „căci chiar dacă în alte vremi s-au ivit greutăți ale lucrurilor și înaintea ieșirii împiedicări, dar nu ca acum ; și nu știu de ce : poate ori din firea lucrurilor vine aceasta, ori din nestatornicia gândului oamenilor. Dar s-o lăsăm deocamdată și vremea va fi învățator, deși la mine bătrînețea care vine a stins focul îndeletnicirii cu cele viitoare“¹⁵⁸. Se simte acum „țăran curat și moșic prost“, dar nu uită să evoce pe „filosoful (Solon al meu !) [care] spune că e mai bine ca omul nici să primească, nici să audă și celui cuminte îi ajunge“¹⁵⁹. În același an, de la Afumați, arată însă interes pentru „prognosticuri“ și trimite calendare astrologice patriarhului Hrisant al Ierusalimului¹⁶⁰. Nici în „ceasul de seară“ al vieții lui Stolnicul nu-și putea domoli interesul pentru viața politică, cea internațională mai întâi, despre care se informa tot timpul, dar din nefericire și pentru cea internă...

Ani de-a rândul înlăturarea lui Brîncoveanu este o problemă capitală a Cantacuzinilor, pentru soluționarea căreia sînt folosite mijloacele nefericite ale vremii : pîri, adunarea de dovezi compromițătoare sub forma scrisorilor ticluite (..au început a scrie cărți la împărăție și le-au pecetluit cu peceti făcute la Brașov, ale tuturor boiarilor țării, în taină luînd izvod de toate pecetile și o seamă de boiari nu știia de aceasta nimicum“¹⁶¹, scrie Radu Popescu). Trista acțiune menită să mențină dominația cantacuzinească folosea argumente din acea politică externă antiotomană pe care Stolnicul însuși o promovase și pentru care va plăti cu viața el însuși și fiul său Ștefan. Documente necunoscute încă vor

¹⁵⁸ *Ibidem*, p. 88.

¹⁵⁹ *Ibidem*, p. 103. nr. LXIV.

¹⁶⁰ *Ibidem*, p. 89, nr. LIV.

¹⁶¹ RADU POPESCU, *Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. C. Grecescu, Buc., 1963. p. 203.

limpezi cîndva toate amănuntele acestei vrăjmășii căreia nu i se cunosc în întregime detaliile, ci numai dramaticul sfîrșit : la 15/26 august 1714 Constantin Brîncoveanu, mazzilit în aprilie același an, era decapitat la Constantinopol împreună cu cei patru fii ai săi și cu bătrînul clucer Ienache Văcărescu. Cantacuzinii reușiseră. Ștefan, fiul Stolnicului, urcă pe tronul Țării Românești.

Domnie scurtă, neliniștită, plătită scump, cu pacea conștiinței mai întîi, apoi cu viața însăși. Nici Stolnicul, nici fiul său nu se pot bine disculpa de reproșurile ce încep să sosească de pretutindeni. Iar dacă versiunea cronicarilor contemporani care denunță „ficlelia Șăităneștilor“ (Cantacuzinii, urmașii vestibului Șeitanoghlu) poate fi atribuită unui spirit de partidă boierească, corespondența noului Ștefan Vodă și a tatălui său cu Hrisant Notaras, patriarhul Ierusalimului dezvăluie îndeajuns urzeala dramei. Relatîndu-i căderea lui Brîncoveanu și „neșteptata“ sa numire printr-un firman adus de marele-imbrohhor, Ștefan cere patriarhului să-i mențină prietenia „neîmpuținată, nestricată și cu totul nefalsificată“¹⁶². Scrisoarea din 9 aprilie 1714 a domnului către același este o adevărată apologie a neamului cantacuzinesc dar, neascunzînd vechile „bănuieli împotriva noastră a acestui bun creștin“ (Brîncoveanu), și face mazzilitului un portret din cele mai puțin măgulitoare¹⁶³. Înțelesul evenimentelor, pentru Ștefan, este că Brîncoveanu își merită soarta pentru împlinirea căreia Cantacuzinii n-ar avea nici o vină. La 18 aprilie el repetă mai apăsător patriarhului aceeași desvinovățire, arătîndu-i autoritar aproape că înțelege să pună capăt acestui subiect în corespondența cu

¹⁶² HURMUZAKI-IORGA, *op. cit.*, vol. XIV₁, Buc., 1915, p. 582, nr. DLXXV.

¹⁶³ *Ibidem*, pp. 586—590, nr. DLXXIX.

el ¹⁶⁴. Scrisoarea cuprinde și acest instantaneu de bătrînețe al Stolnicului : „Iar pentru preaslăvitul boier tatăl meu... să-ți fie în știința Fericirii Tale că, deși din marile ne-cazuri ale lui, cum am mai scris, a ajuns la ceasul de seară al coborîrii lui omenești, și la drumul cel din urmă al stării lui omenești, totuși mulțumim Îndreptătorului vieții că a fost milostiv cu noi și întru aceasta și nu ne-a întristat cu o lovitură mai ucigașă, ci i-a dăruit recăpătarea sănătății de la început și ni l-a hărăzit din nou, deși au rămas urme ale bolii lui și se află, ca un bătrîn ce este, cu oareșce slăbi-ciune : dar nădăjduim în Dumnezeu Sfîntul ca și aceasta să treacă și să ajungă iarăși la starea de mai nainte bătrî-nească a sănătății lui... pe care și de acum nainte ne ru-găm să ni-l lase ca sfătuitor prin dumnezeiasca-i pronie, ca să-l avem spre bucuria și mîngîierea noastră” ¹⁶⁵.

Stolnicul suferise „de o primejdioasă boală“, și de picior, dar, declară lui Hrisant în scrisoarea sa din 21 aprilie ¹⁶⁶, suferise moral pentru „prea-nenorocita năpăstuire“ a nepo-tului său și era îngrijorat de „neașteptata și nedorita înai-intare a fiului meu“. Dincolo de podoabele epistolare stră-bate în corespondența celor doi Cantacuzini nesiguranța ocupării „acestui scaun mult vestit, dar plin de lacrimi multe și de multe suspine“, în „această țară mult pătimi-toare“ ¹⁶⁷. Scaun de care Ștefan nu putea fi sigur : Mihai Racoviță, fost domn al Moldovei, cumnat al verișoarei lui Ștefan, fiica lui Mihai Cantacuzino spătarul, rîvnise și el domnia pierdută de Brîncoveanu. Scaunul trebuia deci con-solidat prin supunere oarbă față de turci care anchetau încă

---

¹⁶⁴ *Ibidem*, pp. 591—594, nr. DLXXXI.

¹⁶⁵ *Ibidem*, pp. 593—594.

¹⁶⁶ *Ibidem*, pp. 595—597, nr. DLXXXII.

¹⁶⁷ *Ibidem*, p. 588, nr. DLXXIX.

în București pentru aflarea averilor socotite imense ale marelui „Print al aurului“ (*Altîn-bey*), prin satisfacerea grabnică a cererilor Porții (1000 de salahori la Hotin, alți 1000 pentru curățirea Prutului, porunci felurite pentru campania din Peloponez, construcții de vaduri pentru campania în Bosnia, cereri ale hanului) ¹⁶⁸. La numai un an de domnie Ștefan implora mila divină pentru „acest loc mult încercat, căci nădejtile noastre le-am scos de la oameni, deoarece de la ei nu se nădăjduiește vreo ușurare“ ¹⁶⁹.

¹⁶⁸ *Ibidem*, pp. 589, 678—679, nr. DCXLVII.

¹⁶⁹ *Ibidem*.

Păcatul vinderii lui Brîncoveanu începea să tortureze conștiințele Cantacuzinilor și zvonul public întărit de mentalitatea vremii, gata să interpreteze „semnele“, amplifica fiecare nouă lovitură asupra noului domnitor. S-a „îndrăcit“ cu adevărat doamna Păuna a lui Ștefan Cantacuzino la mănăstirea Dintr-un Lemn în chiar ziua tăierii lui Constantin vodă la Constantinopol? Cronicarul anonim vede o minune menită să aducă pe „Ștefan-vodă și cu ai lor la cunoștință ca să-și vadă păcatul ce l-au făcut“¹⁷⁰. La 25 februarie 1715 Stolnicul are durerea să-și piardă fiul, spătarul Radu, pe care genealogistul familiei îl fericește drept „mai norocit, că a murit în domnia frate-său... n-a trăit a se tîngui cu tatăl său și cu fratele său Ștefan voevod“¹⁷¹. Versurile de pe piatra mormîntului din biserica Cotroceni evocă noua jale a acestei familii în neconținut doliu :

„Radul spătarul, părăsind lumea cea trecătoare
În floarea vîrstii, ș-au ales partea vecuitoare ;
Pre Stolnecul cel lăudat avînd firesc părinte,
Pre Costandin Cantacuzino, bogatul întru minte.
Multă întristare au adus a lui jalnica moarte,
Lu Ștefan vod[ă] frăține-său, celui deplin în toate,
Care aici l-au astrucat cu cinste frumoasă.
Cu pompă mare l-au adus, domnilor cuvioasă,
Jale soții[i] lui lăsînd și tînguieli nespuse,
Coconilor și neamului suspinuri necuprinse.
Pre Dumnezeu dar să-l rugăm în veci să-l odihnească
Și la împărăția sa viind, să-l pomenească“¹⁷².

Loviturile veneau din partea soartei, dar și dintr-o oamenilor.

---

¹⁷⁰ *Cronicari munteni*, vol. II, p. 346.

¹⁷¹ MIHAI CANTACUZINO BANUL, *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. N. Iorga, Buc., 1902, p. 315.

¹⁷² *Inscripțiile României*, vol. I, p. 237, nr. 87.

Nici noile capuchehaiele muntene la Poartă — marele postelnic Grigorașcu Băleanu și marele stolnic Barbu Greceanu —, nici sprijinul stăruitor cerut Patriarhului Ierusalimului nu pot menține pe Ștefan în scaunul Țării Românești.

În decembrie 1715 Împărăția hotărâse deja înlocuirea lui cu Nicolae Mavrocondat și o bună parte din boierime primește bucuroasă pe acest întâii domn fanariot al Țării Românești, care sosește la București la 10 februarie 1716. Cu două săptămâni înainte Ștefan Cantacuzino plecase spre Constantinopol împreună cu tatăl său Stolnicul, cu soția sa Păuna și cu fiii Radu și Constantin. Bătrînul cănturar încerca desigur să-și asiste feciorul în împrejurări ce puteau fi grave. Pentru scurt timp lucrurile se desfășoară în liniște, marele vizir era încă ocupat cu campania din Moreea. Cantacuzinii sînt liberi la reședința lor din capitala imperiului, dar curînd Mavrocondat interceptează scrisoarea generalilor din Transilvania către Ștefan vodă și din ea reiese că acesta ceruse ajutor militar pentru a scăpa din mîinile turcilor. Comunicată la Poartă, dovada înțelegerii cu austrieii provoacă arestarea Stolnicului și a fiului său, confiscarea caselor și a întregii averi dar „nu din lăcomie, ci pentru altă pricină”¹⁷³, desigur hainia. La 18 martie prizonierii se aflau închiși la Defterdar și siliți să dezvăluie ce mai au ascuns. De la *Baş-başe-kule* ei sînt scoși la 14 aprilie și predați lui Bostangi-bașa pentru tortură. La 19 aprilie se știa la Smirna că „domnul Ștefan Cantacuzino... stă cu bătrînul său tată legat ticăloșește în lanțuri, de gît, mîini și picioare. Afară de acestea în Constantinopol se vînd la

---

¹⁷³ HURMUZAKI-IORGA, *op. cit.*, vol. VIV₂ 1917, p. 783, nr. DCCLXXII.

mezat juvaerurile sale, lucrurile de aur și argint, bogatele-i mobile și caii“ ¹⁷⁴.

Ambasadorul olandez Colyer raportează apoi Statelor generale că „Ștefan Cantacuzino, fostul domn al Țării Românești, despoiat de toată averea lui pămîntească, a fost scos duminică la 7 ale lunii [iunie, stil nou, *n.n.*] din acea temniță, cu tatăl său, bătrînul Constantin, și tăiat. Trupurile au fost apoi aruncate în mare“ ¹⁷⁵.

Ceasul de seară al Stolnicului se încheiase...

---

¹⁷⁴ N. IORGA, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. XXIII, Buc., 1913, pp. 277—279, nr. CCCLIX—CCCLXXI.

¹⁷⁵ *Ibidem*, pp. 279—280, nr. CCCLXXII.

STOLNICUL ÎN JUDECATA TIMPULUI

Contemporanii au avut conștiința superiorității Stolnicului prin experiență, reflecție și cultură. Aceste însușiri i-au fost recunoscute și de adversari, iar un Radu Popescu, feciorul lui Hrizea, cel ucis în chinuri sub Șerban Vodă, care-l descrie fără simpatie, îl va numi totuși, după moarte, „răposatul și vestitul Constantin Cantacuzino, biv-vel-stolnic“¹⁷⁶.

Autoritatea sa a fost foarte mare și, după cronicar, Brîncoveanu „îl numea tată, că de multe ori și noi am auzit pe Constantin Vodă zicînd că eu tată n-am pomenit, de vreme ce am rămas mic de tată, fără oît pe dumnealui tata Costandin l-am cunoscut părinte în locul tătîne-meu“¹⁷⁷. El însuși va fi uzat de această autoritate, care a definit o lungă perioadă raporturile sale cu domnul.

Mai fin îl caracterizează Cantemir, pentru care Stolnicul este, în prosopopeea *Istoriei ieroglifice*, uliul, „brehnacea cea bătrînă, [care] în multe științe și meșteșuguri era deprinsă... [și care] lucruri învăța și îndemna“¹⁷⁸, subliniind

¹⁷⁶ RADU POPESCU, *Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. C. Grecescu, Buc., 1963, p. 283.

¹⁷⁷ *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 pînă la martie 1717*, ed. C. Grecescu, Buc., 1959, pp. 120—121.

¹⁷⁸ D. CANTEMIR, *Istoria ieroglifică*, ed. P. P. Panaitescu, vol. I, Buc., 1965.

astfel experiența vârstei, erudiția, dar și rolul de sfătuitor al lui Cantacuzino. Principiile etice ale Stolnicului sînt de asemenea puse în lumină de cărturarul moldovean: „Brehnacea mai de folos a fi cineva, ale sală hotară pe dreptate a păzi, decât toată lumea tirănește a agonesi sootia“, trășături concordante cu ceea ce se degajă din opera sau activitatea lui Cantacuzino, dar cu abtît mai prețioase cînd ele erau recunoscute de un contemporan competent, înrudit ca formație și aspirații.

Aceeași superioritate culturală i-o recunosc străinii capabili să-l compare cu alte medii de cultură. Aprecierile sînt unanim elogioase. Călugărul italian Del Monte, agent al Imperiului habsburgic în Țara Românească, unde a stat 22 de ani, îl cunoaște, împreună cu ceilalți frați Cantacuzini, „învățați și buni filozofi“¹⁷⁹. Pentru patriarhul Gherasim al Alexandriei, Stolnicul este „prea-înțeleptul și întru tot vestitul Constandin, mai dinainte marele stolnic, carele cu frumusețele ai prea înțeleptii și dumnezeștii lui înțelepciuni luminează toată politica și bună înzilita ai dumnezeștii lui străluciri fietecarele ce să apropie la înbunătățatele lui petreceri, cu mare sațiu o dobîndește“¹⁸⁰.

Ambasadorul suedez Hyltén comunica din Tîngoviște, la 20 noiembrie 1713, cancelarului său: „Sînt aci cîtiva seniori înțelepți și învățați care au văzut lumea..., în special un unchi dinspre mamă al printului, contele Cantacuzino, un bătrîn cinstit, care prin studii și călătorii în străinătate a

---

¹⁷⁹ „Archiva Societății științifice și literare din Iași“, V (1893), p. 548.

¹⁸⁰ EPISCOPUL GHENADIE, *Două manuscrise românești din secolul al XVII-lea*, în „Analele Acad. Rom.“, S. II, Mem. lit., XII (1889—1890), pp. 173—174; cf. și I. BIANU ȘI G. NICOLAIASA, *Catalogul manuscrisurilor românești din Biblioteca Academiei Române*, vol. III, Craiova, 1931, p. 39.

dobândit o mare experiență și o mare abilitate”¹⁸¹. Aceleași calități îi impuseseră în 1702 lui Edmond Chishull: „Un om în vîrstă, care a călătorit în multe părți ale Europei, priceput în discuțiile bisericii lor, ca și în unele științe liberale, bine inițiat în politică... Prin sfaturile lui mai ales, el sprijină pe domnul de acum, spre cinstea și folosul țării”¹⁸². Pentru cronicarul sîmb Brancovici, Stolnicul era „un om de cinste și cu cunoștințe și iubitor de a ști multe”¹⁸³; pentru Hrisant Notaras, patriarhul Ierusalimului, „prea-slăvitul și prea-înțeleptul” Cantacuzino¹⁸⁴.

Eruditul Constantin Daponte îl numește „cel învățat” și „prea înțeleptul”¹⁸⁵. Răspunzînd la întrebările Stolnicului în al său *Manual despre cîteva nedumeriri* (Snagov, 1697), Ioan Cariofil i se adresează cu „prea nobilului și învățatului arhonte”¹⁸⁶, iar în același an Nicolae Comnen

---

¹⁸¹ HURMUZAKI, *Documente*, IX₁, Buc., 1897, pp. 224 și 527.

¹⁸² EDMOND CHISHULL, *Travels in Turkey and back to England*, Londra, 1747, p. 78; cf. și I. BIANU, *Un épigraphiste anglais en Valachie*, în „Revue historique du sud-est européen”, 1 (1924), p. 405 și N. IORGA, *Istoria românilor prin călători*, ed. a 2-a, vol. II, Buc., 1928, pp. 73—74.

¹⁸³ Cf. N. IORGA, *Despre cronica lui Gheorghe Brancovici*, în „Revista istorică”, III (1917), p. 24.

¹⁸⁴ Apud MARIO RUFFINI, *L'influenza italiana...*, p. 25.

¹⁸⁵ *Cronicul lui Chesarie Daponte*, la C. ERBICEANU, *Cronicarii greci*, Buc., 1888, p. 173 și 111.

¹⁸⁶ Cf. I. BIANU și N. HODOȘ, *Bibliografia românească veche*, vol. I, Buc., 1903, p. 349. Pentru relațiile stolnicului cu Ioan Cariofil, vezi D. RUSSO, *Studii istorice greco-române*, vol. I, Buc., 1939, p. 183. Manualul a fost tradus și în românește sub titlul *Întrebări ale blagorodnicului dum. pan Constandin Cantacuzino în prima jumătate a secolului XVIII-lea* (ms. rom. 458 al Bibliotecii Academiei, descris la I. BIANU și R. CARACAȘ, *Catalogul manuscrisurilor românești din Biblioteca Academiei*, vol. II, Buc., 1913, pp. 184—185; cf. în același fond ms. fost Gaster nr. 56; cf. și „Bis. ort. rom.”, 1905, nr. 7).

Papadopol Cretanul, în *Peaenotationes mystagogicae ex jure canonico sive responsa sex* (Padova, 1697), își închină lucrarea *ad illustrissimum et excellentissimum Protosebastum imperatoriae nobilitatis Constantinum Cantacuzenum, celsissimi Wallachiae principis avunculum*¹⁸⁷. La fel „prea-nobilul, prea-înțeleptul și prea-învățatul domn“ este Stolnicul în dedicația *Viții prea-cuviosului și nemuritorului împărat și autocrat al romeilor Ioan Cantacuzino*, alcătuită de Ioan Comnen în 1699. Epigrama, în versuri eroice, în-tărește prețuirea autorului :

„Bucură-te. Constantine. vestit cunoscător al științei,
Vlăstar al vechilor Cantacuzini.

Așa străbun ai avut. mai mare decât alți împărați.

Dar nici tu nu ești mai prejos decât dînsul

Nici ca făptură, nici ca fire, nici ca minte, nici ca fapte.

Cum a fost acela față de Andronic, așa și tu față de

Brîncoveanu“¹⁸⁸.

Această amintire va fi păstrată în familie și transmisă apoi de Mihai banul, genealogistul Cantacuzinilor : Stolnicul este numit cu mîndrie „mare filozof“, care „din copilăria sa a fost dat cu totul asupra învățaturii“. Se evocă, exagerîndu-se, studiile în străinătate și cunoștințele poliglote. Acest portret de familie este al unui cărburar care, pentru pasiunea studiului și a coloviuului „cu dascălii, cu spudeii și cu bărbații procopsiți“, fuge de demnități și de viața politică. Cei din jur l-ar fi împins către activități pe care nu le dorea, Șerban, dîndu-i întîietatea în divan, „protocatedria“ și conducerea cancelariei diplomatice, Brînco-

---

¹⁸⁷ Cf. EMILE LEGRAND, *Bibliographie hellénique... du XVIIe siècle*, vol. III, Paris, 1895, p. 51. nr. 675.

¹⁸⁸ Cf. N. IORGA, *Manuscripte din biblioteci străine relative la istoria românilor*, în „Analele Acad. Rom.“, S. II, Mem. ist., XX (1897—1898), p. 220.

veanu avându-l prim sfetnic, împreună cu Mihai Spătarul ¹⁸⁹.

Este o interesantă coincidență faptul că cei doi membri ai familiei Cantacuzino, cei doi Constantini — postelnicul și stolnicul —, cei mai îndreptățiți să rîvnească domnia prin mijloacele și calitățile lor, prin avere și relații, cultură și viziune politică, au preferat să lase locul altora și să participe la treburile publice dintr-un loc secundar. Atitudine justificată, desigur, de conștiința nesigurantei domniei pe care, cum crede Iorga, a avut-o Postelnicul, când a lăsat locul lui Grigore Ghica ¹⁹⁰ și, la fel, Stolnicul, care preferă pe Brîncoveanu în scaun după moartea fratelui său Șerban. Dar se poate ghici în comportarea constantă a Cantacuzinilor și un alt motiv, justificat de istoria acestei familii înainte de așezarea în Moldova și Țara Românească: este acel ideal înalt al restaurării Imperiului de jos, renăscut din cenușa pustiirii otomane. Această idee le-o conservă conștiința descendenței lor imperiale, pe care Cantacuzinii o vor cultiva totdeauna; cultura bizantină cuprinsă în frumoase biblioteci, salvate chiar sub turci, și din care Anton Cantacuzino vindea în 1554 manuscrise călătorilor europeni, iar fiul său Gheorghe în 1577 și 1579; exemplul înaintașilor, a căror memorie o păstrează neștearsă, ceea ce explică însărcinarea dată lui Ioan Comnen de a alcătui *Viata împăratului Ioan al VI-lea Cantacuzino*. În Țara Românească familia venise pentru salvarea sa și a averii primejduite în Constantinopol, pentru continuarea în acest refugiu al Turcoorației a unei opere în a cărei împlinire credeau. De aceea, pentru Postelnic, ca și pentru fiul său Stolnicul, domnia e un instrument, iar nu un scop; spre ea poate năzui unul din șase frați, ca Șerban, dar nu cre-

---

¹⁸⁹ MIHAI CANTACUZINO, *Genealogia Cantacuzinilor*, pp. 292—293.

¹⁹⁰ N. IORGA, *Despre Cantacuzini*. pp. LXX—LXXI.

ierul familiei, Constantin stolnicul, care trebuie protejat de vicisitudinile tronului. Iar pentru Șerban însuși domnia Țării Românești e numai o treaptă spre un scaun mai înalt, pentru dobândirea căruia era gata, în 1688, să treacă la acțiuni pripite și fără folos, de care îl ferește o moarte grabnică.

Constatarea de mai sus ne îngăduie o caracterizare generală a operei Stolnicului, ca și surprinderea unui plan politic sud-est european pe care-l vom putea urmări pînă la începutul secolului al XIX-lea.

Cantaouzinii așezați în Țara Românească sînt la început, pînă la împămîntenirea lor deplină, exponenții acelei convingeri care a hrănit cel puțin două secole speranțele oamenilor politici greci din cuprinsul Turcocrăției, și anume că lupta pentru eliberare poate porni cu cei mai mulți sorti de izbîndă din Moldova și Țara Românească. Ideea era îndreptățită de mai multe împrejurări: cele două țări se bucurau de autonomie internă, cu toate facilitățile de ordin economic, politic sau de organizare militară ce deurgeau de aici; ele erau vecine cu marile puteri ce se ridicau împotriva Imperiului otoman, Austria și Rusia, de unde se putea aștepta sprijin militar; poporul român nutrea aceeași nădejde de eliberării; în afara tradiției de luptă a secolelor al XV-lea și al XVI-lea, cel următor se deschisese prin epopeea lui Mihai Viteazul, iar flacăra luptei, gata să fie reaprinsă de Matei Basarab, strălucise o vreme în anii lui Mihnea al III-lea. Nu se putea conta pe boierii mari, ceea ce explică înlăturarea lor în 1659 de Mihnea, ca și conflictele ulterioare dintre partide favorabile alianțelor europene și cele fidele Porții. Dar, din toate punctele de vedere, cele două țări române reprezentau cea mai bună bază de pornire a luptei de eliberare ¹⁹¹.

---

¹⁹¹ N. IORGA, *Byzance après Byzance*, Buc., 1935, pp. 126, 142, 179, 181 și urm.

Nu este locul să dezvoltăm aici desfășurarea acestei convingeri, care explică atenția particulară acordată țărilor noastre de arhonții constantinopolitani, prezența pe tronul lor a unor voievozi de această origine încă înainte de epoca fanariotă ca Mihnea al III-lea, Radu Leon, Ghiculeștii, Vasile Lupu, stabilirea la noi a numeroase familii, între care și Cantacuzinii, ca și frecvențele călătorii ale unor prelați ca Dositei al Ierusalimului sau Hrisant Notaras, care nu veneau numai pentru subsidii, ci și, mai ales, pentru împlinirea unui ideal politic. Acțiunile de politică externă ale domnilor fanarioti, ca și declanșarea insurecției eteriste aici, în Moldova și Țara Românească, mai degrabă decât în Moreea, cum se hotărâse inițial¹⁹², vor trebui de asemenea incluse în analiza rolului Principatelor în istoria luptei de eliberare a grecilor, ca și a Europei de sud-est în general.

Este neîndoielnic că postelnicul Cantacuzino, ca și fiii săi, au urmărit împlinirea unui asemenea plan. Toți Cantacuzinii sînt credincioși obiectivului eliberării populațiilor asuprite din Imperiul otoman și contemporanii lor îi privesc drept conducători ai acestei lupte. Numele de „stilp al națiunii grecești“ pe care-l purtase cu un veac înainte Mihai Cantacuzino reînvie în elogii, epigrame și dedicații pe seama lui Șerban sau a Stolnicului. Pentru grecii asupriți ei nu încetează a fi niște luptători pentru dezrobire ai neamului lor.

Fără a părăsi niciodată ideea eliberării popoarelor din Europa de sud-est Stolnicul se arată însă, o dată cu maturizarea gândirii sale, purtătorul unei viziuni mai complexe, rezultată din împămîntenirea lui desăvîșită. Din paginile *Istoriei Țării Rumânești* apare la el, mai puternic, alt sen-

---

¹⁹² A. OȚETEA, *Tudor Vladimirescu și mișcarea eteristă în țările românești*, Buc., 1945, pp. 126—128.

timent decât acela al descendenței bizantine, anume mîndria •originii latine.

Șerban Cantacuzino era slăvit ca „mîndrie a elinilor, slavă a Bizanțului, glorie a Cantacuzinilor și putere a toată Misia“¹⁹³. La fel era flatat, cum am văzut, Stolnicul însuși, de prietenii și protejații săi. Dar în opera sa nu găsim nici o aluzie la asemenea titluri și dacă aduce undeva o laudă aceasta este pentru poporul român de viță nobilă. Analiza realistă, obiectivă a condiției grecilor sub dominația otomană, care „dăscălia au pierdut, stăpînirile au răpus, cinstele ș-au stîns și de toate cîte mai întîii au avut slavă s-au dezbrăcat“¹⁹⁴, insistența că „noi, românii, sîntem adevărați romani și aleși romani în credință și bărbăție“¹⁹⁵ dau patriotismului său o nuanță puternică afectivă, mîndria de a aparține poporului român.

Acest patriotism avea însă la Stolnic un solid temel cãrturãresc.

Portretul acestui mare cãrturar poartã pentru prima oarã la noi, atît de limpezi, trãsãturile *umanistului*. El este un admirator al antichitãții greco-romane, format la vechea școalã a tradiției bizantine și la cea contemporanã a neoaristotelismului italian. Bun cunoscãtor al limbilor clasice — greaca și latina —, înzestrat cu spirit critic, el este la fel de curios pentru vechea culturã, ca și pentru operele contemporanilor săi, pentru discipline speculative, ca și pentru realitãțile politice ale vremii sale. Cu mijloacele unei culturi europene temeinice, el lucreazã pentru propãșirea

---

¹⁹³ N. Glykys în prefața *Bibliei*, Veneția, 1687 (*apud* N. IORGA, *În legãturã cu Biblia de la 1688 și Biblia de la 1667 a lui Nicolae Milescu*, în „Analele Acad. Rom.“, S. II, Mem. ist., XXXVIII (1915—1916), p. 39.

¹⁹⁴ *Istoriia Țãrii Rumãnești*, în *Cronicari munteni*, vol. I, p. 41.

¹⁹⁵ *Ibidem*, p. 52.

culturală a țării sale, vrînd să-i deslușească istoria, și scrie în limba poporului.

Convins că datoria de cărturar și-au îndeplinit-o cei care „cu ostenelele lor au folosit viața de obște, adică traiul tuturor”¹⁹⁶, Stolnicul ilustrează acel *umanism popular* caracteristic culturii românești. A existat în Europa apuseană și un *umanism* al elitelor, rezervat unei aristocrații a literelor, compusă din intelectuali fini, erudiți, dar avari cu știința lor, din care-și făceau o bucurie numai pentru ei sau pentru un mic cerc de inițiați. Acest *umanism*, tribut aritudinilor vechii scolastici, s-a remarcat prin profunde exegeze ale lui Platon, savante analize filozofice, aprige dispute pentru autenticitatea și valoarea unei vechi codice.

Umanismul românesc a fost însă, de la începuturile lui, o lumină pentru tot poporul. Reprezentanții lui au învățat greaca și latina ca să traducă românește „pentru folosul de obște”, au șters praful de pe vechile cronici străine ca să afle în ele trecutul poporului lor, au tipărit nu cărțile de lux *ad usum Delphini*, ci, întâi, învățăături și pravile „cătră toată semenția românească”¹⁹⁷. Opera Stolnicului exprimă acest *umanism*. Temele cărturarului care-l avea în biblioteca sa pe Aristotel și Platon, pe Virgiliu și Horațiu, nu sînt abstracțiile sau exotismele unui refugiat în înaltele sfere, ci marile întrebări ale unui popor căruia cultura trebuia să-i limpezească începuturile, drepturile și viitorul.

Aprecierea consecințelor activității și operei cuiva intră negreșit în analiza personalității sale. Prezența neîntrenuptă în centrul culturii românești moderne și contemporane a marilor idei afirmate de Stolnic este un prim indiciu despre influența binefăcătoare a operei sale. Direct, prin lucrările

---

¹⁹⁶ *Ibidem*, p. 4.

¹⁹⁷ Cf. foi de titlu și predoslovii ale primelor cărți în limba română la I. Bianu și N. Hodoș, *op. cit.*, vol. I, *passim*.

sale de istorie și geografie, prin contribuția sa la introducerea limbii românești în cultură, indirect, prin formarea de tineri învățați în țară sau peste hotare, Constantin Cantacuzino a dobândit în gândirea românească un loc pe care nimeni nu-l poate contesta. Opera sa politică merită o cercetare mai nuanțată. Încercarea de a obține eliberarea țării prin asocierea ei la acțiunile menite să dea o soluție Chestiunii orientale nu a dus, cum știm, la rezultate imediate. Inițiativele lui Șerban Cantacuzino, ale lui Brîncoveanu, Ștefan Cantacuzino, ca și aceea din Moldova a lui Dimitrie Cantemir, au exprimat reacția generală și spontană a unui popor ale cărui aspirații nu așteptau decît prilejuri favorabile pentru a se manifesta. Actele politice ale românilor explică măsurile de suspiciune și precauțiune ale Porții, care au adus mai bine de un secol prinți fanarioți pe tronurile Moldovei și Țării Românești. Se poate spune, astfel, că politica lui Brîncoveanu, Cantacuzino și Cantemir a adus o înrăutățire condiției Principatelor Române în locul libertății pe care au scontat-o. Dar premisele acelei politici trebuie judecate în lumina datelor epocii, iar aceste date o justificau. Întârzierea soluționării Chestiunii orientale a fost datorată jocului de interes al marilor puteri, luptei pentru menținerea unui echilibru de forțe în Europa, echilibru în care Anglia și Franța, mai târziu Austria, au înțeles să rezerve un loc Imperiului otoman. Dar meandrele încurcate ale acestei politici nu puteau fi prevăzute la sfîrșitul secolului al XVII-lea și numărul mare de proiecte de împărțire a Turciei, elaborate de mari diplomați europeni, arată îndeajuns că nu numai la Buourești s-a crezut în dezmembrarea grabnică a imperiului ¹⁹⁸. Este greu, deci, să reproșăm

---

¹⁹⁸ T. GEORGES DJUVARA, *Cent projets de partages de la Turquie (1281—1913)*, Paris, P. Alcan, 1914, X + 654 p. (Bibliothèque d'histoire contemporaine).

lui Brîncoveanu sau lui Cantacuzino iluzii împărtășite apoi de atîția oameni politici.

De aceea nu putem vedea în acțiunile îndrăznețe ale oamenilor politici români de la sfîrșitul secolului al XVII-lea doar încercări imprudente cu rezultate nefaste pentru situația generală a celor două Principate. Aceste acțiuni exprină în primul rînd un sentiment general : intensitatea și varietatea formelor de protest antiotoman au dat politicii Stolnicului și a lui Brîncoveanu un sens larg popular.

Ceea ce a redus eficiența acestei politici îndrăznețe, corespunzătoare vechilor idealuri de libertate și suveranitate ale țării, a fost limita poziției de clasă a promotorilor ei, limită peste care ei n-au putut trece. Unitatea lor se sparge în două rînduri și pentru același motiv : lupta pentru putere, conflictul între concepția statului boieresc și aceea a puterii centralizate de domn. Divorțul apare o dată în 1688 între Șerban și frații săi Cantacuzini¹⁹⁹, iar a doua oară între aceștia și Brîncoveanu în ultimii lui ani de domnie²⁰⁰. Conflictul a fost suficient de puternic pentru a străbate în corespondența diplomatică străină, dînd o notă tragică realităților politice românești ale timpului²⁰¹ : uniți în dorința lor de a cîștiga prin diplomație și luptă o mai bună condiție internațională țării, Stolnicul se desparte de Brîncoveanu pînă la distrugerea acestuia pentru rațiuni de politică internă.

---

¹⁹⁹ EUGEN STĂNESCU, *Ualoarea istorică și literară a cronicilor muntene*, studiu introductiv la *Cronicari munteni*, vol. I, Buc., 1961, p. CXIV și urm.

²⁰⁰ N. IORGA, *Despre Cantacuzini*, pp. CXLIII—CXLV ; *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, vol. I, pp. 161—162.

²⁰¹ Vezi scrisoarea cancelarului Golovkin către Petru cel Mare, la G. S. ARDELEANU, *Știri privitoare la istoria țărilor române în corespondența împăratului Rusiei Petru I*, în „Studii și cercetări de istorie medie“, I (1950), p. 208, nr. LX.

Ar fi greșit însă ca din bogata activitate desfășurată în cele aproape patru decenii între 1678 și 1716 să desprindem numai aspectele negative. Împlinirea unor vechi idealuri românești de suveranitate și libertate a fost obținută printr-un proces îndelungat de lupte politice, diplomatice și armate. În situația internațională a Țării Românești și a Moldovei la sfârșitul secolului al XVII-lea, când Europa de sud-est începe să preocupe cu intensitate cancelariile marilor puteri, prima etapă de străbătut era de ordin diplomatic: *trebuia demonstrat în fața factorilor determinanți ai politicii europene a timpului că Principatele nu sînt simple provincii otomane, că ele au un statut întemeiat pe drepturi recunoscute de Poarta însăși, că la București și Iași există nu numai conștiința acestor îndreptățiri istorice, dar și voința de a le realiza.* Prin activitatea diplomatică a Stolnicului, cancelariile Austriei și Rusiei s-au obișnuit să înregistreze în contactele lor cu Poarta o etapă nouă, de apartenență europeană, și anume cancelaria bucureșteană. Tradiția diplomatică a acestei cancelarii s-a menținut în întregul secol al XVIII-lea, și la începutul veacului următor prin ea încerca guvernul de la Viena, folosind pana cavalerului de Gentz, să influențeze politica otomană²⁰². Acreditarea în conștiința diplomației europene a unei personalități politice românești de care trebuie să se țină seama, introducerea noastră în eșichierul relațiilor internaționale ca factor distinct de Imperiul otoman, cîștigarea unui drept de audiență care va fi necontenit folosit, pînă la Congresul de la Paris, este meritul acelor ani de intensă activitate diplomatică. În această operă cu consecințe durabile constă marele merit al stolnicului Cantacuzino și al oamenilor po-

---

²⁰² Cf. IOAN C. FILITTI, *Corespondența domnilor și boierilor români cu Metternich și Gentz*, în „Analele Acad. Rom.”, S. II, Mem. ist., XXXVI (1913—1914), p. 973 și urm.

litici din jurul lui, al lui Brîncoveanu, al diplomaților pe care i-au format și i-au folosit, un Gheorghe Castriotul, un David Corbea, capabili să demonstreze oamenilor politici ai timpului — și între ei Petru I — nu numai conștiința lor europeană, dar și rolul european pe care-l pot îndeplini.

Stolnicul și-a iubit țara și poporul pentru că, mai bine decât alții de pînă la el a cunoscut și a reflectat asupra realităților românești. Dincolo de umbrele care stăruiau asupra acestor realități datorită unor împrejurări politice vitrege, el a întrevăzut calitățile, meritele, drepturile și a crezut într-un viitor mai bun al acestui popor. Din cercetarea atentă a istoriei sale el a desprins noi motive ca să-l iubească și să-l admire. Acest fel de a-și iubi patria, luminat de erudiție și reflecție, el l-a afirmat în ceroul contemporanilor săi și l-a transmis urmașilor, care au asociat întotdeauna în viața și opera Stolnicului patriotismul și umanismul. Constantin Cantacuzino rămîne, așadar, înconjurat în evocările noastre de admirație și recunoștință. Pentru că, așa cum el însuși a ținut să afirme, „cu dreptate iaste a da toți mari mulțămite celor ce au dat învățături și au scris istorii de obște, căci cu ostenelele lor au folosit viața de obște, adică traiul tuturor“²⁰³.

---

²⁰³ *Istoria Țării Românești*, în *Cronicari munteni*, vol. I, p. 4.

PERMANENȚELE OPEREI STOLNICULUI

Permanențele operei Stolnicului sînt, mai întîi, acele probleme fundamentale ale istoriografiei românești pe care cărturarul le-a intuit, expus și căroră a încercat să le dea soluții acum trei secole cu o remarcabilă sagacitate ; sînt, în al doilea rînd, judecățile și atitudinile științifice care fac din el un *istoric modern*, modern prin metodă, procedee și soluții.

Monument al scrisului nostru medieval, *Istoriia Țării Rumânești* are pentru noi valoare istorică, literară, lingvistică în fiecare din filele sale. În cele ce urmează vom desprinde din opera Stolnicului²⁰⁴ părțile capabile să ne pună și mai bine în evidență actualitatea ei și, astfel, continuitatea de preocupări și convingeri ce caracterizează întreaga noastră istoriografie, de la cronicari pînă la cercetătorii contemporani.

---

²⁰⁴ Textele din *Istoria Țării Rumânești* sînt reproduse după *Cronici munteni*, ed. M. Gregorian, vol. I, Buc., 1961, la paginile căreia trimitem după fiecare citat. Sublinierile sînt ale noastre.

1. ORIGINEA ROMÂNILOR

Începutul cărții Stolnicului este consacrat descrierii Daciei, cuceririi romane și originii poporului român : *Numele aceștii țări den vechi cum îi era și cine o stăpîniia ; Stăpînitorii și lăcuitorii aceștii Dachii cine au fost întîi ; Traian Ulpie, pîindu-se împărat romanilor au supus Dachia desăvîrșit ; De Dachia pe scurt... cît zic că au fost de mare și cu ce părți s-au hotărît ; Ulahii de unde să zic vlahi... și mai ales de unde să trag ei.*

Remarcabile în expunerea sa sînt : informația largă, din mulți autori antici și medievali, unii contemporani lui, analiza comparativă a izvoarelor, eliminarea critică a teoriilor nefondate, absurde adesea, conoluziile corecte în raport cu stadiul de atunci al dezvoltării istoriografiei românești.

De cătră amiazăzi Dachia să hotăraște cu Dunărea, și de cătră Apus, zice Filip²⁰⁵, cu apa ce să chiamă Patisul²⁰⁶, întru care hotară cuprindu-să astăzi, zice, partea a Țării Ungurești, mai sus zisa și Ardealul și Valahia (adecăte țara aceasta) și Moldova. Însă vlahi, acești gheografi și mai toți istoricii cîți scriu de acēste țări, zicea și Moldovei și ceștia ; apoi o sîmpante în doao, una *de sus*, alta *de jos*, îi zic. Le zic și : *mai mare și mai mică* ; cea *de sus*, adecăte și mai mare, *Moldova* ; cea *de jos* și mai mică, țara acoastă *Muntească* numeind, cum îi zic mai mulți așa ; că *Rumânească* numai lăcuitorii ei o chiamă, și doar unii den ardeleni[i] rumâni, pentrucă și aceia și ceștea nu-

---

²⁰⁵ Philip Cluver (Cluverius), geograf german (Danzig 1580 — Leiden 1623), autor al unei *Introductio in universam geographiam* publicată în 1629, în care se află și harta *Daciarum Moesiarumque vetus Descriptio*, cuprinzînd informațiile reproduse de stolnic.

²⁰⁶ Patissus = Tisa.

mai cînd să întrebă : ce iaste ? Ei răspund : rumâni ; iar moldovenii să oselesc de să răspund : *moldovani*, săvai ²⁰⁷ că și ei sînt de un neam și de un rod cu ceștea, cum mai nainte mai pre larg vom arăta cu mărturiile multora (p. 24).

Stăpîniia dară și lăouia acest pămînt acéle neamuri ce le zicea *dachi* și *gheti*, oameni însă varvari și groși, idololatri, iară *ostași mari și tari la bătaia războaelor, nepoftitori a să supune altora, nici a să birui de alții îngăduia*. Avea craii și oblăduitorii lor și *nimănui supuși nu era* și mulți încă de dînșii să îngroziia și vecinii lor foarte de dînșii să spăria, căci *de puține ori biruiți de unde mergea a să bate, să întorcea*.

Acestora dară mergînd numele și vestea cum sînt, și de țării lor, împărații romani poftitori de lătimea împărăției lor fiind, precum toate împărățiile puternice sînt lacome de a supune pre alții și a-și lăți și mări hotarăle împărăției lor și mai vîrtos romana monarhie atuncea pe acéle vremi înflorînd, de multe ori și în tot chipul au trimis să supue și pe acei dachi precum și pe alte țări toate cîte era împrejurul lor (p. 11—12).

Vrînd să supue și să biruiască și pe acest pămînt cu lăcuiitorii lui, carii era atuncea, în tot chipul siliia și de multe ori oști mari și gréle au trimis asupra lor, cari mai de multe ori, mai biruite decît biruind s-au întorsu (p. 12—13).

Aceasta dar multime de ani trăgîndu-se și așa lucrurile lor învrîstîndu-se întru dînșii, pînă în vremile ce au stătut împărat romanilor *Ulpie Traian*, carele să trăgea de neam spaniol, începînd împărăția, de

---

²⁰⁷ Deși, măcar că.

vîrstă fiind de ani 42²⁰⁸, la anul de la nașterea Fe-cioarei, cum zice Carion²⁰⁹ în *Cronica* lui, 128. *Om înțelept de amintrelea, fiind învățat mare, cu sfat în toate și foarte drept* (cît și aceasta au făout, zic isto-riile, cum că pîindu-să împărat și chemînd pre cel dintîi al Pretoriului, i-au dat sabiia, zicîndu-i : „Pen-tru mine slujaște-o pînă dirépte le fac ; iar de nu di-répte le voiu face, împotriva mea tu o întoarce“) și cu inimă mare, mai vîrtos într-ale oștilor lucruri era. Aceasta dară altcevaș mai pe deasupra decît cei ce făcuse mai nainte vréme și de această țară gîndind și socotind într-alt chip și ale sale gătiri de războae își tocmîia ; și nu prea mulți ani den împărăția lui tre-cînd, deci cu mari greime de oști și ou nespuse puteri s-au sculat a oști într-acéste părți (p. 13—14).

Așa deci Traian acesta începînd războiul întîi cu dachii, 16 ai²¹⁰ scrie Carion că s-au tras, într-acéle vremi crăind pe aici *Decheval, carele era foarte om viteaz și meșter la ale războaelor* (precum și Dion²¹¹ îl scrie în *Istoriia vieții lui Traian*, ce face), și bogat, și mulțime de oameni avea. Precum pre lesne iaste a socoti și a créde neștine că așa va fi fost ; de vréme ce afară den-tr-altă vréme treoută mai denainte, oîte și cîte războaie gréle și bătăi sîngeroase făcuse între dînșii, care Decheval și în vremile ce împărăția Do-mițian la Roma, la anul de la înviiarea Domnului

---

²⁰⁸ Născut în 52 sau 53. Traian a fost ales împărat în 98, la moar-tea lui Nerva, avînd deci 45 sau 46 de ani.

²⁰⁹ Johannes Carion, istoric și astronom german (n. la Bietigheim în Württemberg, 1499—1537), autor al unei *Chronica* publicată la Wittemberg, 1532, revăzută de Philip Melanchton.

²¹⁰ Informație eronată, întîiul război cu dacii s-a desfășurat în anii 101—102 (după cronologia din text ar fi 99 + 33 = 132).

²¹¹ Cassius Dio Cocceianus, *Istoria romană*, 68.

99²¹², cu mari puteni s-au sculat împotriva lor și nu puține réle și stricăciuni au simțit ținuturile romanilor de dînsul. Apoi deci, 16 ani neprestan²¹³, cu o împărăție mare și puternică ca aceia a romanilor, cum se pomenéște, cîtă putere și cîtă avuție au trebuit să aibă de au putut sta atîta împotriva și a răbda ?

Însă, acea de apoi, văzînd Traian că în lung să trage acest războiu și gîndind că multe să pot întîmpla dintr-acea zăbavă (mutătoriu foarte tuturor acestora fiind norocul), iel însuși cu toată romana putere s-au sculat de au venit, și, viind pînă la marginea Dunării, den jos de Cladova, s-au apucat a face *podul de piatră stătătoriu peste Dunăre, căruia și pînă astăzi și dincoace de Dunăre și dencolo i să văd marginile și începăturile cum au fost și drept ce loc uu fost*. Mai véde-să, zic, și cînd scade apa la mijloc, și alte colțuri ca niște picioare de zid ; lîngă care pod iaste și Cetatea Severinul, dincoace mai sus oareceș (p. 14—15).

Așa deci făcînd podul, au trecut și el pe dînsul în ceasta parte, săvai că nici cît au șezut el acolo zăbovind pînă a să face podul, că lucrurile războiului nu să afla în odihnă și în léne, ce dese bătăi cu vrăjmași și săi făcea, și prăzi, arsuri și alte réle pren tot locul să vedea. Decheval încă nu într-un loc ședea, nici fără de mare grijă să afla, ci și el cu toate puterile cîte avea, și tare să apăra și de multe ori și izbîndia ; ci nici o potrivire, nice nicio asemănare avînd crăia lui cătră Împărăția Romană, el din zi în zi tot mai slăbia, că nici cu nici una de-a tocma era,

---

²¹² Luptele lui Decebal cu Domițian au avut loc în 87 și 88—89.

²¹³ Slavonism (= necontentit). 16 ani ar însemna durata tuturor războaielor daco-romane (87—106) dar calculul e greșit.

ca pînă în săvîrșit să se poate bate și să poată sta împotriva-i.

Acélea deci și el cunoscînd tooma atuncea mai bine, zic, cum că au trimis de cîteva ori la împăratul Traian ca să se împace, cum și alte dăți făcuse, și și toată biruința-i să o închine împărăției lui, puind armele lui jos și dare să lége și și pre toți robii romani cîți avea prinși să-i sloboază (că mulți avea și și den oameni mari prinși robi). Iar nici cum n-au vrut să-i priimească atuncea acéle céleri și făgăduințe, zicînd că nu numai atuncea umblă să înșale și să adoarmă împărăția, îngrozindu-se de dînsa, ci și alte dăți, de multe ori ca acélea au și ispitit și au și făcut, iar apoi de nici una nu s-au ținut. Pentru că zicea că și alte dăți așa făcuse, biruindu-se de romani, și căzînd la pace și tari legături cu ei legînd, apoi numai cum găsiia cît puțină vréme, atuncea numaidécît împotriva lor să soula (p. 16—17).

Însă văzînd Decheval că și de scaunul crăiei lui să apropie, atuncea au trimis soli de pace la Traian cu multă rugă, făgăduind că și armele și meșteșugurile cu care bătea cetăți și războaie, și pre meșterii aceia să-i dea, și apoi și ce va pofti el, să facă. Și așa viind și el însuși la împăratul, la pămînt pledîndu-se, s-au închinat împăratului. Așa deci în Italia Traian întorcîndu-se, solii lui Decheval cu dînsul i-au adus, pre carii înaintea a tot sfatului romanu ducîndu-i, armele lor acolo s-au lepădat, și mâinile strîngîndu-și în chipul robilor, mult și cu multe cuvinte s-au rugat, și așa pacea făcîndu-și, iară le-au dat armele și s-au dus.

Însă Decheval nu prea mult trecînd, iară de noao hiclenie să apuca, tocmelele și legăturile silînd și strîcînd (p. 17—18).

Atunce a doa oară sculîndu-se Traian cu mai mare mult decît întîii putere ca să-l înterce de toate acele nestîmpărări și hicleșuguri ale lui, au mers asupra lui și au jurat, zic, că pînă nu va dezrădăcina și pe el și pe tot acel rod de oameni, nu va lăsa, cum în cea de apoi au și făcut (p. 18).

Așadar sculîndu-se Traian cu toată puterea-i și în mai înlăuntrurile țării întrînd odată și altă dată, mare și tare războiu cu Decheval avînd, nu puțină vărsare de sînge dintr-amîndoașo părțile s-au făcut. În cea de apoi însă, Decheval biruindu-se, au fugit, trăgîndu-se cătră Belligradul Ardealului, căci acolo îi era și scaunul crăiei²¹⁴. Ci nici acolo nu s-au putut amestui, că iată oastea romană trecînd munții Carpații (că așa aceștea munți toți carii curmează²¹⁵ țara aciasta de cătră Ardeal, să chiamă, dupe cum scriu gheografii), și acolo arzînd și sfărîmînd, nici acel Decheval au mai putut scăpa, ci și pre el prinzîndu-l, zic, cum să-l fie omorît. Alții zic cum el însuși să-și fie făcut moarte, dupe atît[e]a nenorociri ce i să întîmpla și vedea că tot și cu totul să pierdea și cum că tot va cădea în mîna lor pe urmă, ci viu să nu fie (p. 20).

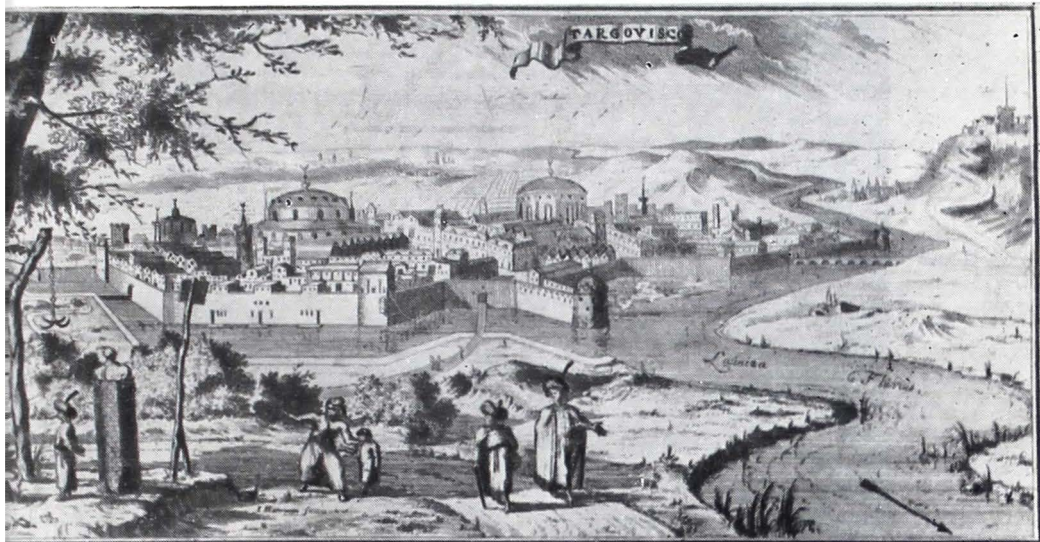
Așa deci Traian supuind și desăvîrșit domolind toată Dachia, și socotind ca să o tocmească într-aceiași chip, de la care să nu mai aibă alte turburări, nici să le mai vie alte griji, *au poruncit duprenprejulele biruințelor sale*²¹⁶ *de au adus romani lăcuitori*

---

²¹⁴ Capitala statului dac era, cum se știe, la Sarmizegetusa, situată în apropierea actualului sat Grădiștea Muncelului, în Hațeg, deci indicația din text e greșită.

²¹⁵ Aci în sens de „limitează“, „formează hotarul“ țării.

²¹⁶ „Biruințele“ = teritoriile dominate de romani.

33. Încă din 1660 capitala Țării Românești fusese definitiv mutată de la *Tîrgoviște*...

34. ...la *București*, unde funcționa cancelaria domnească, se desfășura activitatea diplomatică românească a vremii și se urzeau planurile de eliberare a țării.

35. Speranțele popoarelor din Europa de sud-est se îndreptau atunci spre un nou aliat a cărui politică anti-otomană deschidea perspective de scuturare a jugului otoman : *Petru cel Mare*...

36. ...Țarul din *Kremlin*, unde adesea mergeau soli români, ca arhimandritul Isaia sau David Corbea Ceașul.

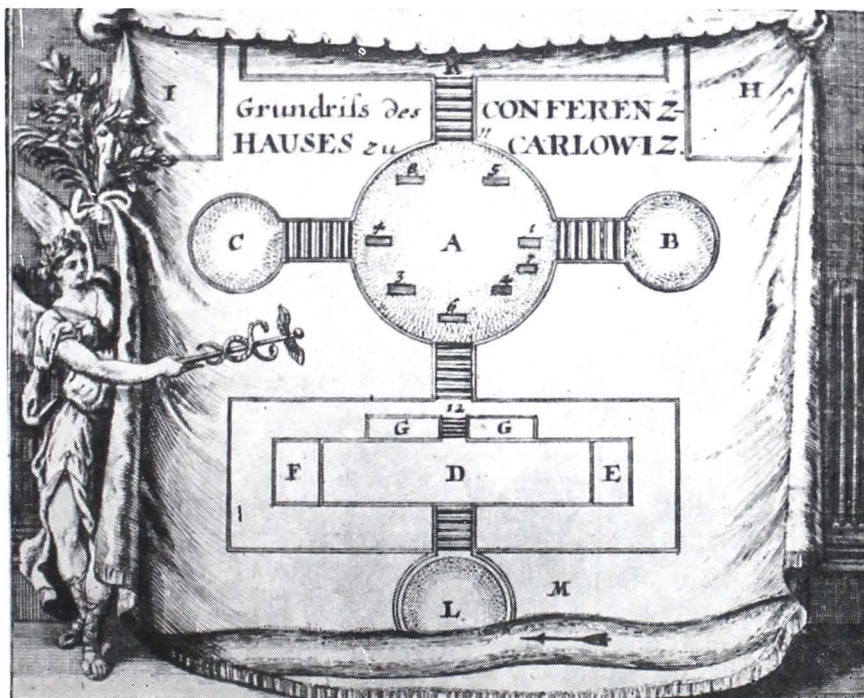

37. În 1696 Petru luase de la turci *Azovul*, la gurile Donului...

38. ...dar „la leat 7207 (= 1699), a gătit împăratu... ca să facă pace cu nēmții... la *Carloveci* săzîndu...” și răgazul de care se bucură Poarta amină speranța într-un război de eliberare.

Калѣдѣя,

Тескѣтамѣ. Фолетъ. Новѣ.

Де Аня = ахтѣ : 1

Карим. Двиги Аня Фгѣ =

гѣуб, гѣрѣмѣтѣуб,

гѣрѣмѣтѣуб,

Де Хвнѣтѣ Нѣа Рѣмѣтѣ : 1

1693

39. Viitorul politic al țării era o preocupare constantă a lui Brincoveanu și a Stolnicului. Pronosticurile erau pe atunci disimulate în *Calandare*, ca acest *Folet novel* din 1693 tradus pentru domnul Țării Românești...

40. ...sau *almanahurile italiene* procurate de Stolnic.

ALMANACCO PERPETVO

DI RUTILIO BENINCASA
COSENTINO,

Illustrato, e diviso in Cinque Parti,

DA

OTTAVIO BELTRANO
Di Terranova di Calabria Citra,

Come segue nella seguente Parte

Opera molto necessaria, e dilettevole, come arco di gran giovamento, e utile di ciascheduno, e particolarmente

Ad Astrologi, Fisonomici, Medici, Fisiici, Chirurgi, Barbiere, Distillatori, Alchimisti, Agricoltori, Pittori, Nocchieri, Viandanti, Matrici Campes, Sargenti Maggiori, Aiutanti, e qualunque altra persona curiosa.

Con due copiosissime Tavole di tutto quello, che si contiene nel presente Almanacco.

IN VENETIA, M. DCC.

Per Francesco Groppo.

Con Licenza de' Superiori.

Ex Libris Copăceni Căminuzem

D. IOHANNIS

NAUCLERI PRAEPOSITI TVBINGEN.

CHRONICA,

succinctim cōprehēdentiā res memorabiles
seculorū omnium ac gentium, ab initio
mundi vsq; ad annum Christi nati
M. CCCC.

Cum Auctario Nicolai Baselij ab anno Domini
M. D. I. in annum M. D. XIII.

Et Appendice noua, cursim memorante res interim ge-
stas, ab anno videlicet M. D. XV. vsq; in annū
presentem, qui est post Christum natum
M. D. XLIII.

Rhapsodis partim D. Cunrado Tigemanno,
partim Bartholomæo Laurente.

Quid editioni huic tribuendum sit, facile iudicabit is qui vel pri-
mam huius Chronographicæ editionem probenorit, vel
hanc cum illa seu quavis alia conferte non grauetur.

[Handwritten Latin text, likely a library stamp or inventory record, partially legible:]
Coloniz ex officina Petri Quentel, anno Christi na-
si M. D. XLIII. mense Martio.

[Handwritten signature:]
C. J. ...

42. Principalele izvoare ale operei sale istorice Stolnicul le avea în propria bibliotecă de la Mărgineni, ca această *Cronică* a lui Iohannes Nauclerus, primită de la Iacob Pylarino care o avea de la însuși Dosoftei mitropolitul Moldovei, cum atestă însemnările autografe de pe copertă.

D. FRANCISCI
TOLETI,
SOCIETATIS IESV,

Nunc S. R. E. Cardinalis Amplifs.

COMMENTARIA

Vna cum Quæstionibus

IN VNIVERSAM
ARISTOTELIS
LOGICAM:

*Nunc denuò, maxima cum diligentia illustrata,
sunt edita.*

3
146
416
+ 810

Alibi

VENETIIS,

Apud Iuntas. MDCXCVI.

*Ex Libris Pontificii Palatii
L. S. A.*

43. Critic exigent al izvoarelor, Stolnicul folosește adesea ca argument logică în demonstrațiile sale. El cunoștea disciplina din anii studenției la Padova, dar și din cercetarea operelor lui Aristotel de Logică...

COMMENTARIORVM
COLLEGII
CONIMBRICENSIS
E SOCIETATE IESV.
IN VNIVERSAM DIALECTICAM
Aristotelis Stagiritæ,

PARTES DVAE.

QVARVM PRIMA CONTINET
Doctrinam Prædicabilium, & Prædicamentorum, necnon
de Interpretatione Enunciationum agit:

*Secunda verò Libros de Priori, & Posteriori Resolutione, adiuncta materia
Topicorum, & Sophisticorum Elenchorum, complectitur.*

ANTEA IN GERMANIA IN LVCEM EMISSAE:
nunc autem primum in Italia denuo impressæ, & summo studio
correctæ, & ab erroribus expurgatæ.

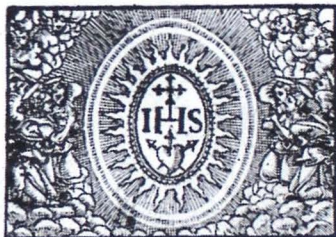
AD PERILLVST. ET REVERENDISS. D.

D. ATTILIVM BRVNACCIVM

Ord. Cisterciensium Abbatem dignissimum,

Et totius Ordinis illius per Italiam Vniuersitatem Maiorem vniuersissimum.

CVM PRIVILEGIO.

VENETIIS, MDCXVI

Apud Andream Baba.

Ex Libris Constantini Cantaueri.

bant homines & procurabant aborsus, in eduliumq; præparabant, & commitcebantur matribus, filiabus, fororibus, masculis & brutis, & nihil erat sceleris quod non admitterent, contemptores religionis & deorum. Tum multi prædicabant & vaticinabantur, & lapidibus excidebant de ea quæ ventura erat orbis perditione. Sed enim illi affucti corridebant omnia, cælestium illos ira atque ultione perurgente pro impietate atque sceleribus. Vnus inter Gigantes erat, qui deorum venerantior & prudent-

aborsus poronienie,
edaliem nq; ipe q; re

adpibiones
mbrihi seraxi
namioy unq; ipe q; re

Nata, quos no
Cypres, uenit
in reur, incoo
uit pa ne fanu
lelio, ne de cta
culis uener e un
noetur, in R
libidini
lubiznosca
pozadhuosa
no. J spi o
no. J spi o
se J dicit, eo
mulis ante
re seum J dicit
fuerat. etc.

45. Spiritul critic al Stolnicului apare în adnotările lecturilor sale. La un pasaj din *Cronica* lui Naucerus el adaugă observații noi și exacte despre lupta gigantilor, combătînd pe Aelian.

46. Opera lui Antonio Foresti. *Del mappamondo storico*, implinea la sfîrşitul sec. al XVII-lea funcţiunea documentară cea mai recentă. Stolnicul nu o ignora, cum vedem din acest exemplar al Bibliotecii de la Mărgineni...

DE L
MAPPAMONDO
ISTORICO,

Tomo Quarto, Parte Prima.

IN CUI SI ESPONGONO I REGNI,
Nati dalla declinazione, e caduta dell'Imperio
Romano in Occidente.

Cioè

Dell'Anno di Christo 420. sino all' Anno 1692.

O P E R A

DEL P. ANTONIO FORESTI
DELLA COMPAGNIA DI GIESU:

SECONDA EDITIONE.

DI NUOVO DEDICATO

All' Illustrissimo, e Reverendissimo Monsignor

GIO: BATTISTA SANUDO
VESCOVO DI TREVISO.

IN VENEZIA, M. DC. XCVII.

Per Girolamo Albrizzi.

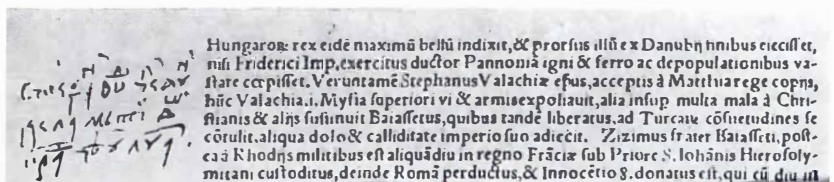
CON LICENZA DE SUPERIORI E PRIVILEGIO.

Ex Libris Constantini, Cantacuzeni.

A' tempi di questo Rè fiori Stefano Palatino della Valacchia, e Capitano famoso. Questi dopo un' illustre vittoria riportata sopra de' Turchi, nella quale con soli trentamilla de' suoi nè disfece cento ventimilla di coloro, fu avisato, che Maometto Secondo fortemen- te sdegnato faceva grande apparecchio d'Arme per venire ad oppri- merlo. Il Valacchio ben conoscendosi inabile di star à fronte del Barbaro, non hebbe altro scampo, fuorchè implorare la Spada del Rè Casimiro: e per maggiormente obligarlo alla sua difesa, si fece suo tributario, e Cliente, con promessa giurata, di combatter mai sempre à favore del nome Polacco; nè giammai dipartirsi dalla sua amicizia, e protezione.

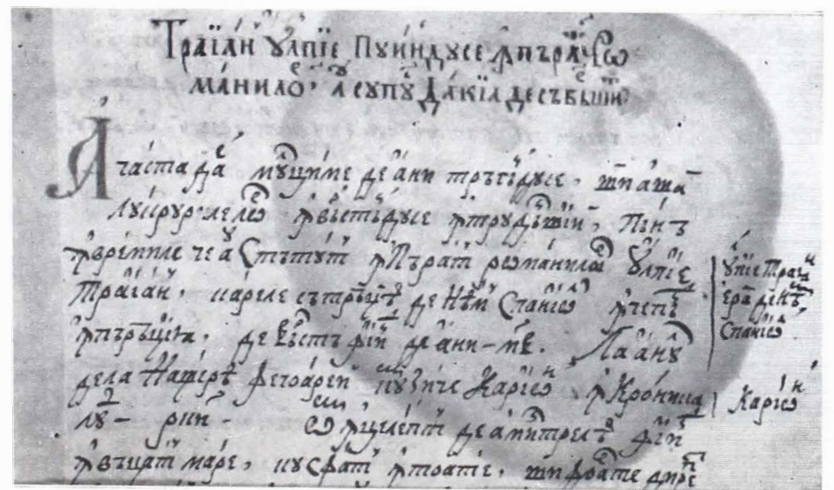
47. ...și el trebuie să fi citit acest pasaj despre biruințele lui *Stefano Palatino della Valacchia*, Ștefan cel Mare, model al strategiei și di- plomației românești medievale.

Hungaror: rex eidē maximū bellū indixit, & prorsus illū ex Danubij hincis eiecisset, nisi Friderici Imp. exercitus ductor Pannoniā igni & ferro ac depopulationibus vastare cepisset. Veruntamē Stephanus Valachiz efus, acceptus à Martiū rege copis, hūc Valachia. i. Mysia superiori vi & armis excolavit, alia insup multa mala à Christianis & alijs sustinuit Bataffetus, quibus tandē liberatus, ad Turcarū cōsuetudines se cōtulit, aliqua dolo & calliditate imperio suo adiecit. Zizimus frater Bataffeti, postea à Rhodns militibus est aliquā diu in regno Frāciæ sub Priore S. Iohānis Hierosoly- mitani custoditus, deinde Romā perductus, & Innocētiō 8. donatus est, qui cū diu in

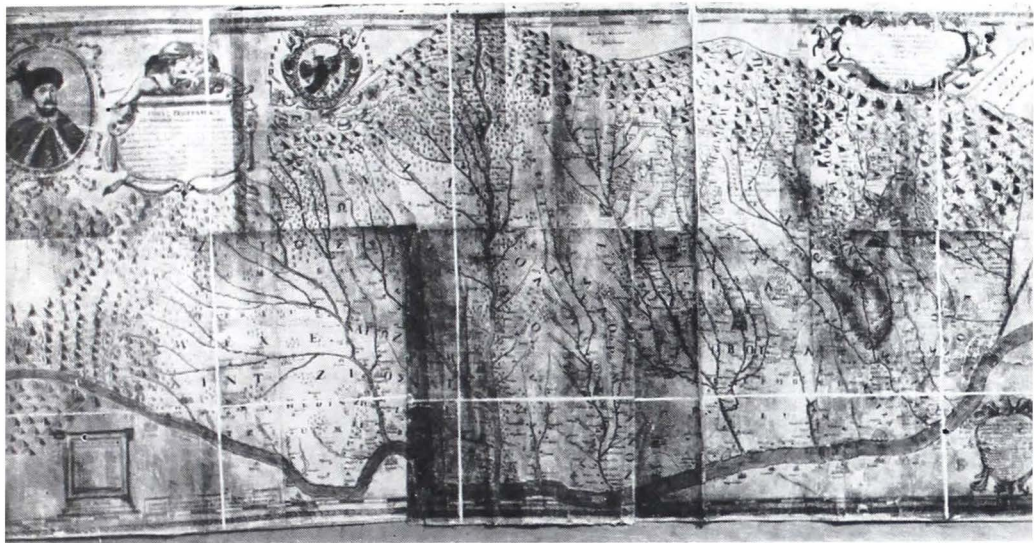
48. Cercetînd trecutul românesc în cărțile bibliotecii sale, Stolnicul mai putea întîlni, la paginile ce povesteau epopeea lui Ștefan cel Mare și *adnotările mitropolitului Dosoftei*, cărturarul moldovean contemporan.

49. Cheia de boltă a operei istorice a Stolnicului a fost romanitatea noastră. El o demonstrează în capitolul: *Traian Ulpie pîindu-se împărat romanilor, au supus Dachia desăvîrșit, din Istoriia Țării Rumânești.*

50. Cărturari străini, ca *Luigi Ferdinand de Marsigli*, au apelat pentru operele lor la erudiția Stolnicului...

51. ...cel mai bun cunoscător din vremea sa al pământului românesc, cum demonstrează această bogată și exactă *hartă a Țării Românești*.

<https://biblioteca-digitala.ro> / <https://www.acadsudest.ro>

52. Lumea de frumusețe și eleganță a stăpînilor Țării Românești era înșă, de pe atunci, în primejdie...

53. ...iar la 30 august 1714, învinit de hainie, *Constantin Brîncoveanu* și feciorii lui sfîrșeau, la Sтамbul, sub securca călăului Porții.

54. În scurta domnie a fiului său Ștefan-voevod, Stolnicul l-a pierdut pe *Radu*, feciorul îngropat la mănăstirea Cotroceni sub o frumoasă lespede cu inscripția în versuri (v. p. 106).

55. Un admirator al Stolnicului, *Nicolae Mavrocordat*, și-a însușit o bună parte din cărțile lui și a încercat, cu manifestă clarviziune, să-i continue opera de cultură românească.

de i-au așezat aici, și și dintr-a sa oaste au lăsat cîți au trebuit de a-i lăsa, ca să se așaze aici, rămîind lăcuitori acestor țări, carii și pînă astăzi să trag, cum vom arăta dintr-aceia.

Însă nu că doară den dachi nici unul n-au mai rămas, cît pustiindu-se de tot, și nemairămîind ni-meni cine a lăcui acēste pămînturi, au pus Traian și au așezat romani, ci numai a lor crăie să nu mai fie, nici capete dintr-înșii pomuncitori să nu rămîie, nice al lor nume de stăpînire să nu să auză, ci numai de *romanu*.

Iar și den ei alții au mai rămas, că iată și Lichinie ²¹⁷ de neam dac să trage, cum scriu mulți, însă de proști oameni era ; iară apoi la Roma mergînd și la mari oameni slujînd, fiind poate fi și om de slujbă, așa au ajuns de mare, cît și pe Costanția, sora lui Costandin împărat celui Mare au luat, pre carele și soț împărăției l-au făcut, și împotriva lui Maximin tiranul l-au trimis cu oaste, și la Tarsu l-au biruit (p. 21).

Acest dar Lichinie, cum zisem, au fost de fel dacu, săvai că foarte puțini rămăsese (zic istoriile) de atît [a]mar de ai, ce într-înșii grēle oști și nespusă mulțime de vrăjmași au stătut și au bălăcit, pre carii cu sabia și cu foc i-au stins. Și încă den oști și rămăsese, cum s-au zis, doar cu viața numai ce era, că alt tot supt nemilostivii ostași să mistuise și să topise.

Așa dară Traian au așezat lăcuitori romani în Dacia, cum toți istoricii adeverează și aiave și pînă astăzi în Ardeal, în multe locuri, să văd în pietri scrise, epigramata și altele în numele lui (p. 22).

---

²¹⁷ Licinius, împărat roman de origine dacă (307—324).

Antonie Bonfinie ²¹⁸, într-a doao decadă a patra-i cărți, zice așa : „den legheoanele lăcuitoilor ce de Traian și alții ai romanilor împărați era duse în Dachia, valahii au izvorât“ (p. 30).

Canionu în *Cronica* lui (într-a patra carte, în *Viata lu Isachie Anghel*, împăratul Țarigradului, ce scrie) zice acéstea de vlah : „Întii dar cât eu îmi aduc aminte, într-această istorie în carea să numeesc *vlahii*, cărora soriitorii grecești *vlahi* și *blahi* le zic ; de unde numele lor... Dizept că lăcuesc în vechea Dachia, care pe urmă o au ținut gotii, *iproci*“ ²¹⁹ (p. 30).

Acest pământ *Dachia* chemându-se, și cum dachii îl stăpîniia cu craii lor pînă la Decheval, cel mai de pre urmă craiul lor, și cum că Traian Ulpie, împărat al romanilor, într-a doaoa oștire-i spre ia desăvîșit o au luat și o au supus, den crăie, ținut mai mic, cu voevozii făcîndu-o ²²⁰, acéstea din céle mai de sus zise am cunoscut ; și cum că apoi Traian mulțime de romani dupretutindenea den ibiruimțele lui au adus aicea de un așezat lăcuitoi și paznici acestor țări, den carii și până astăzi să trag acești *rumâni* ce le zicem noi, iară grecii și latinii, *vlahi* și *volahi* le zic, încă ne-am adevérit den istoricii cei mai de credință și mai numeți ce sînt (p. 37).

Însă dară, valahii, adecăte rumânii, cum sînt ră-mășițele romanilor celor ce i-au adus aici Ulpie Tra-

---

²¹⁸ Antonio Bonfini, istoriograf umanist italian (Ascoli, 1427, Buda 1502), chemat în 1484 de Matei Corvin la curtea ungară. A scris *Decades III rerum hungaricarum*, cuprinzînd istoria Ungariei pînă în 1495 (Basel, 1543), operă republicată în continuare de Sambucus sub titlul *Rerum hungaricarum decades IV* (Basel, 1568).

²¹⁹ „Și celelalte“ = etc.

²²⁰ Dacia devine ținut mai mic ca rang (din crăie a fost împărțită în provincii, „voievodate“), nemicșorată însă ca teritoriu.

ian, și cum că dintr-aceia să trag și pînă astăzi, adevărat și dovedit iaste de toți maș adevărații și de crezut istorici, măcară că apoi le-au mutat și numele, *valăhi* zicîndu-le (p. 43).

Iară noi... de ai noștri și de toți oîți sînt rumânii, ținem și crédem, adevărîndu-ne den mai aleșii și mai adeveriții bătrîni istorici și de alții mai încoace, că valahii, cum le zic ei, *iară noi, rumânii, sîntem adevărați romani și aleși romani în credință și în bărbăție, den carii Ulpie Traian i-au așezat aici în urma lui Decheval, după ce de tot l-au supus și l-au pierdut ; și apoi și alalt tot șireagul împăraților așa i-au ținut și i-au lăsat așezați aici și dintr-acelora ră-mășiță să trag pînă astăzi rumânii aceștea* (p. 52).

2. ORIGINEA LIMBII ROMÂNE

Geneza poporului român, din amestecul daco-roman a dus, credea Stolnicul citînd pe Martin Cromer, la formarea unei limbi noi, „varvară și romană“. În cursul timpului, prin contacte cu popoarele migratoare s-a format apoi limba română, care a păstrat însă caracterul ei latin.

[Martin Cromer]²²¹ zice așa : „Dintr-acea amestecătură a rumânilor și a varvarilor, cu dările și luorăle ce făcea între ei și cu a însurărilor amestecături, valahii au răsărit limbă noao din cea véche a lor varvară și romană, ruptă și amestecată au, și cu-acéia să slujesc. Foarte multe însă țin cuvinte letinești“ (p. 33).

---

²²¹ MARTIN CROMER, istoric polon (1512—1589), autor al lucrării *De origine et gestis polonorum*, publicată în 1555.

Iară dachii preavéche a lor osebită limbă avînd, cum o lăsară și cum o lepădară așa de tot, și luară a romanilor, aceasta nici să poate socoti, nici crede. „Și încă pentru că și pînă astăzi vedem și auzim, zice Topeltin²²², că de întrebăm pe un valah : «Ce ești ?» el răspunde : «Rumân», adecâte roman, ci numai au stricat puțin cuvîntul, den *roman* zic *rumân*, iar acelaș cuvînt iaste“ (p. 38—39).

3. CONTINUITATEA ROMÂNILOR ÎN DACIA

Împotriva afirmațiilor unor istorici despre părăsirea Daciei în anii împăratului Gallienus, Stolnicul aduce argumentele rațiunii și ale lipsei de dovezi documentare. El insistă asupra autohtoniei românești și găsește în continuitatea etnică și lingvistică a poporului nostru probele unor în-sușiri de conservare pilduitoare în istoria Europei.

Așadară, cum s-au zis, romanii aici așezîndu-se mulțime de ai, supt acea împărăție ascultători au fost. Însă, într-aceia cursoare²²³ de ai, până cînd iar s-au mai descoperit numele acestor lăcuitori de aici, ce să vor fi făcut și ce să vor fi întîmplat, nu știu, că nici scris, nici pomenit de alții nu aflū. *Însă să véde cum aicea de la Roma fiind otcîrmuitori țării mari oameni și de mari neamuri venia* (cum să va arăta și de Corvin, dupe cum sorie Bonfinie). Ca aceia dară viind pre aici să așeza și ei lăcuitori pămînturilor acestora făcîndu-se, cum și pentr-altă parte așa nea-

---

²²² LORENZ TOPPELTIN, istoric sas din Mediaș, autor al lucrării *Origines et occasus transsylvanorum*.

²²³ Trecere, perioadă.

muri mari, de multe ori mutându-se den moșiile lor, acolo să alcătuiă ²²⁴ și să așeza (p. 29).

Săvâi că iară nu lipsesc unii a nu vize că acest neam rumân de acum, nu-s de acei romani ce au lăsat Traian lăcuiitori aici, ci numai niște rămășițe de acelor dachi și de alți varvari adunați aicea și strînși, pentru că acei romani, zic, carii era aici puși lăcuiitori de Traian, după [oî]tăvași vrême, încă de Galien ²²⁵ au fost rădicați și duși în Misia și în Thracia, și într-alte părți, în Elada (p. 37).

Iară cum Galien-împărat să-i fie rădicat pre toți, cum unii au zis, cum mai sus am arătat, că vrînd den Misia și den alte locuri multe den Elada, să gonească pre goti, carii cuprinsese acéle ținuturi, au căci să deznădăjduise de a putea ținea pe Dachia, cum zicea cel Ioann Zamoski ²²⁶.

Iar pentru împresurarea acelor goti, ce și pre aicea coprindea, acéia încă împotriva crezutului și a socotelii iaste ; pentru că, cum au vrut ²²⁷ acel împărat așa lesne a rădica atîta sumă și noroade de oameni, cu case, cu copii, așezați pre acéste locuri, fiind mai mult de 200 de ani (că atîta de la Traian pînă la acel Galien era, împărățind, cum au zis, Traian la anul

---

²²⁴ Aci, în sensul : „se stabileau“.

²²⁵ Gallienus, împărat roman (260—268). Despre o părăsire a Daciei de către autoritățile romane în timpul conducerii lui vorbesc o serie de autori (Aurelius Victor, Eutropius, Rufius Feștus, Iordanes Eutropius), dar informația, luată dintr-un izvor comun, pare să se refere numai la o parte din Dacia, restul rămînînd sub administrație romană pînă în timpul lui Aurelian.

²²⁶ Jan Zamojski, om de stat și cărturar polonez (1541—1605), autor al mai multor scrieri politice și istorice (cf. August Theiner, *Vetera monumenta Poloniae et Lituaniae*, vol. II, Roma, 1862).

²²⁷ Aci în sens de „ar fi putut, ar fi reușit“.

de la Hristos mîntuitorul lumii 118, iară Galien la anul 271 ²²⁸, după cum zice Carion) ? *Deci dară oameni întemeiați ca aceia, și stăpîni mari și boguți făcîndu-se, și și de mari neamuri romane aici întemeiați, să-i ia Galien, să-i mute într-alte locuri pre toți : și apoi au doar cu acești romani, numai ce era aici, vrea acel împărat, măcară și alții ca el de nimica și grozav împărat* (că asemenea era și el lui Neron și lui Dometian în tirăni și în alte hlăpii ²²⁹, scriu istoriile) *să-și tie împărăția și să-și păzească ținuturile ?* Căce, cînd ar fi rămas împărăția numai cu ostașii ce avea în Dachia, pre carii alalți mai sus trecuți împărați îi lăsase și-i așezase numai ca acéste țări să păzească, și ei ou alții oștiia, cum mai den sus zisele să cunoaște și să înțelege, mică împărăție și de nimica ar fi fost atunce (p. 43—44).

Deci dară, au nu mai lesne era și acelora ce era oblăduitori acestor locuri, să nu asculte decît moștenirile lor înțelinate de atîtea ai, să de lase, și să meargă de a să așeza pentr-alte locuri mai aspre și mai seci ?

Și aceasta încă să mai socotește că nicăini urme de ale acelora romani ce au fost în Dachia, ca să fie fost mutați cu tobul într-altă parte, nu iaste ; că de ar fi undevași, în Elada, și astăzi, au limba, au alte sémne de ale romanilor s-ar vedea și s-ar cunoaște, cum și în Ardeal și pe aicea și pe unde au fost aceia, pîna acum aiave sînt.

---

²²⁸ Traian a domnit pîna în 117, iar Gallienus pîna la 268, datele din text sînt greșite.

²²⁹ Desfrinări.

Însă, aceasta nu să lăgăduiasse, cum viind vreun greu de alte părți, sau de alte neamuri călcându-se țări ale unii împărății, sau măcară acea împărăție vrînd să facă oaste mare ca să meargă asupra altora, cum du pen toate părțile și du pen toate ținuturile ei nu aduce și nu strînge oaste? Cum și atunci celui Galien au altui măcar împărat să va fi întîmplat, de va fi trimis și aici de va fi rîdicat ostași, ca să meargă să sooață pe acei goti ce călca și împresura céle ținuturi ce s-au zis, în Elada și Misia. Care de crezut iaste că și de aici oaste s-au dus, și pe unii doară ca să-i și așaze acolo, însă carii mai sprinteni și de așezat vor fi fost. Căce iată și semnu chiar avem pe cei coțovlahi, cum le zic grecii, ce vedem că și pînă astăzi să află și sînt, însă puțini acum rămași, pentru carii viind cuvîntul, gîndiiu că nu fără cale va fi a mai întinde de ei voroava, oa să se știe ce sînt (p. 44—45).

*Însă nu puțină mirare iaste la toți cîți scriu de aciasta, nici la cîți bine vor socoti de acești rumâni, cum s-au ținut și au stătut pînă astăzi așa, păzindu-și și limba — și cum au putut și pot și pămînturile acéstea lăcuiesc?! Care acéstea la puține limbi și neamuri să véde*²³⁰. Și mai vîntos atîtea roduri de oameni streine și varvare, preste dînșii au dat și au stricat, cari peste alții așa dînd, nici numele, nici alt nimic nu să mai știe, nici să mai pomenéște de aceia, cum iată și mai sus am zis. Iarăși aiave să véde și să créde că împresurînd gotii, vandalii, slovéni, hunii și alții ca aceștea și călcînd și descăleoînd mare parte a [E]v-ropei și pe aici au trecut, au luat, au stricat și au și

²³⁰ Idee de An Bonfini, v. mai jos.

supus hunii acéste țări, cum va vedea mai nainte. Iară ei tot au stătut și s-au ținut cum sînt (p. 68).

Iară ceștea rumâni, oricum și cum pentr-atîtea călcări, zdrobiri și nespuse réle ce i-au trecut și i-au călcat, tot iată pînă astăzi, cum s-au zis, că tot încă de nu să află atîta fericiți și slobozi de tot, iar încă și domnie, stăpîniri și limba acéia a romanilor, tot stă și să ține (săvai stricată, cum și alte limbi toate ale lor céle neaoșă și de moșie-și le-au stricat). Însă destul că tot urme de a să cunoaște și a să ști bine de unde sînt, le-au rămas și au... La aciasta și Bonfinie uitîndu-se într-a treia decadă a lui, cartea 9, zice dupre altele multe și acéstea : „Măcară că feliuri de feliuri varvarii năvăli și prăzi în Dachia al norodului roman ținut și a ghetilor țară, împreună și cu panonii făcea, însă pe dăcuitori și pe legheoanele romane, carii de curînd era adaose acolo, nu le-au putut piiarde, măcar [că] între varvari oufundați era. Iară limba romană încă la ei tot mirosește și nicicum de tot nu o părăsesc. Și așa să véde că lupta și să certa nu pentru viață, cît pentru paza și starea limbii. Că cine dară iaste carele nu foarte să se mire încă de atîtea dese întărinii și prăzi ale sarmaților, gotilor, așijderea ale hunilor, vandalilor și ale gepidilor, care făcea în Dachia și ale ghermanilor (cărora *némți* le zicem acum) și ale longobardilor, de vom socoti bine răutăți și stricăciuni ? ! Și încă pînă acum între acești dachi și gheti urmele limbii romane să păzesou, cărora acum pentru știința bine a săgeta²³¹, valahi le zicem (p. 69—70).

---

²³¹ Etimologie fantezistă după gr. *bállein* (pron. *vállein*) = „a trage“, propusă de A. Bonfinius, *Rerum hungaricarum*, dec. II, 7 (ed. Basel, 1543, p. 276).

4. FORMAREA POPORULUI ROMÂN ȘI A PRIMELOR STATE ROMÂNEȘTI

Poporul român este rezultatul conviețuirii timp de mai multe secole între romani și daci.

Apariția statelor românești a avut loc, arată Stolnicul, în condițiile decăderii Imperiului roman și a fărâmițării lui sub presiunea popoarelor migratoare. Din documentația redusă ce-o avea la îndemână, Cantacuzino trage încheierea greșită că voievodatele românești au fost succesoare directe ale stăpînirii romane în Dacia. Dar el vede corect în aceste formații de stat voința independenței, legi și instituții proprii, convingerea autohtoniei și a continuității, tărie militară, capacitatea de a se impune pe plan extern.

Așa deci rămîind romanii în toată Dachia păzitori și moșteni pen cetăți și pen ținuturi, împărțindu-și pămînturi și locuri, avînd voievozii lor, cîtăvași vrême s-au tras așa și au stătut. Însă nici numele lor într-alt feliu să mai mutase și să mai schimbase, să le zică *vlahi* sau într-alt chip, ci *oastea romană* cînd să vorbiia de dînsa, iar cîndu nu, *dachi* să chieama ; și tot *dachi* încă multă vrême încoace și de mulți să numia, pentru că și din *dachi* și gheti era încă mulți rămași, cum și mai sus s-au zis, că nu s-au putut stinge toți oamenii dintr-o țară, cum nice să poate, ci tot au rămas. Numai ce deodată atuncea proaspătă mutarea-le fiind și neorezîndu-i²³², la dregătorii și la altele ale țării nu-i trăgea, nici îi amesteca, pentru ca nu aducîndu-și aminte de cea dă curînd volnicia

---

²³² Neavînd încredere în ei.

lor și de stăpînirea lor ce au avut și cum au pierdut să nu să hiclească și iar să se scoale împotriva romanilor. Cum s-au și mai ispitit de au făcut, numai cît au răsuflet oareceși și soții ²³³ de ajutor ș-au găsit. Că iată în urma lui Traian împărățind Adrian, oareceși s-au mai ispitit a să răzmiriți, ci curînd i-au potolit ²³⁴ (p. 54).

În zilele acestui Evsevis-împărat [Antonin Piul, *n.n.*], iară aflînd dachii vrême și soții găsindu-și pe un neam ce-i zicea alani, s-au sculat spre romani. Ci și acest Antonin, deci, trimițînd oaste asupra-le, i-au biruit și i-au zdrobit ²³⁵.

Dupre acéia, deci, mai așezîndu-se, cum s-au zis, multă vrême trăgîndu-se, supt acea împărăție s-au ținut și au stătut, săvai că hotărît și ales până în ce vremi s-au purtat tot așa și neclătiți s-au aflat ascultători, adevărat nu știu, că nici așa ales scris n-am cetit la alți[i]. Măcară și acei dachi, măcară și acei romani, carii apoi de multă vrême prent-atîtea ani tot într-un loc trăind și lăcuind, și bine unii cu alții amestecîndu-se pen rudenie, unul luund fata altuia, altul feciorul altuia, atîta s-au amestecat și s-au unit, cît mai pe urmă împreună tuturor *dachi* le zicea, până cînd grecii scriitorii întîi, zic toți, că le-au schimbat numele de le-au zis *vlahi*. *Avem și acest semnu, că atîta s-au unise acei romani de aici cu acei dachi, cît nu s-au mai despărțit apoi între dînșii nici cînd*

---

²³³ Aliați, tovarăși.

²³⁴ Este vorba de răscoala dacilor din anul 117, cînd este ucis guvernatorul C. Iulius Quadratus Bassus și Hadrian trebuie să intervină personal pentru pacificarea provinciei.

²³⁵ În anii 157—158, în timpul domniei lui Antoninus Pius dacii liberi au atacat pe romani, ceea ce a determinat aducerea de importante efective militare. mai ales în Dacia Porolissensis.

s-au rupt den Împărăția Romană și au intrat pentre dînșii alte limbi, ci tot într-una s-au ținut și au rămas și până astăzi (p. 55).

Au doară și acelor voievozi și oameni mari, oarii, cum s-au zis, că moșteni²³⁶ să făcuse aici, nu mai lesne le era și ei a face cum și alții mulți au făcut ; și ei mai pe urmă încă acéia au urmat, de s-au despărțit cînd au început Împărăția Romană a să pleca și a să mai îngusta, unul într-o parte de supt ascultarea ei trăgîndu-se, domni lor puindu-și și volnici făcîndu-se ; alții într-altă parte să dezlupia, până s-au rupt și s-au împărțit toată în crăii, în domnii și într-alte politii, acea una și întregă monarhie, cum astăzi aiave să véde (p. 44).

Acésta dară și ca acéstea purtîndu-se și lucrîndu-se, cum s-au și mai zis și Împărăția Romană pleoîndu-se și mioșorîndu-se, iată fieștecarele binele și traiul său osebi au început a-și căuta și a-și goni. Așa dară și acei rumâni dachi ce era aici și al lor traiu și stare își cerca, și cît au putut a să ținea au nevoit, *moșteni vechi și întemeiați acestor pămînturi socotindu-se că sînt ; pentru că prin sute de ani trecuse și să rădăcinase în toată Dachia lăcuind și șezînd*.

Așadară aceștea domnii, și voievozii lor avîndu-i, și legi bune țîind și păzindu-le, și încă și buni ostași fiind, și țara lor osebi au început a-și păzi și hotarăle lor mai tare a le ținea, nimănui nici ei vrînd atîta a să mai suspune. Ci cine asupra lor venia și ei împotriva acelora sta, și atîta cît mulți se îngrozia de dînșii ; și mai vîntos vecinii lor, carii venise apoi dupe romani de cuprinsése acéle locuri, cum s-au mai zis. Și necum să-i mai bîntuiască să ispitia, ci în priete-

---

²³⁶ Pămînteni („de moșie“).

șugul lor fi chiema și ou dînșii să lega ca oricînd ei vrea să margă asupra altorcuivași, au cînd alții asupra lor vrea veni, ei ajutor să le dea și cu prieteșug să se afle. Așa și ceștea, cînd vrea cêre că acêiași cêrere de la aceia gata să se afle și să le dea, dupre buna vecinătate și legătura ce făcea cu ei. Și într-acesta chip încă multă seamă de ani s-au purtat și s-au ținut, *nici grijă lor de alte domnii și crăii măcară era, căce multă și puternică oaste avea și încă că toți ostași buni era și nici de împărații Tarigradului să temea, măcară că încă pentr-acêle vremi tot tari și putérnici era.* Ci încă și cu ei s-au bătut, împotrivă-le stînd. Și ajutoare le-au dat, cînd au trebuit, împotriva vrăjmașilor lor și a turcilor, cînd au început a trêce încoace marea și a le lua locuri și a le mai îngusta împărăția și den Elada precum mai nainte voi arăta (p. 67—68).

Ardealul încunjurat de munți fiind și loc ca acela tare de a să putea apăra în toată vrêmea de trebuință fiind, plin de oameni era. Iar de cînd și acoloa osebită domnie iarăși s-au așezat, de la Topeltin istoric, pre larg va putea neștine afla, ide unde și Radul-vodă Negru aici în țară au pogorît, precum letopisețele cêle de obște arată (p. 79).

Tările acêstea deaca s-au osebit de Ardeal (adecăte Țara Muntenescă și a Moldovei), is-au descălecat și s-au luptat cu vrăjmașii lor și mai vîrtos cu turcii. Și mai nainte și mai încoace mult, pe urmă spate și ajutoriu le-au fost, măcară că și ceștea ungunilor²³⁷, ca un zid bun și tare înaintea turcilor le-au

---

²³⁷ Stolnicul se referă la acțiunile comune româno-maghiare îndreptate împotriva turcilor, ca, de exemplu, în timpul lui Ioan Corvin de Hunedoara.

fost și nu de stricăciune, de să va socoti bine, și cu dreptate, mai niciodată, ci încă de mare folos, mai vîntos cestor ce în Ardeal au rămas șezători și lăcuiitori (p. 71).

5. COMUNITATEA DE TERITORIU ȘI LIMBĂ A ROMÂNILOR

Dincolo de separarea în formații de stat diferite, Stolnicul vede unitatea românească în originea comună, teritoriul pe care-l locuiau, același cu al vechii Dacii, identitatea limbii pe care o vorbeau.

[Țara Românească] mică și can²³⁸ laturi țară multora au părut că iaste, încă mai vîntos acum de cînd osebită de Ardeal și de Țara Moldovei iaste. (Cum mai nainte vom arăta, cînd și pînă cînd zic istoricii și gheografii că au fost împreună și de cînd s-au osebit) (p. 5).

Uede-să dară că toți scriitorii țărilor și istoricii într-aceasta să tocnesc, cum și țara aceasta, cuprinsă fiind cu Ardealul și cu Moldova, îi zicea Dachia și Ghetia (p. 9).

Și mai chiar vedem că rumânii den Ardeal, moldovénii și cęstea de țara aceasta, tot un neam, tot o limbă fiind, încă între dînșii mult să oselesc, care aceasta iaste cum să véde den amestecătura vecinilor lor (p. 38).

Insă rumânii înțeleg nu numai cęstea de aici, ce și den Ardeal, carii încă și mai neaoși sînt, și moldovénii, și toți cîți și într-altă parte să află și au această limbă, măcară fie și cevași mai osebită în niște cuvinte

---

²³⁸ Cam.

den amestecarea altor limbi, cum s-au zis mai sus ²³⁹,
iară tot unii sînt. Ce dară pe aceștea, cum zic, tot
romani îi ținem, că toți aceștea dintr-o fîntînă au
izvorît și cură (p. 52).

Stolnicul ounoaște existența cuțovlahilor. Dacă în acel stadiu al informației istorice el nu-i putea socoti decît drept descendenți ai românilor din Nordul Dunării, faptul însuși de a-i semna și descrie într-o carte de istorie românească își păstrează întreaga semnificație.

Sînt dară acești coțovlahi, cum ne spun vecinii lor și încă și cu dintr-înșii am vorbit, oameni nu mai osebiți, nici în chip, nioi în obicine, nici în țăria și făptura trupului, decît rumânii, ceștia, și limba lor rumânească ca acestora, numai mai stricată și mai amestecată cu de ciastă proastă greciască și cu turciască, pentru că foarte puțini, cum s-au zis, au rămas, la niște munți trăgîndu-se de lăcuesc. Carii să tind în lung de lîngă Ianina Ipirului, până spre arbănași lîngă Elbasan ²⁴⁰, în sate numai lăcuind, săvai că și mari unele sate. Zic că sînt și oameni cu putere în hrana lor, de carii și mare minune iaste, cum și până astăzi să află păzindu-și și limba și niște obicîe ale lor. Aceștea dară și limba ș-au mai stricat, și ei s-au îpuținat, drept că și ei desăvîrșit supt jugul turcescu cu acei greci dupre acolo s-au supus, unde și stăpînire, și blagorodnia ²⁴¹, și tot ș-au pierdut. Și poate-fi că nice dintîi așa mulțime nu va fi fost de

---

²³⁹ Într-un paragraf precedent din text autorul arată că limba oricărui popor preia termeni de la popoarele învecinate.

²⁴⁰ Arbănași = albanezi; Elbasan = Elbasan, oraș în Albania centrală.

²⁴¹ Noblețea, bunul neam.

dânșii. Că iată acum și câți sîntu, mojiuci²⁴² și țărani sînt, și locurile lor ou greu de hrană fiind, pentru multa piatră și munți ce sînt de lăcuescu, să împrăștie și să duc mai mulți pen céle orașe mari turcești de să hrănescu ; și pe acolo mai mulți amestecîndu-se, și limba, cum am zis, foarte ș-au stricat, și ei puțini au rămas. Zic și aceasta că de-i întreabă pre ei neștine : „Ce ești ?“ el zice : „*Ulahos*“, adecăte *rumân* ; și locurile lor unde lăcuesc le zic *Ulahia [cea mare]* (p. 45—46).

6. NOBLEȚEA CIVILIZAȚIILOR ANTICE : GRECII ȘI ROMANII

Umanismul Stolnicului se vădește în admirația cu care evocă civilizațiile Antichității, calitățile intelectuale și morale ale grecilor și romanilor.

Vedem și auzim și noi astăzi pe greci așa răspunzîndu-se, cînd îl întrebi : „Ce iaste ?“ el zice : „*Romeos*“, adecăte *romanu* ; și mare osebire iaste între grec și între roman. Ci numai și ei fiind supuși mai pe urmă romanilor, romani vrea și ei să se chiiame ; au doară deaca s-au mutat împărăția de la Roma la Vizandria²⁴³, au început și ei să se chiiame romani, mădulariu și parte și ei apoi împărăției făcîndu-se ; ci dară aceștea greci, nu romani, ci elini sînt, și mai vîrtos cei ce în Țara Grecească, cum îi zicem noi, sînt, și dintr-aceia să trag. Den carii oarecînd în vechile vremi și ei prea mari oameni au fost, și atîta

---

²⁴² Om simplu, țăran.

²⁴³ Bizanțul, Constantinopolul.

întru învățătura cărților și a științelor au fost procopșiți, și atîta întru vitejii au fost ispitiți și aleși și atîta întru înțelepciunea lumească de iscușiți, cît nice un neam, nici o limbă pe lume, nice odată ca ei n-au stătut (p. 39).

Și de la carii nu numai alte roduri au luat învățături și obicine, ci și acei romani mai adăogîndu-se și mai sporindu-se de'nceput domnia și crăiia lor, au trimis la Athine²⁴⁴ de au luat legi și orînduiale, ca să știe cum să poate oțoînmui politia și domniile lor.

De acolo dară, întîi, și de la acea vrednicie a lor ieșise acel cuvînt și acea ce să zice că „tot cine nu iaste elin, iaste varvar“, care zisă ascultînd-o romanii, și lor zicea că tot cine nu iaste elin, nici roman, iaste varvar ; carea aciasta să înțelegea în toate cele vechi cărți, cînd să citéște *varvar*, că sînt toți varvari, afară den elini și din romani. Și aciasta era pentru că atîta era de învățați, de vitéji, de înțelepți, cît nu să putea zice varvar[i]. Dirept că *acela iaste și să numeiasse varvar, carele nici obiciaiu are, nici carte știe, nici bărbăție, nici direptate, nici miloserdie are, nici frica lui Dumnezeu, nici nici vreo bunătate sau vrednicie pe sine să véde, și mai mult siléște și trage a trăi în voia și poștele sale, decît în legi și în direptăți supus și cuprinsu să fie* (nu duple neoașa fire făcînd omenească), ci ca un dobitoc va să trăiască și gîndéște a trăi. Aceia dară să chiamă și sînt varvari, carii sînt așa, măcar de ar și fi vreunul de vreun neam bun, sau și stăpînitoriu, și de va fi sau va trăi, cum mai sus să zise, iar nu ou fapte bune, acela varvar să chiamă, și toate scripturile așa-l numescu și

---

²⁴⁴ Athena.

propoveduesc. Și așa și aici într-aciastă istorie, când să pomenéște varvar, aceia să înțeleagă după obiceiul ce și alalte istorii ne arată.

Zis-am dară, precum au fost acei eleni oarecînd, oareceși mai sus am pomenit, iară și mult mai nalt și mai de laudă și de lucrurile și faptele lor au fost, ale cărora și până astăzi sémne, precum toate istoriile și toate scripturile cîte de ei scriu și și ale lor cîte sînt, decît lumina soarelui mai aiave îi arată și-i dovedesc ce au fost și cît au fost de știuți și de mari (p. 39—40).

Carii odată toți feciorii oamenilor celor mari și ai domnilor romani mergea, trimițîndu-i părinții lor, în Elada, la Athine, de învăța cante grecească și în științe acolo procopsia desăvîrșit. Și mulți oameni mari și domni, cum Pompeiu cel Mare și Titeron²⁴⁵ și alți nenumărați și împărați, cum Avgust, Chesar, Traian, Adrian și alții mulți, în grecească, adecâte în elinească limbă, era știuți și învățați, în care și cărțile lor toate și până astăzi să țin (p. 41).

Zicea dară acel sfînt om Leon papa, cum scrie și Nicolae Olah în *Atila*²⁴⁶: „Mare oarecînd (nebiruite craiule) a romanilor celor biruitori toată lumea era slava, cînd biruiților da iertăciune și cînd pre cei ce să ruga în credință și în prieteșug îi priimii, obicinuind biruința cu miloserdia să o stimpere, cu cari lucruri și fapte împărăția și avuția adăogea. Veste deci și slava numelui lor nemoartă o făcea și acéstea

---

²⁴⁵ Cicero, marele orator roman (106—43 î.e.n.).

²⁴⁶ Nicolaus Olahus, umanist român din Transilvania (1493—1568), autor al lucrărilor *Hungaria, Chronicon* și *Atila*, din care citează autorul.

până cînd să păziia și obicina le purta, ale romaniilor era meșteșugurile²⁴⁷, obiciaiurile și înțelepciunile²⁴⁸. Iară deaca s-au mutat într-alt felu chipurile lucrurilor, céia ce de la noi au răpit, acéia ție, craiule Atilo, acum norocul ț-au dat, *iproci*" (p. 62—63).

7. IDEI DESPRE NAȘTERE ȘI STRICĂCIUNE

Din scrierile lui Aristotel și ale comentatorilor săi tîrzii, între care cel mai cunoscut în viața intelectuală a Europei de sud-est era, în secolul al XVII-lea, Teofil Coridaleu, a păstrat Stolnicul ideea „nașterii și stricăciunii“ continue a tuturor lucrurilor. Față de înnoirea în care era concepută pînă atunci lumea, această concepție marchează un hotărîtor pas înainte în gîndirea românească medievală.

Însă, dupe acéstea, iată nici un lucru cîte sînt supt lună stătătoriu și neschimbat nu poate fi, nici în nenumărații ani pot tot într-același chip sta, ci toate sînt în mutări și în stricăciuni zidite, cum s-au zis și să cunosc. Dirept acéia iară zic, toate cîte sînt așa fiind, așa hotarăle lor, cari, până nu ajung la acélea, nu-și ia fieștecarea cel ce iaste a fi de dînsa. Așa den moianul și preadînca înțelepciunea lui Dumnezeu, mai nainte de véci fiind orînduite, cari noao oamenilor, acélea, cum sînt și cum vin, foarte ascunse și întunec²⁴⁹ ne sînt. Ci dară cum zic și filosofii, că toate cîte sînt în naștere și în stricăciune stau, adecă

---

²⁴⁷ Aci în sensul de „arte“.

²⁴⁸ Virtuțile.

²⁴⁹ Obscure, neînțelese.

una stricându-se și putrezind, alta să naște și să face, cum vedem la toate semințele ; și până nu putrezesc una, nu naște alta ; și până nu naște alta, nu putrezesc decât una. Nici până nu se strică un chip, nu se face alt chip. Deci, pe cum vedem la oeste firești, cari iară puterea lui Dumnezeu pren fire le lucrează, adică le naște, le crește și le păzește. Și iară așa înfășurându-se și desfășurându-se de la zidirea lumii, până la sfârșitul ei vor fi (p. 56—57).

Însă iaste a să mai ști, că toate lucrurile câte sînt în lume, au și aceste trei stepene ²⁵⁰ după ce să fac, adică urcarea, starea și pogorîrea, au cum le zic alții adăogerea, starea și plecarea. Deci dară nici un lucru nu iaste carele să nu dea pentru-acéstea, ci numai unele mai în grab, altele mai tîrziu le trec ; iară tot la un steajăr ²⁵¹ să adună și să strîng în cea de apoi, adică în stricăciune și în pierzare dezlegîndu-se (p. 63).

8. NECESITATEA DISPARIȚIEI IMPERIILOR

Această idee filozofică asociată erudiției și observației istorice îi dă Stolnicului convingerea că marile imperii sînt menite dispariției îndată ce părăsesc legile drepte, devin tiranii și și pierd virtuțile pe care își întemeiaseră țaria. Convingerea dădea omului de stat care și-a închinat în-

---

²⁵⁰ Trepte.

²⁵¹ Steajerul este parul înfipt în mijlocul ariei de care erau legați și în jurul căruia se învîrteau caii în timpul treierului. Autorul folosește termenul în chip figurat, imaginînd *desfășurarea* și *înfășurarea* evoluției lumii.

treaga viață luptei pentru eliberarea țării de sub dominația otomană fundamentul științific necesar unei stăruitoare activități politice, menită să contribuie la fenomenul așteptat cu înfrigurare de popoarele sud-est europene : căderea Imperiului otoman.

Deci dară așa toate fiind, iată și domniilor, crăiilor, împărățiilor, avuțiilor, măriilor și tuturor celorlalte câte sînt, așa să întîmplă și le vin. Ci numai celor di-repte, celor blînde și celor mai cu înțelepciune ²⁵² le rămîne laudă, (fericire de bună pomenire și pildă folo-sitoare celor buni și înțelepți după urmă și canoane cu carii mai mult și mai slăvit pot sta și să pot ot-cîrmui. Și de li să întîmplă și surpare și cădere, în-țelepții nu le dau atîta vină și pricină cu sudalme, căci au sosit la acéia, adecă să zică, că de nechibzu-ială și nebuniia lor au venit. Ci numai socotescu că așa zidite și făcute în lume sînt, ca și iale să-și ia coneuțul ²⁵³ (p. 63).

Așa dară și în cele politice pricépem și cunoaștem că nu-s stătătoare nice unele ; ce și *avuții să pierd și domnii să strică și împărății să mută și să strămută* ; și toate ca acéstea, unii pierzînd, alții găsînd, de la unii fugînd, la alții nimerînd, orbul noroc, oamîi zic și-l zugrăvescu ²⁵⁴. Și iară una stricîndu-se și perînd, alta făcîndu-se și crescînd, precum cetim și sémnele aiave, vedem toate și cunoaștem, de oînd iaste lumea câte domnii și crăii, câte monarhii au fost, care din mici începături și necunoscute, la cîta mărire și pu-tére au venit și apoi dintr-atîta de mari, la cîta mic-

---

²⁵² Sfirșitul.

²⁵³ Celor virtuoși.

²⁵⁴ *Fortuna*, zeița norocului, a soartei era imaginată ca o fecioară legată la ochi.

șorare și la cîtă sumpare și stingere au sosit, cît unele nice să mai știu, nici să mai pomenescu.

Altele iară, *monarhii mari și groaznice și putérnice s-au pierdut* și în cenușa lor arzînd, s-au îngropat, cum au fost océia a Similor, carea 1300 de ani au stătut ; și așa cu Sardanapal, cel dupe urmă monarhu al lor perind și arzînd, s-au stins și la Vavilon au rămas dupe océia cîtvași, pînă cînd Baltasar, cel dupe urmă craiu al Vavilonului, împreună cu dînsul au perit și de la ei toată monarhia la persi au venit. A persilor iarăși în mînie ²⁵⁵ crescînd și lățindu-se, mai mult de 200 de ani au împărățit tot așa monarhi, pînă cînd la elini au venit Alexandru cel Mare, feciorul lui Filip, biruind desăvîrșit pe Darie Codomanul, cum zice Șleidan ²⁵⁶, cu carele și monarhia li s-au prăpădit și la dînsul au rămas.

Alexandru dupe océia monarhu stînd, cît de mare și de tare au fost și cît s-au întinsu și alții mulți scriu. Iată și Ofimbul Curtius romanul ²⁵⁷, Plutarh ²⁵⁸ în *Viața* lui ce istoresc și Diodor Sicbeliotul ²⁵⁹ într-a 17 carte a *Istoriilor* lui ce face, destul și pe larg arată.

---

²⁵⁵ Mărire.

²⁵⁶ Johann Philippi (Sleidanus), jurist și istoric german (Schleiden, 1506 — Strassbourg 1566), autor al operei *De quatuor summis imperiis* (Strassbourg, 1556), din care Stolnicul își extrage exemple despre vremelnicia și pieirea imperiilor.

²⁵⁷ Quintus Curtius Rufus, istoric roman (sec. I e.n.), autor al lucrării *De rebus gestis Alexandri Magni*.

²⁵⁸ Plutarhos, biograf și filozof grec (c. 46—c. 127), autor al *Vieților paralele* ale oamenilor iluștri greci și romani la care trimite Stolnicul.

²⁵⁹ Diodorus Siculus, istoric grec din Sicilia (sec. I î.e.n.), autor al lucrării de istorie universală *Biblioteca istorică*.

Deci de la dînşii cineva citind, să poată şti şi cunoaşte ce şi oît au fost, săvayi că el însuşi puţin au împărătit, deci au murit. Iară alalţi apoi domni şi voevozi ai lui ²⁶⁰, măcară că împărţise ţările de oblaudia ei osebi, iară încăşi şi ei cîtvaşi şi mult încă acea împărătie au mai ținut, până cînd cea mai puternică şi mai mare decît toate acéstea [Roma] au răsărit şi au venit foarte din mici şi slabe începături. Întîi, cum zice şi Ioann Şleidan, că den nişte păstori întîi şi necunoscuţi, au ajuns apoi stăpîni lumii toate, cum şi alţii mulţi soriu (p. 57—58).

Acea împărătie foarte au stătut directă şi milosivă, şi era privighetoare în toate céle cuvioase şi directe, mai mult decît toate alalte monarhii şi stăpîniri cîte au stătut în lume şi până astăzi stau, precum toate istoriile scriu de dînşii, prelung arată. Afară, zic, după ce au venit samoderjeţii ²⁶¹ împăraţi, au mai bine tirani, cum le zic, că apoi ei apucînd împărătiia şi vrînd fieştecarele a împăraţi cumu-i va fi voia, nu duple cum legile şi obiciaiurile lor era puse. Atuncea deci unii dintr-înşii, nu domni sau oameni să par că au fost, ci mai răi şi mai cruzi decît fiarăle, céle nedumestecite şi mînioase, şi decît aspidele şi vasiliscii cei otrăviţi şi veninaţi, cum au fost Caie Caligula, Dometie, Neron, Dometian, Diocliţian şi alţii ca ei mulţi. Şi nu numai la dînşii au fost ca acéia, ci şi la alte neamuri şi domnii, precum şi până astăzi unde şi

---

²⁶⁰ Este vorba de *diadohi*, urmaşii lui Alexandru cel Mare, care şi-au împărţit imperiul macedonean.

²⁶¹ Autocratori, suverani care conduceau singuri, fără a ţine seamă de legi şi obiceiuri.

unde nu lipsesc de a nu fi de acei cruzi tigri și veninați balauri, stâmpături și terața, fiind din neamul omenesc, iar nu rod omenesc (p. 19).

9. CUM TREBUIE SCRISĂ ISTORIA

Scopurile istoricului sînt, după Stolnic, de ordin patriotic, politic și moral: cunoașterea trecutului patriei este, mai întii, o datorie; istoria dă importante lecții pentru viitor; în sfîrșit, din exemplele celor vechi învățăm să ne îndreptăm viața în prezent și viitor. Scrierea istoriei reclamă o atentă cercetare a izvoarelor pentru eliminarea „minciunilor și basnelor”; ea este o înaltă datorie, pentru că, scrie Stolnicul, despre poporul nostru „în stепенa ce astăzi să află... în carea ticăloasă și jalnică iaste, cine, cum fi iaste voia poate și zice și scrie. Căci că nu iaste nimeni, nici cu condeiul, nici cu palma, a-i sta împotrivă și a-i răspunde”.

Cu greu și cu strîmt iaste neștinea a da cap și începătură fieștecăruia lucru, mai vîrtos celuia cînd nici cum, nici de nici o parte ajutor iaste, nici știință de la alții, sau pomenire măcară să află ca o povață făcîndu-se și ca o luminare arătîndu-se, ca să se poată ajuta cel ce nu știe de la cel ce știe și cele din întunérec să iasă la lumină.

Că nici unul în lume nu iaste carele den sine numai să știe și nici unul nu au aflat nimic, pănă cînd n-au fost de altul învățat. Nici nimeni nu să poate domiri de nici un lucru, de nu mai nainte au au văzut, au au auzit, sau au cetit și de nu ca acélea, asemene ca acélea măcar cît de puțin și de nu același

adevăr și de lucru ce pofteste neștine, au zis, sau au scrisu măcar cât de puțin și de altele, ca numai să se poată altul deștepta spre gândirea acelora și a altor lucruri încă destul iaste. Și carii ca acelea au făcut și au pomenit, cât de cât măcar, nemoarte mulțămite au auzit și în bună pomenire au rămas.

Preoum și Aristotel în cartea a dooa a *Metafisicii*, cap. 8, zice : „Har și mulțămită să avem și să dăm filosofilor celor bătrâni, carii numai ce au pomenit și au scris de adevărul ființelor și măcar că mai la multe n-au nemerit de a grăi de firile lor adevărul, iar încăși destul că tot au pomenit... și au zis cevași, cât pricină de a cerca și a iscodi adevărul alții au dat (p. 3—4).

Zice și Diodor Sicheliotul, istoric, în predosloviia cărții lui dintii, că *cu direptate iaste a da toți mari mulțemite celor ce au dat învățături și au scris istorii de obște, căci că cu ostenélele lor au folosit viața de obște (adecă traiul tuturor) (p. 4).*

Săvai că nici acelea nu-s toate adevărate, dirept ; că și scriitorii, mișcați de osebite poftete și voile lor, unii într-un chip, alții într-alt chip, tot aceea povéste o vorbesou. Adecâte că cel ce iubéște pre unul, într-un chip scrie de dînsul, și cel ce-l uraște, într-alt chip ; și de al său într-un chip și de streini într-alt chip scrie ; și și cel ce iaste mînios, într-un chip întinde condeiu, și cel ce nu, într-alt chip îl opréște ; și altele multe ca acéstea sînt pricini, de nu tot un feliu toți scriu adevărul. Unde și unde ca acela să se afle așa dirept și de obște bun, ca toate într-o cumpănă pe ce va cunoaște să le mărturisească și să le sorie, lumii într-u negreșită știință și adevăr lucrurile să le lase ? (p. 35).

Aceia de fac așa, adecâte de céle ce nu știu și céle ce nu cunosc, zic că cunosc, iaste a trufașilor și a deșertilor, părîndu-le că mai ou rușine le iaste a zice că nu știu și nu cunosc cel[e] ce nu știu și nu iaste adevăr, decît a minți și a zice că cunoaște și știe cel[e] ce nu știe. Și nu să domiresc că mult mai mult și mai mare iaste rușine a zice minciuna (că știe), decît a zice adevărul (că nu știe).

Cari apoi și una și alta să dovedește. Săvai că și a zice cel[e] ce știe că nu știe, iaste răotate. Ci de aceasta dară și eu lăsînd și de a mai soumma altele, nu-mi mai bat capul; iar cine va vrea a fi și mai grijuliu și mai știut de a afla cap, cérce, ca doară va afla, cetînd a altora și a multora cărți foile întorcînd (p. 56).

Astăzi, nu numai de rîsul altora și de ocară sîntem, ci și orbi, muți, surzi sîntem de lucrurile și faptele celor mai de demult ce într-acest pămînt s-au întîmplat și s-au făcut, cari de nevoie încă le era și ne iaste a le ști, pentru ca să putem și traiul vieții noastre a tocmi. Cum Nafclir în prologul *Hronografului* lui ce face²⁶², zice: că *frumos lucru iaste den greșalele altora să tocmim viața noastră și nu ce alții au făcut, să cercăm, ci ce bine făcut va fi, noi a urma să ne punem înainte*. Și trebuie să știm ca pre cei buni și vrédnici, carii vor fi fost bune faptele lor, să le pomenim bine și pre ei să-i lăudăm. Iar pre cei răi și făcători de rău, să-i blestemăm și să-i ocărîm, acea parte alegîndu-și în lume, cît au trăit, ca să-i rămîe (p. 5).

---

²⁶² Johannes Verges sau Vergenhans (Nauclerus), canonist și istoric german n. la Wurtemberg între 1425/1430, autor al lucrării *Chronica, succinctim comprahendentia res memorabilium seculorum omnium ac gentium*, Coloniae, 1544, din care Stolnicul posedă un exemplar.

POSTFAȚĂ

După destul de bogata literatură despre Stolnic publicată pînă acum, cuvîntul nou și definitiv unmează să-l spună istoricul destul de răbdător și, mai ales, norocos pentru a descoperi toată — sau mare parte din — documentația neștiută încă privitoare la activitatea omului de stat și cărturarului muntean. Această documentație pare a fi mai amplă decît s-a bănuît. O repede anchetă la biblioteca Universității din Bologna a permis dr. Constantin Șerban să descopere în 1968 hîrtii inedite de la Ferdinand de Marsigli privind relațiile sale cu Stolnicul. Prof. Gh. Moiescu ne-a comunicat în același an că posedă 64 de scrisori ale lui Cantacuzino, copiate după originale din arhivele vieneze. Investigațiile în arhivele din Moscova n-au epuizat informațiile despre Stolnic, iar surprize trebuie negreșit așteptate după cercetări metodice în fabuloasele arhive din Istanbul unde zac încă necunoscute atîtea date despre trecutul românesc. Acest stadiu al documentării face deci orice încercare de tratare *completă* a vieții și activității lui Constantin Cantacuzino încă provizorie și fapt este că toate contribuțiile publicate de aproape șapte decenii nu ne-au dus *mult* mai departe de ceea ce știa și scria Nicolae Iorga despre Cantacuzino la începutul acestui secol.

Între o monografie incompletă adresată cercetătorilor — și repetînd ce se știa — sau o carte pentru mai largi categorii de cititori încercînd să restituie viață și culoare omului și epocii pe care majoritatea le cunosc încă nedesăvîrșit, alegerea celei de-a doua mi s-a părut mai cuminte. Așa s-a născut această înfățișare a *Stolnicului între contemporani*, în care am încercat să punem împreună ceea ce alții, sau noi înșine în alte lucrări, putem aduce pentru înțelegerea unei epoci zburcinate și unei existențe dramatice din trecutul nostru, peste care frumusețea formelor de artă, înțelepciunea gîndurilor și, adesea, blîndețea firească românilor aruncă lumini ce ne ajută să-i înțelegem și să-i prețuim deopotrivă pe Stolnic și lumea în care a trăit.

Cititorul a întîlnit, așadar, în cartea de față, substanța principală a studiului nostru *Stolnicul Constantin Cantacuzino, omul politic — umanistul* publicat în revista *Studii*, 19 (1966), nr. 4, p. 651—665, și 20 (1967), p. 45—61 etc., revizuit în lumina cercetărilor publicate între timp, amplificat cu noi capitole despre epocă și însoțit de extrase grupate pe teme din *Istoria Țării Românești*. Mulțumim și pe această cale colegului Paul Cornovodeanu care a binevoit să citească în manuscris această lucrare, făcîndu-ne prețioase observații.

Ilustrația bogată a cărții aduce nu numai o folositoare completare textului ci, sîntem convinși, și un spor de familiarizare a cititorului cu o epocă dintre cele mai pasionante ale trecutului românesc.

AUTORUL

LISTA ILUSTRĂȚIILOR

1. *Matei Basarab* (1632—1654). Gravură contemporană (N. Iorga, *Domnii români după portrete și fresce contemporane*, Sibiu, 1930, pl. 88 ; *legenda*: Miron Costin, *Letopisețul țării Moldovei de la Aron Uodă încoace*, în Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 168).
2. *Constantin Cantacuzino postelnicul*. Gravură contemporană (Viena, Oesterreichische Nationalbibliothek, Bilderarchiv).
3. *Mihail Radu* (Mihnea al III-lea, 1658—1659), gravură contemporană (N. Iorga, *op. cit.*, pl. 112 ; *legenda*: *Letopisețul cantacuzinesc*, în *Cronicari munteni*, ed. M. Gregorian, vol. I, București, 1961, p. 175).
4. *Brașovul la sfârșitul sec. al XVII-lea*. Gravură olandeză contemporană (Biblioteca Academiei R. S. România, Cabinetul de stampe ; *legenda*: *Letopisețul cantacuzinesc, ibidem*).
5. *Iași la sfârșitul sec. al XVII-lea*. Gravură contemporană (Sir Paul Ricaut, *Die Neu-eröffnete Ottomanische Pforte... Uortsetzung*, Augspurg, 1701, p. 355).
6. *Gheorghe Ghica* (1659—1660). Frescă fantezistă la mănăstirea Frumoasa de lângă Iași (N. Iorga, *op. cit.*, pl. 113 ; *legenda*: Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Rumânești*, în *Cronicari munteni*, ed. cit., vol. I, p. 389).

7. *Grigore Ghica* (1660—1664). Gravură contemporană (N. Iorga, *op. cit.*, pl. 116 ; *legenda*: *Letopisețul cantacuzinesc*, *ed. cit.*, vol. I, p. 185).
8. *Constantinopol, cartierul Fanar, la sfârșitul sec. al XVII-lea*. Gravură contemporană (Biblioteca Academiei R. S. România, Cabinetul de stampe).
9. *Insemnare autografă a Stolnicului, din 1666—1667*. (Biblioteca Academiei R. S. România, ms. rom. 1498, f. 136^r).
10. *Strimtoarea Dardanele la sfârșitul sec. al XVII-lea*. Gravură contemporană. (Biblioteca Academiei R. S. România, Cabinetul de stampe).
11. *Veneția*, imagine alegorică din Carolus Patinus, *Lyceum Patavinum*, Patavii 1682, p. 3.
12. *Carolus Patinus, Lyceum Patavinum, Patavii 1682*. Foaia de titlu (Biblioteca Academiei R. S. România, Secția cărți rare ; *legenda*: Miron Costin, *De neamul moldovenilor*, în Miron Costin, *Opere*, *ed. cit.*, p. 241).
13. *Universitatea din Padova. Aula magna* (fotografie, Biblioteca Academiei R. S. România. Cabinetul de stampe).
14. *Insemnare autografă a Stolnicului, din anii studenției la Padova*. (Biblioteca Academiei R. S. România, ms. rom. 1498, f. 126^v).
15. *Albanio Albanese*. Gravură contemporană de M. Desbois (Carolus Patinus, *Lyceum Patavinum*, Patavii 1682, p. 44).
16. „*Catalog de cărțile ce-s cumpărate...*“. Autograf al Stolnicului din 1 iulie 1667. (Biblioteca Academiei R. S. România, ms. rom. 1498, f. 112^r).
17. „*Cugetările lui Cicero*“, însemnare a Stolnicului din anii studenției la Padova (*ibidem*, f. 42^v).
18. *Uiena la sfârșitul sec. al XVII-lea*. Gravură contemporană. (Biblioteca Academiei R. S. România, Cabinetul de stampe).
19. *Antonie-vodă din Popești* (1669—1672). Frescă din sec. al XIX-lea în Biserica din Tîrșorul-nou (N. Iorga. *op. cit.*, pl. 122).
20. *Candia, capitala insulei Creta, la sfârșitul sec. al XVII-lea*. Gravură contemporană. (Biblioteca Academiei R. S. România, Cabi-

netul de stampe; *legenda*: *Letopisețul cantacuzinesc*, ed. cit., vol. I, p. 200).

21. *Constantinopolul la sfârșitul sec. al XVII-lea*. Gravură contemporană. (Biblioteca Academiei R. S. România, Cabinetul de stampe; *legenda*: *ibidem*).
22. *Șerban Cantacuzino* (1678—1688). Frescă în biserica din Popești-Vlașca. (N. Iorga, *op. cit.*, pl. 129; *legenda*: *Letopisețul cantacuzinesc*, ed. cit., p. 207).
23. *Biblia lui Șerban*, București, 1688. Foaia de titlu (colecția autorului; *legenda*: I. Neculce, *Letopisețul Țării Moldovii și O samă de cuvinte*, ed. de Iorgu Iordan, București, 1959, p. 102).
24. *Stema lui Șerban Cantacuzino*, în *Biblia*, București, 1688, f. 1^v). (colecția autorului; *legenda*: *Evangheliarul*, București, 1682, f. 1^v).
25. *Sultanul Mohamed al IV-lea* (1648—1687). Gravură contemporană (Biblioteca Academiei R. S. România, Cabinetul de stampe; *legenda*: *Letopisețul cantacuzinesc*, ed. cit., vol. I, p. 208).
26. *Asediul Vienei, 1683* (detaliu). Pictură de Franz Geffel de la sfârșitul sec. al XVII-lea. (Muzeul orașului Viena; *legenda*: *op. cit.*, p. 208).
27. *Ioan al III-lea Sobieski, regele Poloniei* (1629—1696). Gravură contemporană (Viena, Oesterreichische Nationalbibliothek, Bildarchiv; *legenda*: *op. cit.*, p. 208).
28. *Buda în 1686*. Gravură contemporană (Veridica raccolta de giornali di Buda, Venetia 1686, nr. 7; *legenda*: *op. cit.*, p. 209).
29. *Prințul Eugeniu de Savoia*. Portret de Jacques von Schuppen (Amsterdam, Rijksmuseum; *legenda*: Radu Popescu, *op. cit.*, p. 497).
30. *Veridica raccolta de giornali di Buda, Venetia 1686*, foaia de titlu. (Biblioteca Academiei R. S. România, Secția Cărți rare).
31. *Constantin Brîncoveanu* (1688—1714). Gravură contemporană. (Biblioteca Academiei R. S. România, Cabinetul de stampe).
32. „*Puterea otomană*“. Gravură alegorică din sec. al XVII-lea (Viena, Oesterreichische Nationalbibliothek, Bildarchiv; *legenda*: *Istoria Țării Rumânești de la octombrie 1688 pînă la martie 1717*, ed. C. Grecescu, București, 1959, p. 21).

33. *Tirgoviștea la sfârșitul sec. al XVII-lea*. Gravură fantezistă contemporană. (Biblioteca Academiei R. S. România, Cabinetul de stampe).
34. *Bucureștii la sfârșitul sec. al XVII-lea*. Gravură fantezistă contemporană. (Biblioteca Academiei R. S. România, Cabinetul de stampe).
35. *Petru cel Mare (1689—1725)*. Portret de Aert de Gelder (Amsterdam, Rijksmuseum).
36. *Kremlinul în sec. al XVII-lea*. Gravură din 1636. (Adam Olearius, *Uoyages très curieux et très renommez faits en Muscovie, Tartarie et Perse*, tr. par Sr. de Wicquefort, vol. I, Amsterdam, 1727).
37. *Medalie rusă de argint comemorînd victoria de la Azov, 1696* (Londra, British Museum).
38. *Planul clădirii Conferinței de la Carlowitz (1699) și a dispoziției ambasadurilor*: A = Casa conferinței; B = Sala ambasadurilor imperiali; C = Sala ambasadurilor turci; D = Sala conferinței; E = Camera imperialilor; F = Camera turcilor; G = Camera mediatorilor; H = Campamentul imperialilor, aliaților și al unci jumătăți din mediatori; I = Campamentul turcilor și al unui sfert din mediatori; K = Campamentul ambasadorului englez; L = Campamentul ambasadorului olandez; M = Carlowitz; 1. Conte von Oettingen, ambasador imperial; 2. Conte von Schlick, ambasador imperial; 3. Reis Effendi, ambasador turc; 4. Al. Mavrocordat, ambasador turc; 5. Mylord Paget, ambasador englez; 6. Colyer, ambasador olandez; 7. Thill, secretar al ambasadorului imperial; 8. Prior, secretar al ambasadorului englez; 11. Podul spre Casa conferinței; 12. Scara de intrare spre Casa conferinței. (Sir Paul Ricaut, *Die Neu-eröffnete Ottomanische Pforte... Uortsetzung*, Augspurg, 1701, p. 820; *legenda*: Radu Popescu, *op. cit.*, p. 477).
39. *Calendar ce să chiamă Foletul novel*, pe anul 1693. Foaia de titlu. (E. Vîrtosu, *Foletul novel, Calendarul lui Constantin-vodă Brincoveanu, 1693—1704*, București, 1942, p. 1).
40. Ottavio Beltrano, *Almanacco perpetuo*, Venetia, 1700. Foaia de titlu. (Biblioteca Academiei R. S. România, Secția cărți rare).
41. *Istoriia Țării Rumânești*, de stolnicul Constantin Cantacuzino. Foaia de titlu. (Biblioteca Academiei R. S. România, Secția manuscrise, ms. rom. 3443, f. 1^r).

42. I. Naclerus, *Chronica*, Coloniae 1544. Foaia de titlu. (Biblioteca Academiei R. S. România, Secția cărți rare).
43. *Franciscus Toletus, S. I., Commentaria... in universam Aristotelis Logicam*, Venetiis, 1596. Foaia de titlu. (Biblioteca Academiei R. S. România, Secția cărți rare).
44. *Commentariorum Collegii Conimbricensis... in Universam Dialecticam Aristotelis Stagiritae, partes duae*. Venetiis, 1616. (Biblioteca Academiei R. S. România, Secția cărți rare).
45. *Adnotare a Stolnicului la I. Naclerus, Chronica*, Coloniae 1544, f. 1. (Biblioteca Academiei R. S. România, Secția cărți rare).
46. A. Foresti, *Del mappamondo istorico*, t. IV, parte I, Venezia, 1697. Foaia de titlu. (Biblioteca Academiei R. S. România, Secția cărți rare).
47. *Pasaj despre Ștefan cel Mare*, în A. Foresti, *Del mappamondo istorico*, t. IV, parte I, Venezia, 1697, p. 303. (Biblioteca Academiei R. S. România, Secția cărți rare).
48. *Pasaj despre Ștefan cel Mare*, în I. Naclerus, *Chronica*, Coloniae 1544, f. 978, cu adnotare de Dosoftei, mitropolitul Moldovei. (Biblioteca Academiei R. S. România, Secția cărți rare).
49. *Istoriia Țării Rumânești*, de stolnicul Constantin Cantacuzino. *Capitolul despre cucerirea Daciei*. (Biblioteca Academiei R. S. România, Secția manuscrise, ms. rom. 3443, f. 12^r).
50. *Luigi Ferdinand de Marsigli*. Portret contemporan. (Veneția, Colecția Giuseppe Rocca Lucca).
51. *Harta Țării Românești*, Padova 1700, de stolnicul Constantin Cantacuzino. (Biblioteca Academiei R. S. România, Secția de hărți).
52. *Doamna Maria Brîncoveanu și fiicele sale*. Frescă de la mănăstirea Hurez. (N. Iorga, *Portretele doamnelor române*, București 1937, fig. 45).
53. *Execuțiunea familiei Brîncoveanu pe piața din Stambul*. Gravură imaginară de H. Dembițki, 1872. (Biblioteca Academiei R. S. România, Cabinetul de stampe).
54. *Piatra de mormînt a lui Radu Cantacuzino* (m. 25 februarie 1715), fiul Stolnicului. (București, biserica m-rii Cotroceni).

55. *Nicolae Mavrocordat, domn al Țării Românești* (1716 și 1719—1730). Gravură contemporană. (Biblioteca Academiei R. S. România, Cabinetul de stampe).

DESENE IN TEXT

PAG. 11

Portalul Bisericii Cantacuzinilor din Mărgineni. (*Buletinul Comisiunii Monumentelor istorice*, 19, 1926, p. 112).

PAG. 14—15

Fragmente de coloană din casa Cantacuzinilor de la Mărgineni (*ibidem*, 19, 1926, pp. 111, 117).

PAG. 22

Universitatea din Padova. Gravură din sec. al XVII-lea. (R. Ortis și N. Cartoian, *Un erudito rumeno à Padova*, Bucarest, 1943, p. 32).

PAG. 25

Universitatea din Padova. Cortile Sansovinesco (sec. al XVI-lea). (Biblioteca Academiei R. S. România, Cabinetul de stampe).

PAG. 32—33

Bailul venețian la Constantinopol mergînd în audiență la Poartă. Miniatură turcească de la mijlocul sec. al XVII-lea. (Paul Coles, *The Ottoman impact on Europe*, London, 1968, p. 132—133).

PAG. 43

Palatul Mogoșoaia, fațada cu loggia.

PAG. 46—47

Ruinele palatului cantacuzinesc din Filipeștii de Tîrg, în starea de la începutul sec. XX. (*Buletinul Comisiunii monumentelor istorice*, 3, 1915, pp. 1—3).

PAG. 67

Astrolog. (*Astrologo grottesco*, Venezia, 1712).

PAG. 70

Biserica din Filipeștii de Pădure, ctitorie cantacuzinească, văzută dinspre altar, (*Buletinul Comisiunii monumentelor istorice*, 25, 1933, pl. CCXVIII).

PAG. 75

Interior din Biserica din Filipeștii de pădure (ibidem, 25, 1933, pl. CCXIX).

PAG. 90

Biserica Curții domnești din București, reparată de Ștefan Cantacuzino în 1715.

PAG. 94

Portalul Bisericii din Afumați, ctitoria Stolnicului (1696). (Buletinul Comisiunii monumentelor istorice, 24, 1931, p. 33).

PAG. 105

Biserica din Filipeștii de Pădure, ctitorie cantacuzinească, văzută dinspre intrare (Buletinul Comisiunii monumentelor istorice, 25, 1933, pl. CCXVII).

I N D I C I

1. INDICE DE NUME

- Academia domnească din
București 55.
Adagiile lui Erasm 68.
Adrian, v. Hadrian.
Adrianopol 14, 23.
Afenduli clucerul, funcționar al
cancelariei muntene 43.
Afumați (Ilfov), reședință canta-
cuzinească 55, 91, 102.
alani, populație migratoare 138.
Alba Iulia (*Beligradul Ardealului*)
69, 128.
albanezi (*arbănași, arnăuți*) 49, 72.
Albric, Martin, cărturar sas 18.
Alexandria (Egipt) 77, 98.
Alexandru din Afrodisia, comen-
tator al lui Aristotel 68.
Alexandru cel mare (Macedon)
72, 149.
Alixândria 63.
Almanacco perpetuo de Ottavio
Beltrano 159 (il.).
Altın-bey, v. Brîncoveanu, C.
America 62.
Anchial, reședința lui
Șeitanoghlu 9.
Anglia 27, 31, 45, 118.
Antim Ivireanul 5, 55, 62—64.
Antiohia 98.
Antonie-vodă din Pöpești 23, 157
(portr.).
Antonin Piul (*Evsevis*) 138.
Anville, J.-B. Bourguignon
d, geograf francez 81.
arbănași, v. albanezi.
Ardeal (Transilvania, *Țara Un-
gurească*) 18, 23, 27, 30, 37,
38, 45, 71—74, 87, 107, 123,
128, 129, 134, 141.
Aristotel 26, 59, 68, 117, 146, 152,
160.
arnăuți, v. albanezi.
Asia (*Asiia*) 72.
Astrofilul, autor de almanacuri 71.
Atena (*Athina, Athine*) 26,
144, 145.
Atila 145, 146.

- August, Octavian (*August*) 148.
- Austria, v. Imperiul habsburgic.
- Averroes 68.
- Azov, cetatea 51, 159 (il.)
- Bacșai, Avraam, istoric ungar 78.
- Bakci-Sarai, pacea de la 29.
- Balcani, v. Peninsula Balcanică.
- Baltasar, regele Babilonului 149.
- Bar, oraș în Polonia 59.
- Baselius, Nicolaus, istoric german 60.
- Baş-başé kulé, închisoare în Constantinopol 107.
- Baturin, localitate în Ucraina 41.
- Bălăceanu, Constantin, aga 35, 37.
- Băleanu Grigore (Grigorașcu), postelnic mare, capucehaia 94, 107.
- Belgia 27.
- Belgrad 35, 37.
- Beligradul Ardealului, v. Alba Iulia.
- Beltrano, Ottavio, autor de almanacuri 159.
- Ben Koscheba, luptător evreu 79.
- Berlin 61.
- Biblia 78, 79.
- Biblia de la București (Biblia lui Șerban)* 33, 34, 55, 158 (il.).
- Bielski, Ioachim, istoric polonez 57.
- Biondo, Flavio, istoric umanist italian 77.
- Bizanț (*Țara Grecească, Vizandia*) 116, 143.
- Blauw, Ioan, cartograf olandez 77
~ Willelm Janszoon, cartograf olandez 77.
- Bologna 68, 154.
- Bonfinius, Antonius, istoric umanist italian 77, 130, 132, 136.
- Bonvicinus, Valerianus, profesor la Universitatea din Padova 26.
- Bosfor, 31.
- Bosnia (*Bosna*) 37, 98, 105.
- Brancovici, Gheorghe, cronicar sîrb 111; ~ Sava, mitropolitul Ardealului 69.
- Brandenburg 61.
- Brașov 23, 41, 98, 102, 156 (il.).
- Brîncoveanu, Constantin vvd. (Altîn-bey) 32, 33, 37, 38, 40, 44—46, 48, 50, 52, 62—64, 80, 86, 89—93, 100—104, 106, 109, 112, 113, 118, 119, 158 (portr.); ~ Maria doamna și fiicele sale 160 (il.).
- Brîncoveni, familia 86, 88, 100; execuția 160.
- Brîncoveni, m-rea 93.
- Bubuli, Nicolaus, student grec la Padova 27.
- București 38, 41, 44, 48, 50—51, 62, 86, 91, 93, 100, 101, 105, 107, 118, 120, 159 (il.); ~ Academia domnească 55; ~ Biblioteca Academiei 62; ~ biserica Cotroceni 106; ~ Curtea veche, 41; ~ m-rea Sf. Treime (Radu vodă) 62; ~ m-rea Văcărești 71.
- Buda, capitala Pașalîcului 158 (il.).
- Bugeac 49.
- Bulgaria 37.
- bulgari 49.
- Buonaccorsi, Filippo (Callimaco Esperiente), istoric umanist italian 77, 78.

- Caffa 15.
- Calendarul lui Constantin-vodă Brîncoveanu* 159 (il.).
- Calligula (*Caie Caligula*), împărat roman 150.
- Callimaco Esperiente, v. Buonaccorsi, Filippo.
- Camenița, cetatea 69.
- Canida, capitala Cretei 157 (il.).
- Cantacuzini (*Șăitânești*), familia ~ 13, 15, 16, 21, 28, 29, 31, 36, 47, 48, 52, 86, 88, 100—104, 106, 107, 110, 112—116, 119; ~ împărații 13.
- Cantacuzino, Andronic (vistierul ?) 9, 10, 13, 15, 112; ~ Anton din Constantinopol 16, 113 ~ Constantin beizadea, fiul lui Ștefan vvd. 107; ~ Constantin postelnicul 10, 16, 18, 20, 68, 89, 113, 115, 156 (portr.); ~ Constantin stolnicul *passim*, frontispiciu (portr.); ~ Despa, fiica Stolnicului 91; ~ Drăghici, fiul Postelnicului 16; ~ Elina postelniceasa 19; ~ Gheorghe din Constantinopol 113; ~ Ilinca, nepoata Stolnicului 91; ~ Ioan al VI-lea, împăratul Bizanțului 13, 112; ~ Iordache, vistier în Moldova 10, 17, 18; ~ Iordache, vel spătar 35; ~ Iordache, nepotul Stolnicului 91; ~ Marica, soția Stolnicului 91; ~ Maria, nepoata Stolnicului 91; ~ Mihai banul 112; ~ Mihai Spătarul 50, 90, 91, 101, 104; ~ Mihai Șeitanoghlu (Mihail Celebi) 9, 12—15, 103, 115; ~ Păuna doamna 106, 107; ~
- Pîrvu stolnicul 92; ~ Radu, fiul Stolnicului, piatra de mormînt 106, 160 (il.); Radu beizadea, fiul lui Ștefan vvd. 107; ~ Șerban vvd. 16, 28, 29, 32—36, 38, 49, 64, 82, 91, 109, 112—116, 118, 119, 158 (ipotr.); ~ Ștefan vvd. 32, 52, 62, 100, 102, 108, 118; ~ Toderașcu, fiul Stolnicului 91; ~ Toma, vel postelnic 91; ~ Toma, mare vornic în Moldova 10, 17.
- Cantemir, Antioh vvd. 21; ~ Cassandra (n. Cantacuzino), soția lui Dimitrie 64; ~ Dimitrie vvd. 5, 17, 21, 37, 53, 64—66, 79, 81, 100, 101, 109, 110, 118.
- Caransebeș 35.
- Cariofil, Ioan, cărturar grec 111.
- Carion Johannes, istoric german 77, 125, 130, 134.
- Carlowitz, pacea de la 30, 39, 50, 159 (il.).
- Carpați, munții 38.
- Castriotul, Gh., v. Gheorghe Castriotul.
- Călugăreni 10, 81.
- Cehrin, cetatea 28.
- Celei, ruine romane 81.
- Cernovodeanu, Paul 155.
- Cezar (*Chesar*), C. Iulius 145.
- Cfintul Curțius, v. Curtius, Quintus.
- Chalkokondylas, Laonic, istoric bizantin 12.
- Chestiunea orientală 31, 118, *passim*.
- Chiaravalle, autor de almanacuri 42.

- China (*Chitai*) 60—62.
- Chishull, Edmond, învățat și călător englez 69, 81, 111.
- Chronica* lui J. Nauclerus 60, 153, 159 (il.).
- Ciaurești, boieri moldoveni 17.
- Cicero (*Ţițeron*) 145.
- Cioculesu, Șerban 64.
- Cladova 126.
- Cloverius (Cluwer) Philippus, geograf german 77. 123.
- Colyer, Iacob, ambasador olandez la Poartă 108, 159.
- Commentaria... in universam Aristotelis Logicam, de Fr. Toletus* 160 (il.).
- Comnen, Ioan, învățat și medic grec 80, 112.
- Comnen Papadopol Cretanul, Nicolae 111, 112.
- Compania grecească din Brașov 41.
- Conciones quadragesimales vespertinae*, de Didacus della Vega 69.
- Constantin cel mare 81, 129.
- Constantin Paleologul 15.
- Constantin Șerban vvd. 154.
- Constantinopol (Istanbul, Stambul, Tarigrad) 9, 10, 13, 18, 23, 41—45, 61, 66, 86, 87, 89, 91, 96, 98, 103, 106, 107, 113, 154, 157 (il.), 158 (il.), 130, 140.
- Constanția, sora lui Constantin cel mare 129.
- Conti, Noel (*Natalis Comes*), umanist italian 68, 77.
- Corbea, David, ceaușul, sol muntean 43, 45, 47, 48, 50, 52, 100, 101, 121.
- Corbea, Teodor, pisar, sol muntean, 43, 45.
- Coridaleu Teofil, cărturar grec 146.
- Corvin, Matei 132.
- Costin, Miron 5, 17, 26, 55, 58, 59, 78.
- Cremonini, Cesare, filosof italian 68.
- Creta, 28, 30, 157 (il.).
- Crețulescu, Radu, vel logofăt 28.
- Crimeea 15, 45, 49.
- Croația 37.
- Cromer, Martin istoric sas 77, 131.
- Cronica* lui Ioachim Bielski 57.
- Cronica* lui I. Carion 125, 130.
- Cronica anonimă despre Brîncoveanu* 90.
- Cronica polonă* a lui Miron Costin 58.
- Crusius, Martin istoric german 13.
- Curtius, Quintus (*Cfintus Curtius*) 68, 77, 149.
- cuțovlahi (*coțovlahi*) 74, 135, 142.
- Daci (*dachi*, *Gheățu*, *gheti*) 60, 123—131, *passim*.
- Dacia (*Dachia*, *Ghetia*) 72, 74, 78, 81, 123, 128—130, 132—134, 136, 137, 139, 141.
- Dall'Acqua, Antonio, profesor la Universitatea din Padova 26.
- Damaschin, episcopul Rîmnicului 69.
- Danzig (*Danțca*) 98.
- Dardanele 31, 44, 51, 157 (il.).
- Darie Codomanul, împărat persan 149.
- De anima* de Aristotel 26.
- Decebal 73, 125, 127, 128, 130, 131.

- De neamul moldovenilor* de Miron Costin 78.
- Del Chiaro, Anton-Maria, secretarul lui C. Brîncoveanu 20, 41, 43, 63, 81, 93.
- Della Vega, Didacus, autor ecleziastic spaniol 70.
- Del mappamondo istorico* de A. Foresti 160 (il.).
- Del Monte, călugăr catolic, agent imperial 110.
- De Porta, Niccolò, interpret la cancelaria din București 43.
- Descrierea Chinei* de Nicolae Miulescu 61.
- Descrierea Moldovei* de Dimitrie Cantemir 65.
- Didahiile* lui Antim Ivireanul 62—63.
- Dintr-un Lemn, m-rea 106.
- Dioclețian 150.
- Diodor Siculus (Sicheliotul) 77, 149, 152.
- Dion Cassius Cocceianus, istoric latin 77, 125.
- Disputatio theologica de invocatione sanctorum* de M. Albric 18.
- Divanul* de Dimitrie Cantemir 55.
- Dîmbovița 93.
- Doicești (Dîmbovița), reședință brîncovenească 93.
- Domițian (*Domeție, Domețian*) 125, 134, 150.
- Don 45.
- Dositei, patriarhul Ierusalimului 41, 50, 61, 115.
- Dosoftei, mitropolitul Moldovei 5, 55, 59, 60.
- Drăgășani 44.
- Duca, Gheorghe vvd. 28.
- Dunărea 37, 39, 40, 50, 74, 93, 123, 126, 142.
- Elada 133, 135, 140, 145.
- Elbasan, oraș în Albania 72, 142.
- eleni (*eleni, greci*) 49, 116, 142, 143.
- Elina doamna lui Matei Basarab 11.
- Engels, Friedrich 31.
- Eperjes, localitate în Ungaria 29.
- Epictet 68.
- Epir (*Ipir*) 72.
- Erasm din Rotterdam 68.
- Euclid 26.
- Eugeniu de Savoia 158 (il.).
- Europa (*Evropa*) 30, 118, 132, 135, 136; ~ apuseană 30, 31; ~ centrală 29; ~ de sud-est 39, 41, 115, 120, 148; v. și Peninsula Balcanică.
- Evenimentele Cantacuzinilor și ale Brîncovenilor* de Dimitrie Cantemir 101.
- Evsevis, c. Antonin Piul.
- Fanar 157 (il.).
- Făgăraș 93.
- Ferrati, Bartolomeo, medic italian la curtea lui Brîncoveanu 43.
- Filip, regele Macedoniei 149.
- Filipeștii de Pădure (Prahova), reședință cantacuzinească 90.
- Filipeștii de Tîrg (Prahova), reședință cantacuzinească 88, 91, 101.
- Floarea darurilor* 63.
- Florio, Alvisio, canonic italian,

- gazda Stolnicului la Padova 27.
Foietul novel 42, 159 (il.).
 Folos de Wolf. Nicolae, interpret la cancelaria domnească din București 43.
 Fomin. Dementic. sol rus 38—39.
 Foresti, Antonio, cărturar italian 160 (il.).
 Franța 27, 31, 45, 118.
 Furniol. autor de almanacuri 42.
 Füleek. localitate în Ungaria 29.
 Gallienus (*Galienus*), împărat roman 72, 74, 132—135.
 Gentz. Friedrich de, diplomat austriac 120.
Geometria de Euclid 26.
 Gerlach. Ștefan, călător german în Orient 13.
 Germania 27.
 germani (*ghermani*) 136.
 geți (*gheti*, *Gheățu*), v. daci.
 Gheățu. v. daci.
 Gheorghe Castriotul dregător și sol al Țării Românești 45, 48, 50, 121.
 Gheorghe Ștefan vvd. 17.
 Gherasim. patriarhul Alexandrici 110.
 Ghetia. v. Dacia.
 Ghica. Gheorghe vvd. 18, 156 (portr.); ~ Grigore vvd. 18, 23, 27, 28, 113, 115, 157 (portr.).
 goți (*goti*) 133, 135.
Gramatica slavonă de Antim Ivi-reanul 63.
 Greceanu. Barbu, mare stolnic 107; ~ Radu, cărturar mun-tean 55, 83; ~ Șerban, cărturar muntean 55, 83.
 greci, v. elini.
 Grinner, Petru, interpret la cancelaria domnească din București 43.
 Golovin, F. A., cancelar rus 41, 45.
 Golovkin, G. I., cancelar rus 41, 47, 101.
 Habsburgii, v. Imperiul habsburgic.
 Hadrianus (*Adrian*), P. Aelius 79, 138, 145.
 Hammer-Purgstall, Joseph von 30.
Harta cerului de Paolo Loredano 68.
Harta Țării Românești de stolnicul C. Cantacuzino 80.
 Heissler, Donat, general imperial 37.
 Hermann, Martin, „eques transylvanus” 27.
 Honterus Johann 23.
 Horațiu 68, 117.
 Hotin 105.
 Hrisant Notaras, patriarhul Ierusalimului 41, 71, 80, 81, 91, 102—104, 111, 115.
 Hrizea (Popescu), vornicul 109.
Hronicul româno-moldo-vlahilor de Dimitrie Cantemir 65.
Hronograful lui Nafclir, v. Cronica lui J. Nauclerus.
 huni 135.
 Hurez, m-rea 93.
 Huși 59.
 Hyltéén, ambasador suedez la Poartă 110.

- Ianina 72.
- Iași 23, 41, 60, 120, 156 (il.); ~
m-rea Barnovschi 18.
- Ienisei 61.
- Ierusalim 51, 111; Patriarhia 71,
98, 103, 107, 115.
- Iliada* 67.
- Imperiul habsburgic (Austria,
Habsburgii) 27, 29—31, 36, 38,
41, 110, 114, 118, 120.
- Imperiul otoman (Poarta, Semi-
luna, Turcia) 9, 12, 16, 17, 21,
29—31, 35, 36, 38, 44, 46, 48,
50—52, 65, 88, 91, 93, 105, 107,
114, 118, 120, 148.
- Imperiul roman (*Împărăția roma-
nă*) 58, 79, 126, 134, 137, 143—
146.
- Instituțiile* lui Iustinian. 68.
- Ioan Franco (Românul), diac și
traducător la cancelaria dom-
nească din București 43.
- Ioan Gramaticul, comentator al
lui Aristotel 68.
- Ioan Hrisostom, sf. 83.
- Ioan al III-lea Sobieski, regele
Poloniei 29, 39, 158 (portr.).
- Iordanes 77.
- Iorga, Nicolae 22, 64, 82, 89, 93,
95, 154.
- Ipir, v. Epir.
- Isaac Anghel, împărat bizantin
130.
- Isaia arhimandritul, sol muntean
48.
- Islaz 81.
- Istanbul, v. Constantinopol.
- Istoria creșterii și descreșterii Im-
periului otoman* de D. Cante-
mir 65.
- Istoria ieroglifică* de D. Cantemir
12, 109, 110.
- Istoria Țării Românești de la
octombrie 1688 pînă la martie
1717* 101.
- Istoriia Țării Rumânești* de stol-
nicul C. Contacuzino 25, 33, 56,
60, 71, 78, 115, 122, 153, 155,
159 (facs.), 160 (facs.).
- Istoriile* lui Diodor Siculus 149.
- Istoriile domnilor Țării Românești*
de Radu Popescu 101.
- Italia 26, 67, 127.
- Iustinian 68.
- Jalovannaia gramota* (act de fa-
voare) 48.
- Juravno, tratatul de la 29.
- Jurnal de călătorie în China* de
N. Milescu 61.
- Kahlenberg, bătălia de la 29.
- Kara-Mustafa, caimacam 27.
- Kerci 45—49.
- Kiev 41.
- Kogălniceanu, Mihail 57.
- Köprülü, vizirii 29, 30.
- Košice 29.
- Kraus, Georg, istoric sas 18.
- Kuban 49.
- La Motraye, călător francez 93.
- Leurdeanu, Stroe, mare vornic 19.
- Leon I, papa 145.
- Leopold I, împăratul 39.
- Letopisețul Țării Moldovei* de
Grigore Ureche 56.
- Letopisețul Țării Moldovei* de
Miron Costin.
- Letopisețul Țării Românești* 78.

- Logicile* lui Cesare Cremononi 68.
 Licinius (*Lichinie*), împărat român 129.
 Liga sfântă 32, 34, 35.
 Liov 56.
Liturghierul românesc publicat de Dosoftei 60.
 Loredano, Paolo, astronom italian 68.
 Lorena, ducele de 39.
 Lucian, poet latin, 68.
 Ludovic al XIV-lea 39, 45.
- Macarie, patriarhul Antiohiei 89.
 Macedoneni 49.
 Maintenon, d-na de 45.
 Malorusia 48.
Manual despre câteva nedumeriri de Ioan Cariofil 111.
Manualul lui Epictet 68.
 Marea Baltică 44.
 Marea Mediterană 31, 44.
 Marea Neagră 31, 44, 49, 51.
 Marius Honoratus, istoric 77.
 Marsigli, Luigi Ferdinando 41, 68, 81, 154, 160 (portr.).
 Marțial, 68.
 Marx, Karl 30.
 Matei Basarab vvd. 11, 18, 20, 114, 156 (portr.).
 Mavrocordat (Exaporitul) Alexandru 41, 159; ~ Nicolae vvd. 71, 107, 160 (portr.).
 Maximinus (*Maximin*), împărat roman 129.
 Măgureni (Prahova), reședință cantacuzinească 91, 92.
 Mărgineni (Prahova), reședință cantacuzinească 16, 20, 55, 68, 69, 71, 88, 91.
- Meletie din Arta, profesor la Academia din Fanar 81.
Metafizica lui Aristotel 152.
 Mihai Racoviță vvd. 104.
 Mihai Viteazul 10, 11, 114.
 Mihail din Bizanț, copist grec 62.
 Mihnea al III-lea (Mihail Radu, Mihnea cel Rău) 18, 23, 114, 115, 156 (portr.).
 Mikes, contele 41.
 Milcov 59.
 Milescu, Nicolae spătarul 5, 48, 55, 60—62, 82.
 Mitrofan tipograful 55.
 Moesia (*Misia*) 116, 133, 135.
 Mogoșoaia (Ilfov), reședință brîncovenească 92.
 Mohamed al IV-lea, sultanul 158 (portr.).
 Mohamed-pașa Socoli, mare vizir 12.
 Moiescu, prof. Gh. 154.
 Moldova 10, 14, 16, 23, 32, 39, 44, 48, 52, 56—59, 61, 71, 73, 100, 104, 113—115, 118, 120, 123, 140, 141.
 moldoveni (*moldovani*) 124, 141.
Molitvenicul românesc publicat de Dosoftei mitropolitul 60.
 Moreea, peninsula 107, 115.
 Moscova 37, 41, 44, 45, 50—52, 60, 101, 154; ~ Departamentul solilor (*Posolskii prikaz*) 48, 49, 61; ~ Kremlin 159 (il.).
 Muntenia, v. Țara Românească
 Mustafa (citat de N. Iorga ca mare vizir contemporan cu Șeitanoghlu dar inexistent în izvoare) 14.
 Mustafa al II-lea, sultanul 38.

- Natalis Comes** (*Natalis Comitiss*), v. Conti, Noel.
- Naucerus, Johannes** (*Nafclir*), istoric german 60, 77, 153, 159 (il.), 160 (il.).
- Năsturel, Udriște** 55.
- Neculce, Ioan** 17, 37, 48, 59.
- Neron** 134, 150.
- Nicolae, popa, diac la cancelaria domnească din București** 43.
- Nicoussios, Panaiot, mare drago-man al Porții** 21.
- Notaras, Hrisant, v. Hrisant Notaras.**
- Obilești (Rîmnul Sărat), reședința brîncovenească** 93.
- Oceakov** 49.
- Odiseea** 67.
- Oettingen, contele von, ambasador imperial** 159 (il.).
- Olahus, Nicolae** 77, 145.
- Olanda** 45.
- Oriental Apropriat** 88.
- Ovidiu** 78.
- Padova** 23, 24, 27, 66, 68, 80, 92; ~ **Universitatea** 26, 157 (il.).
- Paget William, lordul, ambasador englez la Poartă** 159 (il.).
- Palestina** 79.
- Panait Radu, sol muntean** 45.
- Paris** 45, 61, 120.
- Patissus** (*Patisul, Tisa*) 123.
- Paul din Alep** 89.
- Peloponez** 13, 105; v. și **Moreea**.
- Peninsula Balcanică (Balcani)** 30, 31, 47, 49, 72, 74; v. și **Europa de sud-est**.
- Petru cel mare** 44, 46, 48, 50, 100, 101, 159 (il.).
- Petru Damian, sol muntean** 45.
- Petru Rareș vvd.** 57.
- Petru Șchiopul vvd.** 10.
- Piccolomini, Enea Silvio (papa Pius al II-lea), cărturar umanist italian** 77.
- Pitești** 98.
- Platon**, 117.
- Ploiești** 89.
- Plutarh** 78, 149.
- Poarta, v. Imperiul otoman.**
- Podolia** 29.
- Poema polonă a lui Miron Costin** 58.
- Polonia** 29, 59, 77, 88.
- Pompeius** (*Pompei cel mare*) 145.
- Popescu, Radu, cronicar muntean** 18, 101, 102, 109.
- Potlogi, reședință brîncovenească** 92, 93.
- Praenotationes mystagogicae ex iure canonico sive responsa sex de N. Comnen Papadopol** 112.
- Prahova** 68, 91.
- Prior, secretar al ambasadorului englez în negocierile de la Carlowitz** 159 (il.).
- Procopiu, cronicar bizantin** 77.
- Pрут** 105.
- Psalmii versificați de Dosoftei mitropolitul** 60.
- Pylarino, Iacob, medic grec** 69.
- Quintus Curtius, v. Curtius. Quintus.**
- Racoviștești, boieri moldoveni** 17.
- Radu Leon vvd.** 23, 115.

- Radu Mihnea vvd. 10.
 Radu Negru vvd. 140.
 Radu Șerban vvd. 11.
 Radziwill, Janusz, cneaz lituan
 Rákoczi, Francisc al II-lea, principe al Transilvaniei 45.
 Rali, familie fanariotă 14.
 Reis effendi (Abdi efendi Seikhizade), ministru de externe al Porții 159 (il.).
 Reti Napolitanul. Mihail, istoric italian 78.
 Rim, v. Roma.
 Rimnicul Sărat, m-rea 91.
 Rimnicul Vilcea 81, 83. Roma (*Rim*) 26, 38, 73, 125, 129, 143, 150.
 Roman, episcopia 59.
 romanii 116, 124—139, 143—146, 149, 150.
 români (*rumâni, valahi. vlah, vlahos*) 52, 58, 71—75, 116, 123, 124, 130, 136—143.
 Rusia 29, 31, 40, 44—46, 49—51, 88, 100, 114, 120.
 Sambucus, Ioan, cronicar maghiar 73.
 Sardanapal 149.
 Sava Constantin, căpitan, sol muntean 45.
 Saxonia 45. Scăieni (Prahova), reședința brîncovenească 93.
 Schlick, contele von, parlamentar austriac la Carlowitz 159 (il.).
 Serbia 37.
 Severin, cetatea, urme romane 126
Șfaturi creștino-politice de Antim Ivireanul 62.
 Siberia 61.
 Șimion Dascălul, cronicar moldovean 73.
 Simplicius, comentator al lui Aristotel 68.
 Sinaia 88.
 Sinan, mare vizir (citată de N. Iorga în legătură cu Șeitanoglu, dar a guvernat după moartea acestuia) 14.
 sirieni (*sirii*) 149.
 Siria 79.
 Sîmbăta de jos, reședință brîncovenească 93.
 sîrbi 49.
 Slavonia 37.
 Sleidanus. Johannes (*Șleidan*), istoric german 77, 149, 150.
 sloveni 135.
 Smirna 107.
 Snagov, m-rea 23, 63.
 Soliman Magnificul 29.
 Solon 102.
 Spania 39.
 Stambul, v. Constantinopol.
 Stănilești, lupta de la 47, 48, 100.
 Stettin 61.
 Stockholm 61.
 Strabo 77.
 Strîmbeanu, Constantin, diac la cancelaria domnească din București 43.
 Strîmtori, v. Dardanele.
 Suabia (*Svevia*) 60.
Substanța lumii de Averroes 68.
 suedezii 50.
 Suedia 39, 44.
 Surpatele, m-rea 93.
 Șabaț, 35.
 Șăitânești, v. Cantacuzini.

- Școala greco-latină din Tîrgoviște 16.
- Șeitanoghlu, v. Cantacuzino, Mihail.
- Șleidan, Ioann, v. Sleidanus, J.
- Ștefan cel mare 57, 160.
- Ștefăniță Lupu vvd. 10.
- Tars 129.
- Tartana degli influssi* 42.
- Tatlaban Mustafa, mare vizir 45.
- ătăarii 49.
- Temistius, comentator al lui Aristotel 68.
- Terențiu, poet latin 68.
- Thill, secretarul ambasadorului imperial la Carlowitz 159 (il.).
- Tirol 10.
- Tisa (*Patissus*) 123.
- Tit Liviu 68, 77.
- Tîrgoviște 16, 86, 91, 93, 110, 158 (il.); ~ Școala greco-latină 16.
- Tîrnovo, v. Tyrnavia.
- Tokay 44.
- Tököly, Emeric, principe al Transilvaniei 29, 37, 39, 69.
- Toletus, Franciscus, teolog spaniol 160 (il.).
- Tolstoi, Petru Andreevici, ambasador rus la Poartă 44, 45.
- Toppeltin, Laurențiu, istoric sas 77, 132, 140.
- Tracia 133.
- Traian (*Ulpiu Traian*) 57, 73, 78, 81, 123—133, 136, 138, 145.
- Tumcuin, împărat al Chinei (?) 62.
- Turcia, v. Imperiul otoman.
- Turcograecia* de Martin Crusius 13.
- Turculeț, Constantin, căpitan moldovean 49—51.
- Turnu Măgurele 81.
- Turnu Roșu 81.
- Turnu Severin 81.
- Tzetzes, cronicar bizantin 77.
- Tyrnavia (Tîrnovo) 71.
- Țara Grecească, v. Bizanț.
- Țara Românească (Muntenia, *Țara Muntenească, Ungrovlahia, Valahia*) *passim*; 80 (harta), 160 (il.).
- Țara Ungurească, v. Ardeal.
- Țarigrad, v. Constantinopol.
- Țițeron, v. Cicero.
- Ucraina 29, 30, 45.
- Ungaria 27, 29, 37, 51, 77.
- Ungrovlahia, v. Țara Românească.
- Ureche, Grigore 5, 55, 56, 73, 78.
- Valerius Maximus, scriitor latin 68.
- Van Helmont, J.-B., filozof olandez 66.
- vandali 135.
- Vasile Lupu vvd. 17, 56, 115.
- Vavilon (Babilon) 149.
- Văcărescu, Ienache, mare agă, ginerele lui C. Brîncoveanu 103.
- Vechiul testament* tradus de N. Milescu 55, 61.
- Veneția 23, 41, 68, 70, 81, 86, 92, 97, 157 (il.); ~ Canal Grande 92.
- Versailles 39.
- Veterani, general imperial 35.

Viața lui Alexandru de Plutarh 149.

Viața împăratului Ioan al VI-lea Cantacuzino de I. Comnen 112, 113.

Viena 12, 29, 31, 34—37, 41, 44, 68, 69, 99, 120, 157 (il.), 158 (il.).

Vicțile sfinților de Dosoftei mitropolitul 60.

Viața lumii de Miron Costin 59. Virgiliu 68, 117.

Virginia Romana, gazdă a Stolnicului la Padova 27.

Vizandia, v. Bizanț.

Vlahia (cea Mare) 143.

Zabarelli, Giacomo, filozof italian 68.

Zamoyski, Jan, om de stat și istoric polonez 133.

Zonara, cronicar bizantin 77.

Wolf, Andrea, secretar la cancelaria domnească din București 93.

2. GLOSAR

aga : ofițer, comandant al corpului de pază (98).

ai : ani (129).

ales : fruntaș al satului ales de consăteni, avînd atribuții administrative și de jurisdicție în pricini mai mici (87).

amistui (a se) : a se ascunde (128).

armaș : înalt dregător însărcinat cu supravegherea închisorilor și

execuțiilor (98).

aspidă : șarpe veninos, năpîrcă (150).

au : sau (151).

belacoasă : stofă prețioasă de mătase (96).

birnic : contribuabil ; om din clasele impuse la dări — țăran, negustor (87).

bivșug : belșug (26).

brehnace : uliul găinilor (108).

cal de olac : cal de schimb pentru olaci — curieri, soli, ștafete (87).

canavăț : un fel de pînză (96).

cășuțea : partea bombată a unei bijuterii, în care se prinde piatra prețioasă (96).

celebiu : nobil, fruntaș, persoană distinsă (26).

chiproviceni : locuitori ai orașului Chiprovaț (Bulgaria), negustori, care în ultimul sfert al sec. al XVII-lea s-au refugiat în Țara Românească unde au constituit o breaslă (87).

chitră : fruct oriental de forma și culoarea lămîii din care se face dulceață (26).

cișlegi : perioadă a anului bisericesc în care se mănîncă de dulce (95).

coboc : pocal, pahar mare (98).

cocie : trăsură (98).

conteș : haină bărbătească de modă apuseană, lungă și blănită, purtată de domnitori și boieri (96).

corn: cupă din corn și metal, sau numai lucrată în formă de corn (98).

cucă: căciulă de ceremonie înaltă, împodobită cu pene de struț, purtată de domnitori (98).

cura (a): a curge (142).

dăscălie: învățătură, știință (26).

dulamă: haină de mare ținută a domnitorilor și boierilor, lucrată din țesături scumpe, împodobită cu blană și nasturi de preț (96).

elciu: sol, ambasador (14).

epigramata: „în pietri scrise“, inscripții (129).

lăptură: confecție, lucrătură (96).

felegea: basma, năframă (96).

frenghie: brocart (97).

ghiordie: vestă, pieptar (96).

ghiulghiul: roșu-deschis, trandafiriu (96).

goni (a): a urmări (139).

gospod: domnesc (98).

gură: deschizătura unei haine (guler, mîneacă, margine), care putea fi împodobită cu blană sau pietre prețioase (96).

hatai: hataiă, stofă scumpă de mătase (96).

ienicer: ostaș din corpul de elită al infanteriei otomane (30).

îpingea: manta bărbătească împodobită cu găitane (98).

iscusit: om învățat și ingenios (26).

isnaf: breaslă, corporație (30).

izvod: desen, model (98).

întelinat: împămîntenit (134).

astră: stofă scumpă de lînă (96).

leasă: colier de mărgele sau pietre prețioase; salbă (96).

left: giuvaer; monedă de aur sau argint din care se făceau salbe (96).

limie: porțiunea de blană de la gusa animalului (96).

măciucă: baston de paradă cu capătul bulbuc și împodobit (99).

medelnicer: boier de rangul al doilea care turna domnului apă ca să se spele pe mîini, punca masa și servea bucatele (98).

mertic: măsură veche pentru cereale de cca 1—2 ocale, deci între 1 1/4—2 1/2 kg (87).

mucare: instrument pentru potrivit mucerile sau stinsul lumînărilor (98).

năramză: portocală (26).

neamăgeu: om de cuvînt, care nu înșeală pe altul (26).

numei (a): a numi (130).

obicine: obiceiuri (142).

pacea: porțiunea de blană de pe picioarele animalelor, folosită ca garnitură sau căptușeală la haine (96).

paharnic : înalt dregător care administrea viile și pivnițele domnești și încasa dările în vin ; cel ce turna vin oaspeților la masă (98).

peic : paic, ostaș din garda domnească (96).

peșșchir : prosop, ștergar, șervet (97).

pilotă : plapumă groasă umplută cu puf (97).

plăiaș : locuitor de la graniță însărcinat cu paza, grănicer, străjer (87).

poclon : plocon, dar (95).

podvoadă : obligație de transport gratuit cu carul impusă în trecut țăranilor (87).

politie : societate, stat (80).

postelnic : înalt dregător având funcția de mareșal al curții și grija camerei domnitorului (98).

procopsit : înaintat în învățătură, instruit (144).

ră-miriți (a se) : a se răscula (138).

rod : neam (91).

samur : blana prețioasă a unui animal cu acest nume din pădurea siberiană (96).

sandal : țesătură de mătase pentru haine (96).

sarasir : brocart, stofă țesută cu fir de aur (96).

sarvană : șarvană, haină lungă și lată purtată de aprozi și de

copii de casă (96).

săvai : deși (126).

segedea : cuvertură sau covor de lână (97).

serhatlic : corvoadă pentru serhat, garnizoană turcă de frontieră (96).

sîrmă : fir de metal prețios (96).

slobozie : sat scutit temporar de dări sau prestații (87).

soț : asociat (129).

sofiire : societate (80).

spahiu : ostaș din corpul de elită al cavaleriei otomane (30).

sponcă : copcă, agrafă, cataramă (96).

spudeu : învățăcel, student, studios (21).

stilp : baston de paradă împodobit, purtat de slujitori (99).

stolnic : dregător însărcinat cu aprovizionarea și pregătirea mesei domnești (98).

sucnă : fustă groasă, simplă, fără încrețituri, haină femeiască (96).

sutaș : comandantul unui detașament de o sută de ostași (87).

abin : moire, țesătură cu aspect schimbător după cum cade lumina pe ea (96).

taftă : țesătură de mătase lucioasă și netedă care foșnește când e atinsă (96).

terata : monștri (151).

terțanel : șal mic de lână (96).

timar : feud militar în statul otoman (30).

turungiu : portocaliu (96).

vasilisc : animal fantastic despre care se credea că ucide cu privirea (150).

voievozie : voievodat (130).

volnicie : libertate.

zarbap : stofă de mătase țesută cu fir de aur sau argint (97).

zăbun : haină lungă, fără mâneci, purtată de boieri (96).

zăvasă : covor atârnat pe perete, scoarță (96).

CUPRINS

INAINTAȘII : UN CREZ DE LIBERTATE ȘI UMANISM	9
„AM ÎNCEPUT A ÎNVAȚA CU TOATĂ A MEA PUTERE OMENEASCĂ”	20
LA PADOVA, „SCAUNUL ȘI CUIBUL A TOATĂ DASCĂ- LIA”	24
CHESTIUNEA ORIENTALA ȘI NOUA POLITICA ROMA- NEASCĂ	29
DIPLOMATUL	41
STOLNICUL ÎNTRE CONTEMPORANI	54
CĂRTURARUL	66
O VIAȚĂ DE STRALUCIRE „CU GHIAȚĂ ÎN INEMĂ”	86
CEASUL DE SEARĂ	100
STOLNICUL ÎN JUDECATA TIMPULUI	109
PERMANENȚELE OPEREI STOLNICULUI	122
1. Originea românilor	123
2. Originea limbii române	131
3. Continuitatea românilor în Dacia	132
4. Formarea poporului român și a primelor state românești	137
5. Comunitatea de teritoriu și limbă a românilor	141
6. Noblețea civilizațiilor antice : grecii și romanii	143
7. Idei despre naștere și stricăciune	146
8. Necesitatea dispariției imperiilor	147
9. Cum trebuie scrisă istoria	151
POSTFAȚĂ	154
LISTA ILUSTRĂȚILOR	156
DESENE ÎN TEXT	161
INDICI	163

Redactor : CORNELIU MATEESCU
Tehnoredactor FLORICA WEIDLE

Coli de tipar 11,25 + 40 pag. planse. Indici pentru clasificarea zecimălu : pentru bibliotecile mari : 9 (498), pentru bibliotecile mici : 9 (498)

Tiparul executat sub comanda nr. 853 la
Întreprinderea Poligrafică
„13 Decembrie 1918”,
Str. Grigore Alexandrescu, nr. 89—97.
București,
Republica Socialistă România.

CONSTANTINOPELEN.

Paljes van Constanti:

Bofangit rose

de Bosphore van Trace

Punt van het Serrail.

Serrail van Soutari

Toren van Leander

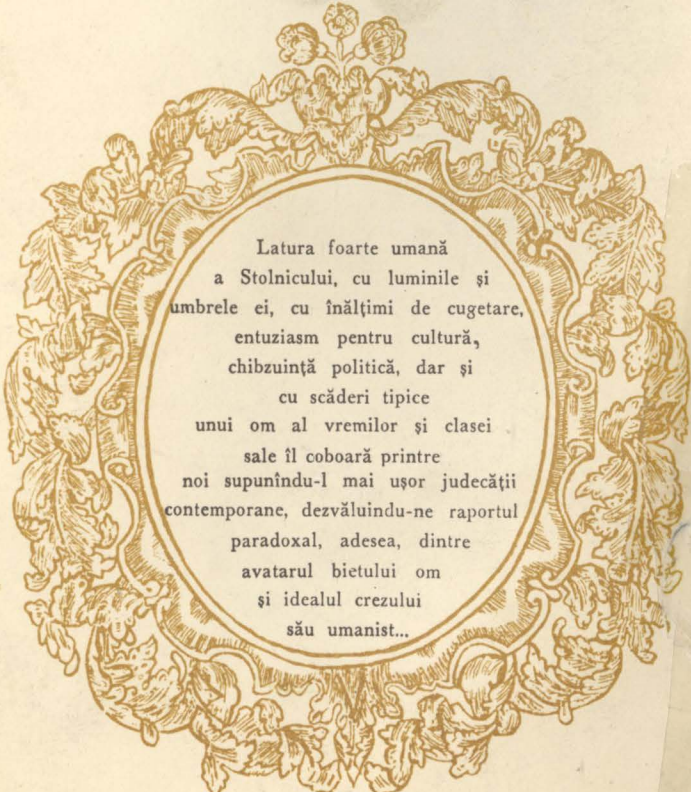

Cann
Swa

Stolnicul și-a iubit țara și poporul pentru că, mai bine decât alții de pînă la el a cunoscut și a reflectat asupra realităților românești. Dincolo de umbrele care stăruiau asupra acestor realități datorită unor împrejurări politice vitrege, el a întrevăzut calitățile, meritele, drepturile și a crezut într-un viitor mai bun al acestui popor. Din cercetarea atentă a istoriei sale el a desprins noi motive ca să-l iubească și să-l admire. Acest fel de a-și iubi patria, luminat de erudiție și reflecție, el l-a afirmat în cercul contemporanilor săi și l-a transmis urmașilor, care au asociat întotdeauna în viața și opera stolnicului patriotismul și umanismul. Constantin Cantacuzino rămîne, așadar, înconjurat în evocările noastre de admirație și recunoștință. Pentru că, așa cum el însuși a ținut să afirme, „cu dreptate iaste a da toți mari mulțămite celor ce au dat învățături și au scris istorii de obște, căci cu ostenelele lor au folosit viața de obște, adică traiul tuturor.”

Latura foarte umană
a Stolnicului, cu luminile și
umbrele ei, cu înălțimi de cugetare,
entuziasm pentru cultură,
chibzuință politică, dar și
cu scăderi tipice
unui om al vremilor și clasei
sale îl coboară printre
noi supunându-l mai ușor judecății
contemporane, dezvăluindu-ne raportul
paradoxal, adesea, dintre
avatarul bietului om
și idealul crezului
său umanist...